

THOR MUMA

by
J.C.Choate

Published by
World Evangelism Publications
Winona, Mississippi

© Copyright - 2007

Printed by:
World Evangelism Publications, Winona, MS

This printing, 5000 copies, 2022 - Luo

InDesign Layout: Shane Fisher

Translated and proofread by:
Mboya Fuljemsius Awego, Eduwad Muga and Farth Landon
Ochieng
Ruphnus Okumu and Nicholas Ochieng

Contact: Mboya Fuljemsius Awego
Miranga Primary School
P.O. Box 69 - 40302 Ndhiwa, Kenya
Phone number: (+254) 0796963468/0790408043
Email: mboyaawego@gmail.com

www.worldevangelism.org
www.worldevangelismlibrary.org
www.worldevangelismmedia.com
www.gospelgazette.com

WECHE MOTELO

Bugni nochak lose chien e higa mar 1962 e piny Lahore, Pakistan. Bang'e nogoye e Karachi kaka puonj Muma mar pradek. Bang' higni mathoth notikode ahinya e pinyno.

Ka iluonge "Puonj mar Weche ma omi pek e Muma," ranyisine ne en chiwo moko kuom weche ma omi pek mar puonj Muma mondo otieg japuonjre kod Wach Nyasaye, Kristo, Kanisane, kod resruok. Pod inyalo tikode kaka puonj to kata kamano esechegi olose kaka buk.

Puonjgi igoyogi bang'e ihorogi kuonde kuonde kendo oyie kodgi ni gin maket kod puonj mag tinende ahinya kaka nokuong kelgi. Akwai ni mondo isom bugni kendo ipuonjri kaka Muma puonjo. En lemo kuom jandiko ni onyalo bedo achiel kuom gigo makelo adiera ne ji mang'eny.

Ka wanyalo bedo achiel kuom jogo manyalo konyi wakwai ni mondo ibed thuolo mondo igochnwa.

J.C.Choate
Winona, Mississippi

Kwayo kuom jogo magombo tiyo gi bugni kaka puonj mar weche ma omi pek e Muma:

Weche ma omi pek e Muma nondiki ni mondo penjo moketgo inyalo somgi, duok penjogi, kendo inyalo migi japuonj Muma mondo onongi. Akwai ni mondo indik duoko maler, kendo indik nyingi gi kama iaye e puonj ka puonj ni mondo ofwenyi go bang' ka osenon.

En puoch kuom kao bugni, kendo walemo ni ibiro yudo ohala maduong' e puonjruogi. Ka in gi penjo kata idwaro ni mondo olerni matut, wakwai ni mondo ibed thuolo mar penjo japuonjni mar Muma mondo okonyi.

WECHE MANIE BUGNI

Wach 1	Weche manie Muma.....	5
Wach 2	Nyasaye kod chwechne.....	7
Wach 3	Chik Musa.....	10
Wach 4	Biro mar Kristo.....	12
Wach 5	Gero kanisa.....	15
Wach 6	Lero tie kanisa.....	18
Wach 7	Riwruok mar kanisa.....	20
Wach 8	Tich kanisa.....	22
Wach 9	Nying.....	25
Wach 10	Injili mar Kristo.....	27
Wach 11	Winjo.....	30
Wach 12	Yie.....	32
Wach 13	Lokruok.....	35
Wach 14	Hulo.....	37
Wach 15	Batiso.....	40
Wach 16	Odiochieng' Lemo.....	42
Wach 17	Lemo moyiego.....	45
Wach 18	Puonj Muma.....	47
Wach 19	Lemo.....	50
Wach 20	Wer.....	52
Wach 21	Mesa Ruoth.....	55
Wach 22	Chiwo.....	57
Wach 23	Ngima ja Kristo.....	60
Wach 24	Jo Kristo manigi ketho.....	62
Wach 25	Tweyo.....	65
Wach 26	Keny.....	67
Wach 27	Odiochieng' lemo mowal mag mor.....	70
Wach 28	Nyinge mani gi duong' e dinde.....	72
Wach 29	Puonj mag miriambo.....	75
Wach 30	Puonj mag Muma manigi nengo.....	78

WACH 1: WECHE MANIE MUMA

Tiend wach Muma tiende ni “Buk”. En buk manigi nengo e piny duto. En buk mar piny manigi nengo miuso. Adiera, en buk moting’o buge mathoth.

Muma opog e kidienje ariyo, Singruok Machon kod Singruok Manyien. Singruok machon oting’o chike machon kata dwaro machon mane omi jo Nyasaye chon gi lala. Adiera, Singruok Manyien oting’o chike manyien kata dwaro mane ochiwu mondo okawu kar chik mokuongo.

Muma oting’o buge prauchiel gauchiel, ka Singruok Machon oting’o buge pradek gochiko to Singruok Manyien oting’o buge prariyo gabiryo. Ka wachako gi Singruok Machon wayudo ka opoge e kidienje mopogore opogore. Mokuongo, nitie buge abich moting’o chike, mabende iluongo gi ni Pentateuch. Magi gin Chakruok, Wuok, Tim jo-Lawi, Kwan kod Rapar mar Chik. Bang’ mano nitie buge apar gariyo mag sigana. Joshua, Jong’ad Bura, Ruth, 1 Samuel, 2 Samuel, 1 Ruodhi, 2 Ruodhi, 1 Weche mag Ndalo, 2 Weche mag Ndalo, Ezra, Nehemia, kod Esta. Bang’e nitie buge abich mag Ngeche. Ma gin Ayub, Zaburi, Ngeche, Eklesiastes kod Wer Mamit Moloyo Wende Moko Duto. Buge apar gabiryo modong’ gin mokor to bende kata magi inyalo pogi e kidienje ariyo. Mokuongo, wan gi buge abich madongo mokor. Nitie Isaya, Jeremia, Ywagruok, Ezekiel, kod Daniel. Mar ariyo, nitie buge matindo mokor ma gin apar gariyo to gin Hosea, Joel, Amos, Obadia, Jona, Mika, Nahum, Habakuk, Zefania, Hagai, Zekaria, Malaki.

E Singruok Manyien be, wan kod buge mopog e kidienje. Buge mokuongo ang’wen gin mago mag sigand ngima magin Mathayo, Mariko, Luka kod Johana. Kendo be nitie buk achiel mar sigana ma iluongo ni Tich Joote. Bang’e nitie buge prariyo gachiel, ma gin barupe mawuoyo kuom ngima ja Kristo. Ochakore kod Jo Rumi, ka gidhi nyime kod 1 Jo Korintho, 2 Jo Korintho, Jo Galatia, Jo Efeso, Jo Filipi, Jo Kolosai, 1 Jo Thesalonika, 2 Jo Thesalonika, 1 Timotheo, 2 Timotheo, Tito, Filemon, Jo Hibrania, Jakobo, 1 Petro, 2 Petro, 1 Johana, 2 Johana, 3 Johana, kod Juda. To mogik nitie buk achiel mane okor, ma en buk mar Fweny.

Kata obedo ni Muma nigi jondiko mang’eny, kendo kata obedo ni nondike e higni modhuro, to moloyo, nitie kwe kod winjruok secheduto. Ok okel pogruok ne en owuon. Jandiko achiel ok ndik gimoro, to jandiko machielo ok ndik pogore kode. Ma en ranyisi achiel ni nowuok e much Nyasaye, ang’o ma

buge mamoko nyalo sungore ne ndiko maket gi mano?

Muma en buk kende machiwo sigand gik moko kaka ochakore, kaka chwech dhano, gima omiyo enitiere, kod kama onyalo dhiye. Buk maduong' ni ok nyis kende kit dhano makare, to bende onyiso kit dhano ma ok kare.

Koluwo bugni wanyalo puonjore gigo ma osekadho, ng'eyo gino madwarore kuomwa tinende, kendo bedo gi lony e ng'iyo gigo madhitimore. Gigo mathoth mane okor manitiere eie ose chop kare. Gigo mane osing okan gi. Be nitie kiawa moro amora ma ok bichung' e ngimawa mabiro kaka tem? Nyasaye owuon owuoyo kuom bugni. Kuome ochiwo Wuode kod dwache ne dhano. Onyiso chakruok mar kanisa kod dongruokne. Ochiwo ng'wonone kuom jogo mabiro miyo luor Puonjne.

Ka owuoyo kuome chon gi lala, Jaote Paulo nowacho, "Weche duto manie Muma wuok kuom much Nyasaye, kendo konyo kuom puonjo ji, kendo kuom kwero gik maricho, kendo kuom rieyo ji, kendo kuom tiego ji mondo obed joma kare, mondo jo Nyasaye obed molony kendo moikore chuth ni tije mabeyo duto" (2 Timotheo 3:16,17). Ma en, owuok kuom much Nyasaye, oa kuom Nyasaye, en Wach Nyasaye, to moloyo onyiso dhano tije mabeyo monengo otim.

Kristo owuoyo kuom Ndiko kaka Adiera kendo adiera ema nyalo keto ng'ato thuolo (Johana 8:32; 17:17). Petro owacho ni onengo wawuo mana kaka Wach Nyasaye, ma en, ei kwe kod puonj Muma (1 Petro 4:11). Kendo, Paulo nowacho ni onengo wapuonjre Wach kendo Kristo nomedo ni Ndiko nyaka som (2 Timotheo 2:15; Johana 5:39). Kendo mogik, okwerwa ni kik wamedi kata wagol kuom Wach (Fweny 22:18, 19).

Adier, Muma en buk maduong' kendo manigi nengo e piny duto. Onyalo gwedhi ka imiye luor kata obiro kuong'i ka ikwede. Puonjri kuome, miye luor, here, kendo miye luor, kendo obiro miyi ranyisi mar gweth kuomi, e ngimani kendo engimani mabiro.

GIMA IPUONJORI

1. Tie Wach Muma en ang'o?
2. Buk mane mar piny manigi nengo mausore?
3. Oting'o buge adi?
4. Gin kidienje mage ariyo mopog?
5. Ler tie "Singruok" _____ .7

6. Nitie pogruok mane e kind Singruok Machon kod Singruok Manyien?
7. Gin buge adi manitie e Muma?
8. Gin buge adi manitie e Singruok Machon?
9. Gin buge adi manitie e Singruok Manyien?
10. Ndik kidienje abich mopog e Singruok Machon?
11. Ndik kidienje ang'wen mopog e Singruok Manyien?
12. Kare kata ok kare:
  - A. Muma opong' kod pogruok?
  - B. Jondiko mang'eny opogore e ndiko Muma?
  - C. Muma duto nondiki e higa abich ?
  - D. Muma e buk kende manyiso chakruok mar dhano?
  - E. Kata kamano, Ndiko onge gi gimoro amora ma onyalo wacho kuom ngima mar dhano mabiro?
  - F. Thoth gigo mane okor nochiwu to ne ok ochopgi kare.
13. Nyasaye wuoyo nang'o tinende?
14. Ng'ama nowacho ni Ndiko duto nochiwu e much Nyasaye?
15. Ang'o maketo dhano thuolo?
16. Ok onengo wamedi kata_____ka watiyo gi Wach Nyasaye.
17. Ere kaka onengo wapuonjre bug Nyasaye_____.

WACH 2:
NYASAYE KOD CHWECHNE (Chakruok1 kod 2)

Muma ochakore ni, “Kar chakruok Nyasaye nochweyo polo gi piny” (Chakruok 1:1). Ok en kae, kata kamoro amora e Muma, ni nitie kama otem ket ni Nyasaye nitie kata ni ochweyo gik moko duto. Ma en gino ma iparo ni en adiera. Kendo ma be en gino malich nikech dhano onengo obed gi lony kod rieko ni kuom gimoro amora manitie be nitie teko moro molose? Ma en Nyasaye.

Chakruok lero kaka gik moko obedo ni nitie kod kaka nochwegi. Ok wadwar ng'eyo ni nokawo ndalo adi bang' chweyo piny kapok ngima lee kod ngima dhano obedo mondo wang'e ni ne nitie Nyasaye. Ka pok wang'iye matut, nitie gik mang'eny ma ok onengo wang'e kuom chwech mondo ong'ere ni ne en tij Ruoth. To som chakruok 1 kod 2 mondo ing'e sigana duto. Ma en sigana mar adier ma wan go manyiso gino mane otimore.

To fweny ni e gigo duto mane Nyasaye ochweyo noketo dhano obedo gi duong' ne gigo duto mane ochweyo. Dhano nonengo obed gi duong' ne winy manie kor yamo, rech manie nam kod lee manie thim. To kamano e kaka osebedo ga. Nitie lee mang'eny, kod mamoko, madongo mohewo dhano to mago duto inyalo puonj mondo omi luor dhano. Mago duto oluore.

Nitiere gigo mang'eny momiyu ng'ato onengo oyie kuom Nyasaye. Mokuongo, chwech kende en neno kuom duoko ni Nyasaye nitie. Ng'i mana aluorani. Ineno mano mane Nyasaye oketo obedo kendo gi mano madhi nyime kod chik mar chwech ma Nyasaye oketo. Sechemoko ibiro paro ni nikech ok inyal neno Nyasaye kod wang'i ayanga to ok iyie ni entie. To inyalo neno tije kata kamano. Ok anyal neno obuongo ni to an gi yie ni in gi obuongo kuom gino ma itimo. Ka ang'iyu saana ok anyal neno ng'ano molose to an giyie ni nitie ng'ano molose. Adiera kaka gik moko gin, to en adiera ni nitie ng'ano mochweyogi. Ok ni nikech ok inyal nenogi to mano ok onyiso ni ok ni gionge. Nyasaye en obuongo to ngima manie aluora piny nitie.

Ng'iane flawa mabeyo, polo, nyathi monyuol. Ere kaka inyalo konyori ka in gi yie kuom gino mochwe, kod jogo duto manigi teko? Daudi nowacho, "Mano kaka polo nyiso duong' mar Nyasaye! Onyiso ratiro gik ma Nyasaye osechweyo" (Zaburi 19:1).

Nitie Nyasaye nikech Muma puonjo ni en mana en. Muma opong' kod Nyasaye. Onyisowa ni en Roho, ni en gi teko, ni oneno duto, ong'eyo duto, ni en e chakruok kendo e giko.

Nyasaye en nikech mano e paro mogik ma ng'ato nyalo gike. Kiwacho ni onge Nyasaye en mana to kiwacho adiera nitie Nyasaye. To ka anyalo wacho mano to anyalo wacho ni nitie Nyasaye-kian. Kiwacho ni onge Nyasaye en mana to kiwacho ni gigo ma ok nyal timore timore-mago duto mobedo ka onge jachwech. Mano en kaka siemo ot kendo iwacho ni ne ok ogere to apoya nono chieng' moro achiel nopore; otimore atima.

Ere kaka ng'ato nyalo wuoyo kuom okenge mopogore opogore mag dhano kaka duokone ka gigo duto mangima osebedo mana kaka negin kuom higni miche kod alufe? Ok en chon ahinya mane alimo Cairo Museum kendo neno bimbe machal gi dhano, guoge, kod mamoko. Kane gidak higni 5000 mokalo ne gin mana ong'eche kod guoge, kata bende kaka nitie ong'eche kod guoge tinende. Kaluore kod okenge ma oler kod paro mag dhano ma thoth ji oseluwo, ong'eche duto onengo okal okengego obed dhano kata ok onengo

gima chal kamano obedi tinende kaka ong'eche nikech giduto degisebedo e okenge mamalo. To dhano to? Ose gik e okang' makareno kata ochiegni bedo e okang' mamalo chutho. To kata kamano ma en fuwo lilo.

Kaka inyalo neno, gima kare en yie kuom adiera kendo kwedo pach dhano. Daudi nowacho ni mana ng'ama ofuwo biro wacho ni onge Nyasaye (Zaburi 14:1).

Nyasach polo en mana achiel ma Jakobo owuoye kaka jachiwu gweth (Jakobo 1:17). Johana nowacho ni Nyasaye nohero piny ahinya mi ochiwo Wuode ma miderma (Johana 3:16). Koro kamoro amora ma intie nitie Ruoth, tije, gwethne, kod ng'wonone koloso kuom dhano. Adiera, entie.

GIMA IPUONJORI

1. Ndik buk mokuongo mar Muma_____.
2. Ang'o momiyo ok otemo golo ranyisi ni Nyasaye nitie?
3. Be onengo wang'e gimoro amora mar chwech mondo onyis ni Nyasaye nitie?
4. Ang'o mane Nyasaye ochweyo mogik?
5. Lee mage moluoro dhano?
6. Ndik gik ma Nyasaye otimo:
  - A. Odiochieng' mokuongo
  - B. Odiochieng' mar ariyo
  - C. Odiochieng' mar adek
  - D. Odiochieng' mar ang'wen
  - E. Odiochieng' mar abich
  - F. Odiochieng' mar auchiel
  - G. Odiochieng' mar abiryoy
7. Ndik gik moko adek ma gima omiyo ng'ato onengo oyie kuom Nyasaye _____.
8. Ng'ama nowacho ni polo nyiso duong' mar Nyasaye?
9. Be ochuno ni ng'ato nyaka ne jachwechne kod wengene mondo oyie ni entie?
10. Kalore kod okenge ma dhano kale mogol kod paro mar dhano, dhano onengo otim ang'o?
11. Ndiko mane e Muma ma wacho ni ng'ama ofuwo wacho ni Nyasaye onge?
12. En ng'ano maneno duto, mong'eyo duto, kendo mochwere?

13. Gin gik moko mage ma Nyasaye kendo odhi nyime kotimo?

WACH 3: CHIK MUSA

Dhano ne en ng'at makare e chakruok to nikech koso luor ne opodho mi oriembgi oko mar paradiso (Chakruok 2:3). Bang'e, Nyasaye noneno ni ohim piny gi pi mang'eny mondo oneg go dhano. Nowa kod joode nong'wonnegi nikech negin jogo makare (Chakruok 6:7).

Bang'e bang' pi mang'eny Nyasaye noyiero Abram mondo kuome enoloke oganda mang'eny. Kata kamano, Jogene, magin jo Israel, apoya nono negiyudore e twech e piny Egypt, to ne en kae kama ne Musa noyier mondo otelnegi kogologi e twech. Bang' kinde mathoth mar sand negiwuok Egypt kuom ng'wono Nyasaye mi gidhi e got Sinai kama Nyasaye nomiyogi chik mane iluongo ni chik Musa (Wuok 19:20).

Chike mane omigi ne gin chike apar to ne ok en mano kende. Noting'o chike mang'eny mawuoyo kuom timbe dhano gi kaka gin gi tudruok gi jachwechne.

Onengo ifweny kendo ipar ni chik ni nomi mana ne jo Israel. Ne ok omigi ne jo Yunani kendo ne ok margi. Yoo makende ma de okelgi go e bwo chik ni de margi to nikech olosgi mi olokgi kendo mano obedo mar Jo Yahudi.

Ang'o momiyo chikni nochiwu? Paulo nowacho ehigni mokalo, "Koro ere gima ne omiyo oket chik Musa? Noket mondo onyis ketho, kendo mana ni mondo obedie nyaka chop nyakwar Ibrahim mane otimne singruok obi. To bende kane Nyasaye ooro chik Musa, nomiyo malaika mondo okel, mi malai-ka okete elwet jaote" (Jo Galatia 3:19). Koro fweny gima omiyo chik nochiwu. Nochiwu nikech ketho. Eyo machielo, Ruoth nomiyo jogene chik mondo oluwu nyaka chieng' moro ochopi. Kuom ndalo adi? Nyaka chieng' ma kodhino biro biro. Ma ne en ng'a? Kristo. Paulo nodhi nyime e jo Galatia 3:29, "To ka un jo Kristo, to kara un nyikwa Ibrahim, kendo unuyud mich mane Nyasaye osingore." Ma tiende ni, chik norumo kane Kristo obiro.

Ne en Kristo mane owacho ni kata mana nukta achiel mar chik ok nolal, nyaka chop gik moko duto timre (Mathayo 5:17,18). Bang'e nowacho, "Magi e gik mane awachonu kapod an kodu, kane anyisou ni gik moko duto mondik kuoma e chik Musa gi kitepe Jonabi kod Zaburi nyaka timre" (Luka 24:44). Be gik moko duto nochop kare? Kata bende e msalaba nowacho ni gik moko duto ochopo kare. Kendo Paulo nomedo, "Norucho wach mane ondiki motueyowa

ni nyaka wamak chik. Wachno nodonjonwa kuom kethowa duto, to ne ogole oko chuth, kogurogo e msalaba” (Jo Kolosai 2:14).

Muma puonjo ni chieng’ moro Nyasaye nowuoyo koluwo Musa to sani owuoyo koluwo Wuode ma Yesu Kristo. “Chon Nyasaye nomiyo jona-bi owuoyo gi kwerewa e yore mang’eny kendo mopogore opogore, to endalo mogikgi, Wuowi owuon ema osebedonwa Wach Nyasaye. En ema Nyasaye osemete wuon gik moko duto, kendo en ema osekiye chueyo gik moko duto” (Jo Hibrania 1:1, 2). Kama ne Yesu oloko kido Nyasaye nowacho ne Kristo, kata obedo ni Musa ne nitie, “To kane pod owuoyo, bor polo marieny nobiro moumogi gi tipone, kendo negi winjo duol moro kawacho gie bor polo niya, ‘Ma e Wuoda mahero. Chunya mor kode. Winjeuru” (Mathayo 17:5). Nyasaye nokwayo dhano mondo owinj ng’a? Be ne en Musa? Ooyo. Be ne en Johana ja batiso? Ooyo. To mana Yesu Kristo, Wuod Nyasaye.

Kendo, Jandiko ma ja Hibrania olero maler kaka Singruok Machon osegol to Singruok Manyien okawo kare (Jo Hibrania 10). Ok wanie bwo chik Musa to mana e ng’wono mobiro koluwo Kristo (Johana 1:17). Ok otwewa e chik mar chiwo misango mar lee to wanie chik moum kod remb Kristo dichiel kendo nyaka chieng’ (Jo Hibrania 9).

Thoth dhano tinende dwaro mako chik Musa, to moloyo chike apar. To negi tiyo mana tijgi kendo bang’e nokethgi mondo chik manyien obedi, ma en chik Kristo. Ang’o momiyo ng’ato dwaro weyo chik maber to oluwo chik ma ok kare? Chik machon ok nyal konyo ng’ato ang’ata. De onyalo to de ok okethe. Kendo, ang’o momiyo ng’ato nyalo dwaro weyo remb Kristo to odok chiwo misango mag lee?

To moloyo, en mana fuwo mar dhano koso somo Muma biro temo dok e chik Musa. Mana ng’ama ofuwo biro temo luwo chike ariyo dichiel. Mano en mana kaka temo luwo chik mar pinje ariyo ma ok nie winjruok kanyaachiel. Ng’ama riek biro weyo chik machon kaka sigana kendo obiro dak e chik Masani ma Nyasaye ochiwo mondo otelnwa. Puonjruok Muma biro nyiso ni kata obedo ni chike apar ne ok okelgi e chike manyien, kata kamano, achiel kata mago duto ne oriwugi kanyakla. Ma onge en chik Sabato.

Ochiko ni noriwugi nikech negin olemo mar adier ma ok otweyo kendo ok bi tweyo dhano. Kuom ranyisi, sirikal nyalo rucho chik machon to kelo chik manyien, to nyalo bedo makare ka omedo chike mamoko mane nie machon. Kendo kata obedo ng’ato omiyo luor chik manyien ahinya, ok onyal wacho ni

oluwo chik machon.

Chik Musa ne en mar Jo Israel, to chik Kristo en mar jogo mabiro miyo luor chikno. Kristo oluongo ji duto mondo obi oyud yweyo. Ma en, chik oseloki.

GIMA IPUONJORI

1. Dhano nodak Kanye e chakruok?
2. Ang'o momiyo dhano noriemb e paradiso?
3. Ere kaka Nyasaye noketho piny?
4. Jo ot mage mane ong'wonnegi? _____ Nang'o? _____
5. Nyasaye noyiero ng'a mondo olok oganda maduong'?
6. Jok mage mane oyudore etwech e Egypt?
7. Ndik nying ng'ama ne Nyasaye oyiero mondo otelnegi e gologi e twech
8. E got mane ma Nyasaye nochiwo chik?
9. Ndik chike apar
10. Be ne nitie chike mamoko?
11. Nomi jok mage?
12. Eyo mane ma jo Yunano nyalo luwo chik?
13. Ang'o momiyo nochiwe?
14. Chik nekawo ndalo adi?
15. Ng'ama norucho chik oko?
16. Nyasaye wuoyo koluwo ng'a tinende?
17. Gin chike adi apar moriwu e chik manyien?
18. Be ng'ato nyalo luwo chik ariyo mopogore dichiel?
19. Ang'o momiyo ng'ato nyalo dware dok e chik mar Musa?
20. Ng'wono kod adiera biro ko air ng'a?
21. Chik mane matweyowa sani?

WACH 4: BIRO MAR KRISTO

(Luka 1-4; Johana 18-21)

Yesu Kristo nenigi Nyasaye e "Chakruok". Ma one maler e weche Nyasaye kaluore kod chwech dhano. "Eka Nyasaye nowacho niya, 'Koro wachue dhano e kido machal kodwa. En obed gi teko kuom rech gi winy gi jamni gi le kod gik mamol duto" (Chakruok 1:26).

Bang' dhano kane osepodho e richo kendo ne oriembgi e paradiso to ne en gima kare mondo obed gi jaresne. Ma en, wasomo singo mokuongo ni

Kristo biro bedo jareswa. Kowuoyo kod thuol, Nyasaye nowacho, “Anaket sigu e kindi gi dhako, kendo e kind kothi gi kothe. Nyikwaye noto wiyi, to in nika ofunj tiendgi” (Chakruok 3:15).

Nyasaye bang’e nosingo ne Abram ni koluwo kothe piny duto ibiro gwedhi kaka ogwedhe (Chakruok 12:1-3). Kristo ne en ng’ano mane chopo kare gigo mane osingo (Jo Galatia 3:26,29). Singogi nonwogi nyadinwoya e kinde ka kinde. To Nyasaye nochopo singone.

Nokor be ni Kristo biro biro. Kuom ranyisi, Isaya nowacho, “En ng’a, moseyie Wach mwalando? Koso ere ng’ama Ruoth Nyasaye osenyiso tekone? Jatich Ruoth Nyasayeno nodongo e nyime mana ka yath ma tiendene ni e lowo motwo. Ne oonge gi chia, bende ne oonge gi duong’ moro, mane nya-lo moko wang’wa, mi mi wahere. Ji ne ojare, kendo okwere. Ne en ng’at ma neno chandruok, kendo mong’iyo gi rem. Adier, ne wajare, mi wakwane ka gima nono, ma, ka ng’ato oneno, to loko wang’e kucha” (Isaya 53:1-3). Ndiko mar Isaya madongo prabich duto wuoyo mana kuom biro mar jareswa. Kuom mano, ng’ato nyalo somo kuom ngima Ruoth kendo osomo gigo mane okor e Singruok Machon. Onyalo somo nyuol Kristo, kane pod otin, tije, thone, hikne, kod chierne. En kuom somo Singruok Machon ni jogo kaka eunuch opuonjore kuom ng’eyo Kristo (Tich Joote 8:29-40).

Mogik, ka wadok e buk mar Mathayo 1:18, wan gi wehegi, “Koro nyuol Yesu Kristo ne en mariek kamano.....”. Kendo koro wan gi sigand Kristo kaka ne onyuole e pinyni. Fweny adieragi:

1. Nonyuole kod nyako ma Maria (Mathayo 1:23).
2. Nyinge ne en Yesu (Mathayo 1:21).
3. Obiro reso jogene e richo (Mathayo 1:21).

Koriwore kod biro mar Ruoth nitiere adiera moko ma inyalo ndiki.

Moko kuomgi gin:

1. Johana ne en ng’ano maloso yo ne Kristo. Nolosyo yo ne Ruoth (Johana 1:6, 15; Luka 7:24-28).
2. Yesu nonyuol e Bethlehem to nodongo e Nazareth (Luka 2:1; Mathayo 2:19).
3. Nodongo ahinya moloyo kaka chwo ma ndalone (Luka 3:51, 52).
4. Bang’ hike pradek nochako tije mar injili (Luka 2:21-23).
5. Nonyuole mondo obed kaka ranyisi mondo jomoko oluwu (Mathayo 3:13-17).

6. Noyiero jopuonjre apar gariyo (Mathayo 10:24).
7. Ne ok obiro mondo oketh chik to obiro mondo ochopgi kare (Mathayo 5:17, 18).
8. Noteme kod satan (Mariko 1:12).
9. Ne oloko kido (Luka 9:28).
10. Notimo honni mang'eny (Johana 2:1; 11:1; Luka 8).
11. Nopuonjo ei ngeche (Mathayo 13:25; Luka 13).
12. Nondhoge kod achiel kuom jopuonjrene (Mathayo 26:47; Johana 18:2).
13. Noteme kod tem mar miriambo (Luka 23; Johana 19).
14. Notho e msalaba ka oonge gi richo nikech tho mar piny (Jo Rumi 5:6-8).
15. Nohike kendo nochier bang' ndalo adek (Mathayo 26:28; Johana 19:20).
16. Bang' chiwo tich maduong' nodhi e polo (Mathayo 28:19; Mariko 16:15-16; Tich Joote 1).

Johana nondiko, “Nyasaye nohero piny ahinya kama, omiyo nochiwo Wuode ma miderma mondo ng'ama oyie kuome kik lal, to obed gi ngima manyaka chieng” (Johana 3:16). To nikech, Ruoth ne ochopo singone kendo gigo mane okor duto ne ochopo kare koluore kod biro gi ngima Kristo. Kendo gigi duto nondiki ni mondo wayie kuomgi mondo wabed gi ngima kuom nyinge (Johana 20:30, 31).

Muma puonjo ni Kristo en e Alfa kod Omega, chakruok kendo giko. Bende iwuoyo kuome kaka Ruodh ruodhi kod Nyasach nyiseche (Fweny 19:11-16). Ne en ng'ano manigi teko ma pok one, to kata kamano, ne ok en dhano adhana, to Wuod Nyasaye (Mathayo 17:5). En jares mar piny. En duto. Adiera en EN.

GIMA IPUONJORI

1. Kristo ne en Kanye e chakruok?
2. Ndik ndiko mokuongo mawacho singo mokuongo mar Kristo
3. Singo mane mane omi Abram?
4. Ne en ng'ano mane chopo singo mane osing?
5. Be jonabi nowuoyo kuom Kristo?
6. Ndik achiel kuomgi mane owuoyo kuome
7. Ng'ato nyalo somo ngima Kristo e Singruok Machon. Kare koso ok kare _____.
8. Ng'a ne en min Yesu?

9. Be ne en nyako?
10. Kristo ne iluonge ni?
11. Ndik gimomiyo Ruoth nobiro _____
12. Ne en gi higa adi kane Ruoth ochako yalo?
13. Ang'o momiyo Kristo notisi? 15
14. Ne ng'ano mane losone Kristo yo?
15. Joote adi mane Kristo nigo ?
16. Ng'ama nondhoge?
17. Ere kaka nochopo e tho?
18. Kristo nikanye sani?

WACH 5: GERO KANISA

Kanisa en jogo mochokore kata jogo moluongi kata jogo moket tenge ne gima omiyo. Kanisa mar Kristo oting'o jogo moyie kuom Kristo kendo moke-to chunyi e luwo puonjne kod dwache.

Ehigni mang'eny mokalo ka kanisa ok obedo jogo machalo kaka Isaya, Joel, Daniel nokoro ni ibiro gere, kama ibiro gere, ng'ama biro gere, chieng' ma ibiro gere, kod gima omiyo ibiro gere. Isaya nowacho, "E ndalo mabiro, got ma Hekalu ochung'ie nobed mabor moloyo gode moko duto, kendo ogen-dini duto nodhi kanyo, ka giwacho niya, 'Wadhiuru god Ruoth Nyasaye. En-opuonjwa yorene, kendo wanaluwgi.' Uonj mar Ruoth Nyasaye wuok Jerusa-lem. Ee, Sayun e kama owuoyoe gi joge" (Isaya 2:2,3).

Joel nondiko, "Bang'e naol Roho mara kuom ji duto. Yawuotu gi nyiu nokor Wach, bende jou madongo nolek lek, kendo jou matindo none fweny. E ndalogo ema naorie Roho mara, kata mana kuom jotich machwo gi mamon" (Joel 2:28, 29). To Daniel nowacho ni, "E kinde locho ruodhigo, Nyasach polo nokel loch moro ma ok norum. Onge ng'ama noketh lojno, to en ema noketh loch mamoko duto, mi otiek chuth. En to nosik kogurore nyaka chieng'" (Daniel 2:44).

Nitiere weche mang'eny mane okor minyalo tigo to wabiro dhi nyime kod ndalo mag ngima Kristo mondo wayud singo moko mane Ruoth osingo ni Kanisa ibiro ger. Kristo nowacho, "To bende awachoni niya, in Petro, tiende ni Lwanda. Ewi lwandani ema anagerie kanisana ma en kanyakla mar joma oyie kuoma, kendo kata mana tho ok noloye" (Mathayo 16:18). Akwai ni mon-do ifweny ni pokogere kendo kata mana Ruoth owacho ni e ndalo mabiro. Ma

en, ibiro gere e ndalo mabiro bang' kane osewacho wachni. Bang' Petro nohu-
lo ni en Wuod Nyasaye, nowacho, "Simon wuod Jona, in jahawi ahinya! Dha-
no ok ema osefwenyoni wachni, to mana Wuora mae polo ema osefwenyoni"
(Mathayo 16:17). Nonyiso Petro kae ni obiro gero kanisane kuom hulo mane
Petro otimo. Ne hulo mane? Ni en Wuod Nyasaye. Koro kanisa nonengo oger
ewi Kristo, to ok ewi Petro. To bende, fweny ni en ng'ano manosingo gero
kanisa. Kristo nowacho, "Obiro gero kanisane-----" Ma en, Kanisa mar
Kristo. Ok kanisa mar dhano morwako nying dhano, to kanisa en mar Kristo,
korwako nyinge.

E Mariko 9:1 nowacho, "Adier awachonu ni nitie jomoko kuomu ka, ma
ok notho ka pok oneno Loch Nyasaye kobiro gi teko." Koro fweny, Ruoth oke-
to singo koluore kod Lochne, kata kanisane, magichalre. Nowacho ni jogo ma
pod ngima e sechego biro bedo mangima ka Lochne biro, kata Kanisa, ka biro
gi teko. Koro ne ochiegni. Pok ogere, to machiegni ibiro gere.

Ka wadok e Tich Jooto, madongo ariyo, wasomo kama ondik gero kani-
sa. Roho Maler nobiro chieng' Pentecost. Ma en, jooto ne otisi gi Roho Mal-
er kendo negin gi teko mar wuoyo e dhok mayore yore kendo gi timo honni.
Kare, mano chopo singo mar Mariko 9:1. To mondo wach ochop kare, Petro
owuon nowacho, "To ma e gima janabi Joel nowuoyo kuome" (Tich Jooto
2:16). Kendo nodhi nyime koluongo nying Joel, madongo ariyo, koluore kod
olo mar Roho Maler gi Loch Nyasaye biro biro gi teko.

Machielo, Piny Ruoth nogere kendo onge ng'ama biro kethe. Pau-
lo nowacho e Jo Hibrania 12:28 ni Piny Ruoth oseger to ok biyiengni. Piny
Ruodhno kata kanisa pod ochung' kendo nyaka chieng'. Ma en Daniel 2:44
nochop kare.

Kendo mogik, Isaya 2:2,3 nochop kare ka oger kanisa chieng' Pentekost.
Kama ne ogere ne en Jerusalem. Chieng'no ne en Bang' tho mar Kristo 33.
Piny Ruoth kata Kanisa noger. Injili noyal kendo jogo duto momiyu luor no-
medi e kanisa (Tich Jooto 2:47). To Ruoth nowacho ang'o e Mathayo 16:18?

Nowacho ni obiro gero kanisane, kendo notimo koluwo jootene. Kwadhi
nyime, ne en mise, to Kristo en e mise (1 Jo Korintho 3:11).

Ok en Petro kata Johana emanogero kanisa to mana Kristo. Koro Kani-
sa ng'a monengo ng'ato obedie? Kanisa mar Kristo, kuom adiera. Onge kani-
sa moro amora manigi teko kata manoger ma Nyasaye opuodho. Nochiko
jolupne mana e yo achiel-koluwo Piny Ruodhe.

Nitiere kanisni mang'eny mochak kod dhano to gionge nengo. Kristo ema nigi kanisa mar adier. En e wi kanyakla mar Jo Kristo (Jo Kolosai 1:18). En e jawar mare (Jo Efeso 5:23), chakruok mare (1 Jo Korintho 3:11). Orwako nyinge (Jo Rumi 16:16) kendo obiro kawe chieng' moro achiel (Jo Efeso 5:27). Koro ang'o momiyong'ato dware bedo achiel kuom kanisa machielo ka ong'eyo ni onyalo bedo achiel kuom kanisa mar Kristo?

To ere kaka ng'ato nyalo ng'eyo pogruok e kind kanisa mar dhano kod kanisa mar Kristo? Mano yot. Kane okogere e Jerusalem to ok en makare. Kane okogere bang' tho mar Kristo 33 to pod oyom. Ka ok orwak nying Kristo to ok en mar Kristo. Ka okoluwu Singruok Manyien kaka gima chike, okoluwu Kristo.

Paulo nowacho ni nitie to mana kanisa achiel , kata Ringruok achiel (Jo Efeso 4:4). Ma en, mane Kristo ogero.

GIMA IPUONJORI

1. Ndik moko kuom nying joote manowuoyo kuom gero mar kanisa _____.
2. Kanisa ne igero Kanye?
3. Nogere chieng' mane?
4. Ng'ama biro gere?
5. Obiro chung' bang' kinde marom nade?
6. Kristo nowacho ni kanisa biro biro gang'o?
7. Be nitie pogruok e kind Piny Ruoth kod kanisa?
8. Ng'ama nomedo luor e kanisa?
9. Kanisa neigero ewi ang'o?
10. Kanisa orwako nying mane?
11. Ng'ama wi kanisa?
12. Ng'ama jawarne?
13. Be ng'ato inyalo war oko mar kanisa?
14. Kanisni adi ma Kristo nigo?
15. Be nitie kanisni mochak kod dhano?
16. Ere kaka ng'ato nyalo pogo kind kanisa mar Kristo kod kanisni mag dhano?
17. Be inyalo gombo bedo achiel kuom kanisa mar Kristo?

WACH 6: TIE WACH KANISA

Pile ka iwuoyo kuom kanisa Ruoth penjo ipenjo ni, “Kanisa mar Kristo en ang’o?. Mano en penjo maber kendo odwaro duokone koa e ndiko.

Kata kamano, kapok wanyiso gima kanisa en we wachak nyisi gima kanisa ok en. Ji mang’eny ok par matut e wach kanisa nikech giparo ni en gimoro ma onge.

Kanisa mar Kristo ok en Katholik, Jewish, kata Protestant e chakruokne kata e timne. Ok en dini kata grube mag dini. Ok en ot mirome kata ot moger. Ok en kar riwruok mar siasa. Ok en kar romo moro amora mar mor. Ooyo, ok en moro amora e imago, kata kamano inyalo buok ka ing’eyo ni kwan ji adi paro ni kanisa chal kamano. Nikech koso ng’eyo, onyisgi ni en grup moro, riwruok moro, kod mamoko, mago duto opogore kod dwach Nyasaye. To samoro ng’ato nyalo gombo ng’eyo, “Ka kanisa ok en achiel kuom gigi to en ang’o?” Kare, mano egima wadwaro ng’eyo. Kaka wachno oti kode e Muma en “Kanisa” owuok e dho Greek ni ekklesia ma tiende ni “Jogo moluongi”. Ma en, kanisa oting’o jogo moluongi e piny mudho kabedo e piny ler (Jo kolosai 1:13,14). Yo machielo minyalo kete go en, Kanisa oting’o jogo miyo luor injili mar Kristo kendo owargi e richogo machon (Tich Joote 2:38; 2:47).

E Muma kanisa oler tiende mang’eny. Kuom ranyisi, otikode kaka olemb yath, madwaro jotich mang’eny. Iluonge ni Piny Ruoth, kanyiso teko duto kuom piny ruodh piny. Owuo kuome kaka kul rombe, kama kare. Owuo kuome kaka chi arus mar Kristo, kendo onyiso kaka ober, karito duogo mar chuore, ma en Kristo. Iluonge ni od Nyasaye, ka Ruoth en jagedo magero ot. Iluonge ni jood Nyasaye, ka Nyasaye en Wuoro, Kristo ma en kaka Owadwa, kendo wan kaka kanyakla mar kanisa wan owete kod nyimine ei Kristo. Iluonge ni ringre Kristo, ka Kristo ewiye to ringruok oting’o kanyakla, jo Kristo. Ma en kanisa, adiera, kanisa mar Kristo.

Mondo okonyi ahinya ing’e gima tie kanisa en, wakwai mondo ifweny adieragi:

1. Nowache kaka gino manokor (Daniel 2:44).
2. Nosinge kod Kristo (Mathayo 16:18).
3. Nonengo obi gi teko (Joel 2:28; Tich Joote 1:8).
4. Nogere chieng’ Pentekost (Tich Joote 2).
5. Saa ne en bang’ tho mar Kristo 33 (Tich Joote 2).

6. Kama nogure ne en Jerusalem (Luka 24:49; Tich Joote 2).
7. Nonengo orwak nying Kristo (1 Jo Korintho 12:27; Jo Rumi 16:16).
8. Nogere kod Mise, Kristo (Mathayo 16:18).
9. Nong'iewe kod remo (Tich Joote 20:28).
10. Kristo e Wich (Jo Kolosai 1:18).
11. En Jawar (Jo Efeso 5:23).
12. Jomoluore imedo eiye, kendo iwaro (Tich Joote 2:47).
13. Tije en yalo injili kendo konyo jogo manigi dwaro (Mariko 16:15; Jakobo 1:27).19
14. En lamo Nyasaye pile odiochieng' mar juma (Tich Joote 20:7).
15. Oting'o kanayakla mar jo Kristo (Tich Joote 11:26).
16. Kar dakne en polo (Tich Joote 1:10-12).
17. Chik moluwo en Muma (1 Petro 4:11; Jakobo 1:25).
18. Otelne kod jodongo kod jodolo, kendo en gi joyal, jopuonje, kod kanyakla maluwo Wach Nyasaye (1 Timotheo 3; Titus 1).
19. Ok bi kethe (Jo Hibrania 12:28).
20. Ruoth biro duogo ome chieng' moro achiel (Jo Efeso 5:27).
21. Nitie to mana achiel (Jo Efeso 4:4).
22. Jo Kanyakla mar kanisa iluongo ni jo Kristo (1 Petro 4:16).

Kanisa mar Kristo en manigi nengo e piny. En gi tich maduong' mitiyone. En git ich maduong' monengo otim. Otamo ji ng'eyo, to oyot. Ok en jawar, to ng'ato nyaka bed achiel kuome mondo oware. En mana mano. Nitie kanisni mang'eny to mana achiel mar adier.

Kanisa mar Kristo yudore aluora mar piny. To bende, thoth ji okwede. Kanisani okong'ere nikech odwaro mana yalo adiera kende. Ok dware nikech okwero kanisni mag miriambo kod ma ok kare. To jogo magin jo Kristo gin jogo mogwedh e piny nikech gionge gi geno kende mar ngima pinyni to mar ngima mabiro be, ngima mochwere.

Ma, koro, en kanisa mar Kristo.

GIMA IPUONJORI

1. Ndik gik ma kanisa mar Kristo ok en _____.
2. Tie kanisa en ang'o?
3. Kanisa oting'o ang'o?
4. Ng'ama medo joma nigi luor e kanisa?

5. Ndik moko kuom nyinge kanisa kaka olergi _____.
6. En boma mane mane kanisa ogere?
7. Ng'ama wi kanisa?
8. Kanisa oger kod ang'o?
9. Tich kanisa en ang'o?
10. Odiochieng' mane mar juma ma kanisa lemo?
11. Kanisa mar Kristo nigi kare Kanye mar jotende?
12. Kanisa biro aming'a marom nade?
13. Kanisni adi manitie?²⁰
14. Be kanisa mar Kristo ong'ere?
15. Ang'o momiyo jogene ogwedhi?

WACH 7: RIWRUOK MAR KANISA

Biro bedo gima kare ka ipuonjori wach kanisa ka ok imedo paro mar riwruokne kata telone. Achiel kuom gino manigi nengo mar ma en chungo Muma kaka ranyisi e wachni mar kanisa moloyo weyo tie wach kiwacho ni otelne kaka kanisni mag dinde.

Mokuongo, onengo obed mong'ere ni Kristo nogero kanisa. Koro, ojage-do, wuongo, kendo en e wiye. Paulo nowacho kuome, "En e wi kanayakla mar jo Kristo, kendo kanyakla mar jo Kristo e ringre. En ema ne ochako kanyakla mar jo Kristo, kendo en ema ne okwongo chier oa kuom joma otho, mi obedo jatelo kuom gik moko duto," (Jo Kolosai 1:18). Onengo obed gima ong'ere ni kanisa manie Muma onge jotend piny, president, bishop, kata jatelo moro amora maduong' machiwo chik ne joge Ruoth mondo oluwu.

Mar ariyo, nikech Kristo e wi kanisa kendo nikech sani enie polo, to koro gima de wawachi en ni jotende nie polo. Eyo machielo, kanisa mar Kristo onge gi jotend piny. Pok nobedo go, kata tinende, kendo okobi bedogo.

Mar adek, nitiere to mana achiel, to oting'o kanisni mang'eny. Kristo nowacho ni obiro gero kanisane (Mathayo 16:18). Nowuoyo kuom kanisa duto. Kata kamano, Jaote Paulo bang'e owuoyo kuom kanisni mag Kristo (Jo Rumi 16:16), kowuoyo kuom kanisni mang'eny to mana achiel.

Mar ang'wen, kanisa ka kanisa ochung' kende. Ma en, kanisa ka kanisa ochung' kende ma okoketo genone ahinya kuom wadgi. Kanisa nyalo riwo paro gi kanisni mamoko e timo tich machielo to ok nyal chune mondo otim kamano. Kanisa ka kanisa nigi chikne kendo nyalo dhi nyime kien ka moko

opodho. Kata ka kanisa moro okobedo jaadiera, to mano okomakore kod ma jaadiera.

Mar abich, kanisa ka kanisa onengo obed gi jotende kata bishobe. Ok gichik, to gitelo, gipidho nyirombe, kod mamoko (Tich Joote 20:28). Kanisa e Singruok Manyien iluongo kod nyinge mang'eny, kaka jodongo, bishobe, jokwedhe, Presbyters, kod jonabi. Gigo mapuodhogi ondiki e 1 Timotheo 3 kod Titus 1. Ka kanisa onge chwo minyalo puodhi mondo obed jodongo, kaka jo Kristo, onengo gidhi nyime maonge kodgi nyaka chop odiochieng' ma inyalo puodhgi go. Onengo ofweny be ni mana chwo ema nyalo telo kaka jodongo, kata kar telo moro amora mar kanisa.

Mar auchiel, kanisa ka kanisa nyaka bed gi jokony jotend kanyakla. Onengo giti ebwo jotendgi mag kanisa. Onengo gibed jokony kata jotich, timo gigo ma jotendgi onge githuolo mar timogi. Moko kuom ng'eny ji paro ni tij jodongo en mar timo gigo mag kiroho mag kanisa to jokony jotend kanyakla tiyo tije mineno kod wang' mag kanisa. Jogo duto gin jogo makare. Ok ni ng'ato ang'ata nyalo bedo jakony jatend kanyakla, to ma waneno ranyisi mochihu kuomgi e buka mar 1 Timotheo 3.

Mar abiryo, e kanisa inyalo yud joyal, evangelism , jopuonje, kod jo Kristo kata nyirombe. Ka wawacho magi okonyiso ni gipogore kitelo moro amora e kanisa, to nyiso mana kit tij magingo. Kanisa mar Kristo okoting'o mana kwan mag telo monengo jotelo oyi mondo obedie, to kanisa en mana mayot kendo onengo oweye mana kaka Ruoth nochane.

Onengo owach ni dinde duto manie piny biro yudo dongruok mar kit telo moro, ma thothgi Muma okwero. Nikech kit telono gikelo nyaka telo miluongo ni clergy kod laity. Konchiel nitiere jotelo madongo e telo mar kanisa, to kama chielo, nitiere mana kanyakla marito chik. E catholic, nitiere pope. E protestant nitiere bishobe, president, kod jomoko manigi nengo makonyo. To be onyalo bedo gima kare mondo wawe mago duto mondo wadog e puonj Muma mar riwruok mar kanisa kod telone? E yore dhano, dhano ipuoyo kendo imiyo duong'. E yor Nyasaye dhano ok kawu ting'no mar telo mondo one Kristo kaka jatende kod ng'ano maduong' kuome e gigo duto mag kiRoho. To moloyo kaka osewachi, Yorno en yo makare kendo obiro chung' ekinde matin.

GIMA IPUONJORI

1. Be telo mar kanisa mar Kristo chal mana kaka dinde mamoko?
2. Ng'ano ma en e wi kanisa?
3. Be oriwo telone kod ng'ato ang'ata?
4. Ere kama jotend kanisa nitie?
5. Kanisni adi ma Muma wuoyo kuom?
6. Be kanisni duto oting'o kanisa ka kanisa mar Kristo?
7. Kanisa ka kanisa _____.
8. Kit teloni orito gigo _____.
9. Ebwo Kristo, jokmage e kanisa monengo 'opidh rombe?'²²
10. Be mon nyalo telone kanyakla?
11. Jokony jotend kanyakla timo tich mane?
12. Be nitie evangelist e kanisa mar Kristo?
13. Be dinde luwo chenro Nyasaye mar telo mar kanisa?
14. Gikelo kit telo mane?
15. Ng'ano ema jatend jo catholic?
16. Be Singruok Manyien omiye teko mar bedo gi telo machal kamano?
17. En ng'ano machiko ji kendo matelone kanisa manie Muma?
18. Ng'ama omi duong' e chenro dhano mar kanisa e telo?
19. Kuom ng'a maduong' onengo odhine?

WACH 8: TIJ KANISA

Tij kanisa en ang'o? Adiera nitiere gigo momiyo entie. Nyaka obed gi tich motimo. En go. Kata kamano, ok en tij kanisa mondo odhie ohala, ma en uso gi ng'iewo mondo oyud ohala. Tij kanisa okoting'o jogo moyienegi ni mondo oti kaka ohala, ka kao jogo ma dwaro yalo kendo orogi oko. Kanisa onge gi ohala mar chiwo gigo duto ma onyalo yudo mana nikech onyalo chiwo. Ok en tij kanisa mondo odhi e ohand skul kendo otiyo tij skul e piny duto. Gigi duto ma wawacho gin gigo manigi nengo kendo nyaka ng'igi matut to ok gin achiel kuom gigo michuno e ringre Ruoth. Adiera, kanisa nigi tije to ok en mano ma ng'eny ma dhano paro ni en.

Tij kanisa en tich manigi duong' e piny duto. En mana grube mamoko ema nyalo timo mano, kendo, kuom duoko, miyo duong' Nyasaye manie polo. Ma en tij Ruoth ma osingo ni nyaka kanisa otim, kendo temo time kaluore kod lony mamoko en time mopogore kod kwe mar dwach Nyasaye, kata weyo time

biro kelo duoko mar koso puoyi.

Tij kanisa gin ariyo. Mokuongo, en yalo injili ni mondo chunje oyud warruok, mar ariyo, en konyo jomodhier kod jogo manigi dwar. Kopogore gi tije ariyogi kanisa ok ti eyo makare.

We wachak ng'iyo kod tich mokuongo moloyo tije mamoko mag kanisa ma en yalo injili. Kristo owuon nowacho ne jopuonjrene ni tich maduong' ni, "Dhiuru e piny duto, uland Wach maber ni ji duto. Ng'ama oyie, kendo obatisi, nokwo, to ng'ama ok oyie, bura nolo" Mariko 16:15,16). E ndiko mar Mathayo e tich achiel maduong'ni nowacho ni Ruoth nowacho, "Omiyo dhiuru ulok ogendni duto jopuonjrena, kubatisogi e nying Wuoro gi Wuowi gi Roho Maler" (Mathayo 28:19). Koro ma e tich maduong' mar kanisa, ma en, dhi. Onengo wadhi e piny duto, e pinje ka pinje, kendo mogik e chwech ka chech, ka wayalo injili mar Yesu Kristo ni mondo chunje owar.

Nyasaye okowacho kaka onengo wadhi, to nowacho ni wadhi. Okonyiso kit yalo monengo oyalgo injili, to owacho ni wayal injili. Fweny ni, okonengo wayal gigo miparo, puonj dhano, kod mamoko, to mana injili. Wanyalo yale e altar, wanyalo yalo koluwo buge matindo mondiki, koluwo gazedede, koluwo buk moro amora mar puonj, koluwo radio, koluwo tv, kata eyore mamoko, to mana kaka wayiero, onengo wayal injili kaka oler. Paulo nowacho e 2 Timotheo 4:2 ni onengo wayal Wach. Yalo ang'o? Mana Wach Nyasaye.

Gimoro amora ma kanisa timo, tich moro amora motim maber, puonj ka puonj, adiera mar gik moko duto, itimo kaluore gi waro chunje. To mano e gima omiyo onengo wayal injili. Onengo watime mondo chunje mamoko oyud warruok. Owarwa nikech wanyalo konyo waro jomoko, kendo koro dhine jo Kristo duto.

Tij kanisa okochung' gi ka, to moloyo wach machielo en mano madhi nyime kod wach mokuongo. Kanisa en mano makonyo joma nigi dwaro. Kane Ruoth nenie piny nodhi nyime kokonyo jomodhier kod jogo manigi dwaro mar kony kendo nogombo ni wanbende wabed kamano. Ka wanie paro mar weyo konyo jomoko kata okochunowa mondo wakony joma nigi dwar to kuom adiera waonge kog Roho Maler mar Kristo (Jo Rumi 8:9). Koro kikonyo jomoko nyaka watim sinani mar konyo jogo ma nigi dwaro kendo jogo mowinjore yudo kony (1 Timotheo 5). Kata kamano, en gima kare mondo ng'ato okawu thuolone mar konyo jogo ma ok ni kare, mondo jomoko one ber mar kanisa.

Kanisa nyalo timo mang'eny. Ma en, onyalo konyo mana ka en gi nyalo kata teko mar kony. To ka en chiwo chiemo onengo ochiwu ne jogo modenyo, lewuni onengo omigi mondo ogeng' duk gi koyo, kod ot ne jogo maonge ot. Kony machal kamano oting'o konyo jogo matuo kod jogo mogamo tuo, ng'iyoy jogo maonge ot kod jogo moti. Nikech Jakobo nowacho, "Lemo maradier kendo maler e nyim Nyasaye Wuoro, en limo nyitho kiye gi mond liete e chandruokgi, kendo bedo gi ritruok kuom richo mag piny" (Jakobo 1:27).

Ng'ato ka ng'ato onengo opar ni en chikne e nyim Nyasaye mondo ochiwu gino monyalo ne en owuon kod joode. Koro ka kony nyaka yudi, kanisa nyalo golo gino maoonge go (1 Timotheo 5:8). Ng'ato osegawacho ni ok inyal yudo gigo makonyi ki Roho ka idenyo, iwinjo koyo, kata dwaro gigo manyalo konyi. Adiera, ma en adiera kendo ma e gimomiyo kanisa dwaro timo kit tijni. Wang'iyoy ga ahinya ringre manioko to ok ahinya gigo mag chuny.

Parni, Ruoth dwaro ni ji duto owar. Okodwar ni ng'ato ang'ata mondo olal to odwaro ni ji duto olokre owe richogi. To dhano inyalo war mana ka en gi thuolo mar winjo injili kendo miye luor. Kata obedo ni en yalo, puonj, kata konyo jomodhier, to adiera olandi. Ma e tij kanisa.

GIMA IPUONJORI

1. Be kanisa nigi tichne monengo otim?
2. Ndik moko kuom gigo miaro ni kanisa onengo otim?
3. Be nitie grube mopogore gi timo tij kanisa?
4. Gin tije ariyo mage momiyo gintie?
5. Tije ariyogi temo rumo gang'o?
6. En Kanye ma jo Kristo onengo otere injili?
7. Ji adi monengo owinj sigand Kristo?
8. En gino mane maringo molos kod dhano inyalo tigo mar "dhi"?
9. En kit puonj mane minyalo tigo e puonjo ji?
10. En ang'o momiyo tij kanisa itimo?
11. Kane Kristo niye pinyka, be nokonyo jodo manigi dwar?
12. Ka ok wakony jogo manigi dwar, ang'o mawakoso e ngimawa?
13. Be kanisa onengo ochiwune ng'ato ang'ata mokwayo?
14. Ang'o momiyo nyaka jo Kristo ng'i mana jodo moyudo kony?
15. Grube mage monengo okony?
16. Ere kaka Jakobo olero lemo makare?

17. Tij ng'ato ka ng'ato en ang'o kapok oyudo kony?

18. Be kanisa ng'iyo ahinya gigo mag ringruok, koso mag chuny?

WACH 9: NYING

Nying ma ng'ato rwako en gino manigi nengo ahinya. Miyo ong'ere. Onyiso gima en. Kambi chako nying mwandugi bang'e ilandogi mondo gitim ohala. Mana kaka gimoro amora oket e “ber” kata e “rach” koluore mana gi nyinge. Mano be en mana kaka gigo mag chuny e piny. Kendo be nitie nying. Muma puonjo ni, “En kende ema ji yudo warruok kuome, nimar onge ng'at moro machielo e piny ngima ma Nyasaye osechiwo nyinge ni ji mondo oyudie warruok” (Tich Joote 4:12)

Fweny ber mar nying, penjo ma wapenjore en, nying mane monengo warwaki ka wan jo Kristo? Muma nyalo wuoyo kuomwa kaka nyithi Nyasaye, jogo maler, jogo makare, jogo mong'ere kajoma kare, joge Ruoth, to nying mane monengo warwaki mondo wanyis magi duto kata nyadi mang'eny? Kare, we wadog e Wach Nyasaye mondo wane kaka jogi niluongo mokuongo. Wasom, “To kane osenwang'e nokele Antiokia. Kuom higa ngima ji ariyogo nochokore gi jo Kristo mani kuno, ka gipuonjo ji mathoth. Antiokia kuno ema ne okwongo luongoe jopuonjre ni Jo Kristo” (Tich Joote 11:26). Koro iluongo-gi nang'o? Jo Kristo. Mana jo Kristo. Kare, be negin jo Kristo moko? Ooyo, negin jo Kristo, kendo jo Kristo kende. Koro iparo joge Ruoth onengo obed ang'o tinende? Mano kare. Jo Kristo, kendo jo Kristo kende. Ka wan jo Kristo to wanyalo bedo ang'o kendo? Ka wawuotho e Kristo to kuom adiera wan jo Kristo, ma en “kaka Kristo”.

Petro nowacho, “To ka ng'ato kuomu yudo masira nikech en ja Kristo, to ok onego one wichkuot, to onego omi Nyasaye duong', nikech iluonge gi nying Kristo” (1 Petro 4:16). Petro ne wuoyo kod ng'a? Owuoyo kod jogo mokawo ngimagi omiyore nying Kristo, jogo mobedo jo Kristo. Nyadimang'eny, nonyisogi ni kik gibed gi wichkuot e nyingno to moloyo gimi Nyasaye duong' ka girwake. Yoo makende minyalo mi go Ruoth duong' en kuom gigo duto ma watimo obed kuom nying Kristo.

Paulo nowacho ne kanyakla, “Gimoro amora ma uwacho kata utimo onego bedi e nying Ruoth Yesu, kugoyo ni Nyasaye Wuoro erokamano e nyinge” (Jo Kolosai 3:17). To we apenje penjoni: Ere kaka ng'ato nyalo timo duto koluwo nying Ruoth ka ok orwako nyinge? Nang'o, okonyal! Kendo koro

ng'eny ji ketho sechegi nikech gitemo tiyone Nyasaye koluwo dinde kod nyinge manigi duong', koluwo nyinge molos kod dhano, to ok nyal timore. En gima ok nikare ni dhano dwaro keto nying Kristo e gimoro. Oluongore owuon ja Kristo ma catholic, ja Kristo ma Methodist, ja Kristo ma presbyteria, kod mamoko, to gima Ruoth dwaro ni ng'ato obedi en mana bedo ja Kristo. Adier, en gima kare bedo mana ja Kristo. Ere kaka? Ka imiyo luor injili kendo bedo achiel kuom kanisa Ruoth. Ka in ja Kristo momedo gimoko to ok in ja Kristo mar adiera. Ka in ja Kristo to ok in makare to ok in ja Kristo. Ruoth dwaro ni mondo wabed mare, to ok mar dhano. We wabed jo Kristo kende.

To kaka grub jo Kristo, ma en, kaka kanisa, ng'ato nyalo gombo ng'eyo nying ma kanisa orwako. Kare, ng'ama nosingo? Ng'ama ogere? Ng'ama wiye? Ng'ama jawarne? Ng'ama nochwero rembe mondo ong'iewe? Ng'ama biro kawe? Kaluwore kod Mathayo 16:18; Tich Joote 2, Jo Kolosai 1:18; Jo Efeso 5:23; Tich Joote 20:28; kod Jo Efeso 5:27, Kristo e duoko mag penjo duto. Koro, kanisa onengo orwak nying Kristo. Koro ang'o ma wan go? Wan gi jo Kristo magin achiel kuom kanisa mar Kristo. En mana mayot kamano.

Paulo nowacho e Jo Rumi 16:16, "Kanyakla duto mag joma oyie kuom Kristo omosou". Ng'ato ochiegni wacho ni tiend wachni nyiso kwan mag kanisni dinde. Ka isomo ndiko ibiro fwenyo ni jaote ne wuoyo kuom kanisni mag Kristo mani korinth, kanisni mag Kristo mani Thesalonika, kod mamoko, kendo koro, kindikone kanisni mani Rome, nowacho, "Kanisni duto mag Kristo kata kanisni moriwore mag Kristo omosu un owete mani Rome". To ng'ato apoya nono nowacho kanisni abiryo mani Asia e Fweny 1- 3, Ka ipenjo: "Be negin kanisni abiryo mag dinde?" Kanyo be nitie kanisni mang'eny mag Kristo. Adier Ruoth ne okogero kanisni mang'eny to nogero mana kanisa achiel, kendo mana yo achiel, kendo kanisane nerwako nyinge. Kete e pachi kendo kanisa moro amora ma ok orwako nyinge ok ti, owuondore, to ok mare. Ere kaka onyalo bedo mar Ruoth ka bende ok orwako kata nyinge? Kristo dwaro ni ng'ato ka ng'ato obed ja Kristo kendo, kanyakla mar kanisa mar Kristo, be inyalo ywakne? Be in, kata kamano, ja Kristo? Be in achiel kuom kanisa mar Kristo? Ka ok in, to ere kaka inyalo kwayo Nyasaye to kendo ok imiyo luor Wachne? Kendo ka ok inyal yie kod ma, to geno mane ma in go? Ng'i adieragi matut kiin.

GIMA IPUONJORI

1. Ang'o momiyo nying ng'ato ka ng'ato nigi nego?
2. Be wanyalo fwenyore ng'ato ka ng'ato kata gimoro amora maonge nying?
3. Be nying en gino midwaro e gigo mag chuny?
4. Jolup Kristo niluongo nang'o bang' tho mar Kristo?
5. Ka waluwo ranyisi mag Muma nying mane ma wabiro rwako?
6. Tiend nying "ja Kristo" nyiso ang'o?
7. Kuom nying mane monengo wamiye duong'?
8. Wachni iyudo Kanye?
9. Tiek ndikoni: "Gigo duto ma e _____ kata _____ - tim duto _____ kgoyoni Nyasaye erokamano kod Wuoro kokalo kuome".
10. Be wanyalo timo gimoro amora e nying Kristo ka ok warwake?
11. Jomoko luongore
12. Be ma nyalo bedo adier?
13. Ka watemo bedo gino mang'eny kata morem moloyo "Bedo ja Kristo" be wan jo Kristo madier?
14. Jo Kristo mang'eny obedo e grube kaka kanisa iluongogi ni?
15. Ang'o momiyo nying "kanisa mar Kristo" otigo?
16. Tie kanisa en ang'o kata onyiso?
17. Be tie wach "kanisni mag Kristo" e Jo Rumi 16:16 nyiso dinde mang'eny?
18. Ere kaka wanyalo ng'eyo ni mana kanisa achiel nenitie?
19. Ka ok wadak kaluore kod Singruok Manyien be kuom adiera wanyalo luongore jo Kristo?

WACH 10: INJILI MAR KRISTO

Tiend wach injili nyiso ni Wach maber kata Wach maber mar Kristo (Jo Rumi 10:15). Mokuongo noyale kaka singo kendo bang'e kaka adier. Kristo ne en jachiwo kendo en gi teko mar waro jogo duto mabiro yie kendo miye luor. Paulo nowacho, "Aonge gi wichkuot moro amora kuom Wach Maber, nimar en e teko mar Nyasaye, mawaro ji duto moyie. Mokuongo nobiro ni jo Yahudi, to bang'e nobiro ni joma ok jo Yahudi bende" (Jo Rumi 1:16).

Kapok injili machielo oyal, Jaote Paulo nokwero, "To chutho onge Wach Maber moro machielo, to nitie jomoko machandou katemo loko Wach Maber mar Kristo obed gimoro nono. To kata ka ng'ato dipuonju Wach Maber

machielo ma ok mano mane wapuonjou, bed ni en wan, kata mana malaika mar polo, to Nyasaye mondo okuong'e. Kaka ne wawacho chon, ekaka amedo wacho ni, ka ng'ato opuonjou Wach Maber machielo mopogore gi mane uyudo, to Nyasaye mondo okuong'e" (Jo Galatia 1:7-9). Kata kamano onyiso gimomiyo, "Adier ng'ato okbi nyalo yalo injili machielo". Kare, ng'eny ji nigo kendo ng'eny ji dhi nyime timo kamano. Nitiere injili mar "yie kende," Injili mar "kanisni mang'eny," Injili mar "Lemo kikwayo," Injili mar "Ng'wono kende," injili mar "holo gi kworo," kod mamoko. To magi duto gin injili mag miriambo. Nitiere mana injili achiel mar adier (Mariko 16:15,16).

Bang'e Paulo nokwero ni Ruoth biro biro kendo chulo kuoro kuom jogo ma ok omiyo injili luor. Nowacho, "To noresu un muneno sandruok, kendo wan bende noreswa. Mano notimre ka Ruoth Yesu ofwenyore, koa e polo gi malaika mage man gi teko, e mach maliel, mondo ochul kuor ni joma ok oyie Nyasaye, kendo ni joma odagi winjo Wach Maber man kuom Ruodhwa Yesu. Giniyud kum ma en lal manyaka chieng', koriembgi mabor gi Ruoth, kendo mabor gi tekone man gi duong'" (2 Jo Thesalonika 1:7-9). To ere kaka ng'ato nyalo miyo luor injili? Mano egima wadwaro neno.

Mokuongo, we wakuong wang'i thuond weche mag injili. Gin tho, hik, kod chier mar Kristo. Wasom, "To koro owetena, adwaro paronu Wach Maber mane apuonjou, mondo anyisu tiende. Ne urwake kendo yie maru ochung' kuome motegno, bende en ema uyudo resruok kuome, to mana ka usiko uyie gi gima ne apuonjou, kapo ni ok uyie kayiem nono. Wach maduong'ie moloyo mane akelonu, kendo ma an bende nokelna en ni: Kristo notho nikech richowa, kaka Muma wacho. Noyike, kendo nochier oa kuom joma otho chieng' mar adek, bende kaka Muma wacho" (1 Jo Korintho 15:1-4). Koro gimoro amora nitie nikech wehegi. Ma e misengni mag Jo Kristo, mag kanisa, kendo mag geno. Kuom adiera wehegi nyaka yie kuomgi. Mar ariyo, nitiere chike mag injili ma nyaka mi luor. Muma puonjo ni ng'ato nyaka winj adiera. "Kuum mano yie a kuom winjo. To gima winjo en Wach Maber mawuoyo kuom Kristo" (Jo Rumi 10:17). Ka iwinjo Wach kaka owa-chi e Jo Rumi 10:17, ng'ato nyaka yie kuome kata bedo gi yie kuome. We wasom matut, " To ng'at maonge gi yie ok nyal bet malong'o ni Nyasaye, ni-mar ng'ama dwaro biro ir Nyasaye nyaka yie ni Nyasaye nitie, kendo ni en gi mich momiyo joma dware" (Jo Rumi 11:6). Bang' yie, ng'ato nyaka lokre owe richone, kata bedo mabor kodgi. Kristo nowacho, "Ooyo, awachonu ni ka ok

ulokoru uweyo richou, to uduto ubiro tho mana kaka ne githono!” (Luka 13:3). Kendo, “Nyasaye ne ok odewo richo mane ji osebedo katimo e ndalo mane ok ging’eyo dwarone. To koro osegolo chik ni ji duto kuonde duto, mondo olokre owe richogi” (Tich Jooto 17:30). Ang’o kendo? Hulo ni Yesu Kristo en Wuod Nyasaye en gino malong’o. Kristo owuon nowacho, “Ng’ato ang’ata mohulo ni en ng’ata e nyim ji, an bende anahul ni en ng’ata e nyim Wuora mae polo” (Mathayo 10:32). Ndiko mar Tich Jooto 8 wacho ni oyie ni Yesu Kristo ne en Wuod Nyasaye kendo kanyono Filipino nobatise (Tich Jooto 8:37,38). Chik mogik monengo omi luor en tij batiso. Petro onyiso ji chieng’ Pentecost, “Lokreuru, kendo ng’ato ka ng’ato kuomu nyaka nyaka batisi e nying Yesu Kristo, mon do richou owenu, eka Nyasaye nomiu Roho Maler” (Tich Jooto 2:38). Bang’e Kristo nowacho, “Ng’ama oyie, kendo obatise, nokwo, to ng’ama ok oyie, bura nolo” (Mariko 16:16). Ka imiyo luor chike matin gi, imiyo luor injili mar Kristo, iwari, kendo imedi e kanisa (Tich Jooto 2:47). To kuom jomoko ma en gima yot. Giparo ni chenro mar warruok onengo obed gimatek kendo koro gindiko chike moko. Pile ka pile, gibiro yudo joma timo ma kod macha kendo dhi nyime e yo mabor ka pok gibedo ginyalo, mondo owargi. Ruoth ok mor kod ma. Nitie mana yo achiel mondo owari to mano en mane Kristo ochiko e wechene (Johana 14:6; Jakobo 1:22).

Mar adek, injili nosingo. Wayudo warruok kuom richowa mokalo (Tich Jooto 2:38), Mich mar Roho Maler (Tich Jooto 2:38; 3:19), thuolo maber mar lamo Ruoth (Johana 4:23, 24), mich duto mag Roho moa e Kristo (Jo Efeso 1:3), kod geno mar ngima mochwere ka wayie kuome nyaka tho (Fweny 2:10; Mathayo 25:46). Adiera, ka onge luor kod adiera, dhano onge gi gimoro amora.

Koro ma e injili mar Kristo kod weche monengo oyie kuomgi, chike monengo omi luor, kod singo monengo wayud. Nyasaye mor kod jogo mohero dwache kendo matemo matek mondo omiye luor. Orwako ji duto mondo obi kire kendo omiye luor. Koro en tich dhano mondo okawu thuolo maber ma Ruoth dwaro chiwo.

GIMA IPUONJORI

1. Ler tie “Injili” _____.
2. En injili mar ng’a?
3. Injili en teko mar Nyasaye kuom _____.

4. Injili adi mane Kristo ochiwo?
5. Ang'o mabiro timorene jogo mabiro kelo injili machgielo?
6. Gin injili mage manyien ma dhano yalo?
7. Ang'o mabiro timorene jogo ma okoluoro injili mar adiera?
8. Ng'ama biro chulo kuor ne jogi?
9. Gin migepe adek mage mag injili?
10. Gin weche mage mag injili?
11. Gin chike mage mag injili?
12. Adi kuom magi monengo omi luor?
13. Gin duoko mage mag luor ne injili?
14. Be chenro Nyasaye romo dhano?³⁰
15. Gin yore adi manitie ma dhano inyalo war?
16. Gin gueth mage mag luor ne injili?
17. Ka ng'ato nigi yie kuom tho, ang'o mobiro yudo?
18. Ka onge injili dhani nikod ang'o?
19. En tij ng'a mondo oluor injili?

WACH 11: WINJO

Ka ng'ato owinjo miriambo, be onyalo keto genone duto kuome? Be onyalo wacho ni en adier? Duoko en ooyo. Mano en adiera kuom e weche matimore ki Roho. Inyalo winjo gik mang'eny ka ok giluwore kod Wach Nyasaye to mano gionge kod nengo moro amora kuomi kata ne ng'ato ang'at machielo. Kuom adiera, yie kuom miriambo nyalo miyo ilal kiRoho.

Ka wachako kod, onengo wadwar ng'eyo adiera kuom gik moko duto. Miriambo nyalo wuondo it ng'ato to ok nyal ware. Nyalo bedo ni nitiere gik mang'eny midwaro timo, to mana ka ochiki kod adiera, gik mitimo nyalo bedo kayiem nono. Adiera en ang'o? Kristo nowacho, kowuoyo kod Nyasaye. "Walgi gichiwreni kuom adiera. Wachni en adiera" (Johana 17:17). Koro, ma Nyasaye wuoyo kuome en adier kendo Kristo nomedo, "Bende ubiro ng'eyo adiera, kendo adiera nomi ubed thuolo" (Johana 8:32).

Ok onengo iwinj dhano to mana Nyasaye, Kristo, e ndiko. Nyasaye nowacho, "Ma e Wuoda mahero. Chunya mor kode. Winjeuru" (Mathayo 17:5). Kendo wasom, "Chon Nyasaye nomiyo jonabi owuoyo gi kwerewa e yore mang'eny kendo mopogore opogore, to e ndalo mogik, Wuowi owuon ema osebedonwa wach Nyasaye. En ema Nyasaye osemete wuon gik moko

duto, kendo en ema osemye chueyo gik moko duto” (Jo Hibrania 1:1, 2). Koro chieng’ moro achiel Nyasaye nowuoyo koluwo Musa kod jonabi to kuom ndalogi owuoyo kodwa koluwo Wuode. Be wadak e ngima machien gi? (Tich Joote 2:16, 17). Adier, kendo osebedo are tho mar Kristo. Koro onengo wawinje. Ere kaka onengo wawinje? Koluwo duol matin mamos? Koluwo gigo mineno e lek? Kisomo puonj dhano? Ooyo, to mana yie kuom gigo mondiki. Johana nondiko, “Yesu notimo honni moko mang’eny ka jopuonjrene neno, to honnigo ok ondiki e kitabuni. To mago mantiegi osendiki mondo uyie ni Yesu e Mesia, Wuod Nyasaye, kendo ka uyie, to mondo ubed gi ngima kuom nyinge” (Johana 20:30, 31).

Nitiere yore mang’eny mar winjo adiera. Ng’ato nyalo winjo kosomo ndiko. E weche mamoko, ng’ato nyalo winjo Paulo, Petro, Johana, kod joyal mamoko ka osomo ndiko kata ka ng’ato osomone. Kamachielo, ng’ato nyalo winjo dwach Ruoth ka owinjo jayalo mar adier koyalo Wach. To bang’ mano ok onengo oyie kuom weche jayalono nikech owachogi. Onengo bed ni odok e ndiko mondo one ka adier ema iyalo. Kendo, ng’ato nyalo winjo wach mar warruok ka osomo buge mag injili, otese, puonj, kod mamoko.

Ka ifwenyo ber mar winjo adier, kendo mana adiera kende, Kristo nowacho, “Uket chunyu kuom somo Muma, ka uparo ni Muma nyalo miyo uyud ngima ma nyaka chieng’. Adier, Muma wuoyo kuoma” (Johana 5:39). Kendo, Paulo nowacho, “Tem matek mondo inyis ni in ng’at ma Nyasaye oyiego, kendo mapuonjo Wach mar adiera e yo makare, kaka jatich ma tichne ok kuod wiye” (2 Timotheo 2:15). Wasomo bende ni jo Beria negin gi chunyu mathuolo moloyo mani Thesalonika nikech negidok mi gisomo ndiko mondo gine ka gigi duto magiwinjo gin adier (Tich Joote 17:10,11).

E ndiko moro amora ma owuyo kuom winjo e Singruok Manyien ibiro yudo ni ji winjo mokuongo adier mar Nyasaye. Kuom winjo adier, yie noket e chunygi (Jo Rumi 10:17). Ma e kaka itime tinende.

Kata obedo ni en gima ber mondo iwinji, we mondo obed e pachwa ni en gino malongo ni ng’ato owinj gima kare, adier. Kendo, ok kende ni mondo iwinji. Ji mang’eny osewinjo adier, to ok owargi. Nang’o? Nikech ka ng’ato onengo oware onengo otim mana mano mowinjo. Ng’ato nyalo winjo ni obiro yudo ot manyien ka odhi e ofis moro mar ohala mondo owach ni en mare, to ka okodhi to okobiyude. Ng’ato nyalo winjo warruok koluwo Kristo mana ka okotimo gik mowinjo e ngimane to onge ber mabiro timorene.

Bed gi chuny mar dwaro winjo to tim makare gino miwinjo. Kik iyie kuom gimoro nikech owinjore makare. Par gino matut, luwe matut, to ka ifwenyo ni en adier, yie kode, here, kendo miye luor.

GIMA IPUONJORI

1. Be inyalo yie kod miriambo?
2. Yie kuom miriambo nyalo kelo ang'o?
3. Adiera en ang'o?
4. Ang'o maketowa thuolo?
5. Ng'ama onengo wawinji koluware kod weche mag Roho?
6. Ere kaka wawinjo Kristo?³²
7. Ang'o momiyo Paulo nowacho ni injili nondiki?
8. Eyore mage ma ng'ato nyalo "winjo" adiera?
9. Be onengo wayie kod gima jayalo moro amora owacho ka ok waluwo matut?
10. Ang'o momiyo wasomo ndiko?
11. Ang'o momiyo jo Berea negin gi chuny mani thuolo?
12. E ndiko moro amora mar Singruok Manyien kuom gino ma iwuoye, ji onengo
13. Bang' ka ng'ato osewinjo adier nyaka otim ang'o?
14. Ka onge luor winjo en kayiem nono. Kare koso ok kare:
15. Be onengo wayie kuom gimoro amora ma wawinjo e lemo?
16. Ere kaka wanyalo ng'iyo gik moko ma wawinjo mondo wane ka gin adier?
17. Ang'o ma wanyalo timo kuom adier ka wawinje?

WACH 12: YIE

Yie en ang'o? Jandiko ma ja Hibrania nowacho, "To yie en ang'o? Yie en bedo gi adiera ni wabiro yudo gik ma wageno, kendo en bedo gi ratiro maonge kiawa ni gik ma ok wanyal neno, nitie" (Jo Hibrania 11:1). Kata kamano jandiko ne ok ong'eyo ni ma nyiso tie wach yie, onyisowa ranyisi mar gima yie en. Yie en gino mochiwu e chuny ng'ato koluwo winjo Wach (Jo Rumi 10:17). Ma en, okelo ng'ato yie maonge penjo adier mar Wach Nyasaye, kendo kuom gino mogero, momiyo luor, kendo en gi geno kuom gino mabiro.

Mondo wagol ranyisi, we awach ni an giyie ni nitie jatend piny mar United States, ni nitie Tokyo, Japan, ni nitie got Everest. Pok naneno

jatend piny, kata kuondegi, to an gi yie ni gintie. Nang'o? Nikech ranyisi mang'eny manyiso ni gin tie, kendo be nikech jogo ma osedhi wuoyo kuomgi, kod jogo ma ondiko kuomgi. To kuom mano, an giyie kuomgi ni gintie mi anyiso jomoko.

Pok naneno Nyasaye kata Kristo. Pok nadhi e polo. To an gi yie ni Nyasaye kod Kristo nitie kendo jogo makare chieng' moro achiel biro dhi e polo. Nang'o? Nikech ranyisi mang'eny ni gintie kendo nikech ranyisi mar Kristo kod weche mi hulo kuome kod weche mondiki koluogi. To moloyo, anyiso adierani ne jomoko maonge luoro.

Kit yieni en gima long'o kuomwa. Deonge yie de wan jogo ma ok long'o. Waduto wayie kuom ng'ato kendo e gimoro, koro gima long'o en ni mondo wabed gi adier ni yiewa oyudore ei adiera kendo oluwo yo makare, nikech Muma owacho, "to ng'at ma onge gi yie oknyal bet malong'o ni Nyasaye, ni mar ng'ama dwaro biro ir Nyasaye nyaka yie ni Nyasaye nitie, kendo en gi mich momiyo joma dware" (Jo-Hibrania 11:6). Wakwayi ning'e ni kapok ng'ato obiro ir Nyasaye, mokwongo, nyaka oyie ni e en , ni en e wuon chiwo kendo ogwedho ng'atno mamanye.

Kuom adiera, koro, yie en yor yudo waruok. Ok en mana yorno kende, to en mana achiel kuomgi nikech ng'ato ok nyal miyo luor ne chike moro mar Nyasaye ka oonge kod yie. Ka ma nie pachwa, we wafweny ndiko moko mawuoyo kuom yie kaka gima long'o, kata yie kuom miyo luor injili. Wasom, "Nyasaye nohero piny ahinya kama, omiyo nochiwo Wuode ma miderma mondo ng'ama oyie kuome kik lal, to obed gi ngima manyaka chieng'" (Johana 3:16). Ka jajela nopenjo Paulo gi Sila gima dotim mondo oware, ndiko wacho, "Negiduke ni, 'yie kuom Ruoth Yesu, eka inikwo, kaachiel gi joodi'" (Tich Joote 16:31). Jomoko nong'ado wach chuth ni gima ng'ato onengo otim mondo oware en yie. Kare, kaka owach chon, ng'ato nyaka kuong yie ka pok ochiwo luor, kendo ka wasomo matut e Tich Joote 16 ibiro yudo ni Wach Nyasaye noyal ni jogo kendo bang'e nokawugi mi obatisgi. To Nyasaye waro ng'ato chieng' mane? Kristo noduoko kowacho, "Ng'ama oyie kendo obatisi, nokwo, to ng'ama ok oyie, bura nolo" (Mariko 16:16). Yie, otiyo mana ka otayowa mondo watim gima Muma punjo.

Kawang'iyo yieno kende, Jacobo wachoni bura loyo nga'to kar ware. Winji, "yie bende chalo mana kamano. Ka en kende, ma onge tim, to en mana gima tho" (Jakobo 2:17). Kendo, "kendo kamano uneno ni bgik ma

ng'ato timo ema miyo obet e winjruok gi Nyasaye, to ok yie kende” (Jakobo 2:24). Kristo nowacho, “Ka uhera, to unumak chikena” (Johana 14:15). Koro en gima long'o ni wang'eyo tie yie kod tich. Yie kende ok nyal resi, kata mana tich kende ok nyal resi (Jo Efeso 2:8,9). Ti kodgi kanyakla kendo gikelo resruok.

Yie biro miyo ng'ato olokre owe richone, mondo ohul ni Kristo en Wuod Nyasaye, kendo otise mondo owene richone. Yie kende ok nyal timo ma, to obiro keto ng'ato mondo odag kaluore kod Wach Nyasaye e ngimane duto, kendo miye geno mar ngima mochwere. Nang'o? Nikech gigo mindiko ne osendiki ni mondo wayie, kendo luo adier mondo osimbo mar Nyasaye omiwa (Johana 20:30, 31; Jo Efeso 2:10).

Kik ibed gi luor kiyie. Ilok yieni opodhi. Kik ikete matin. Ibiro buok ka ineno gigo motimoni. Parni, “Aonge gi Wichkuot moro amora kuom Wach Maber, nimar en e teko mar Nyasaye, mawaro ji duto moyie. Mokuongo nobiro ni jo Yahudi, to bang'e nobiro ni joma ok jo Yahudi bende. Wach Maber nyiso ji yo ma Nyasaye miyogo dhano bedo e winjruok kode. Mano timore mana kuom yie kende, mana kaka Muma wacho ni, ‘Ng'at ma obedo e winjruok gi Nyasaye nikech oyie ema nobed mangima” (Jo Rumi 1:16, 17). Muma be wacho ni wawuoth e yie to ok kuom neno.

GIMA IPUONJORI

1. Yie en ang'o?
2. Yie ketowa e migawo mane?
3. _____ kod _____ kaluore kod Kristo kelo yie.
4. Gik moko _____ kaluore kod Kristo kelo yie.
5. En gima long'o ni yiewa yudore Kanye?
6. Be wanyalo sayo Nyasaye kaonge yie?
7. Nyasaye gwedho jomage kaluore kod jo Hibrania 11:6?
8. Yie en kuom ang'o?
9. Kaonge yie ok wanyal timo ang'o?
10. Ang'o ma Johana 3:16 wacho kuom yie?
11. Be yie kende oromo reso chuny ng'ato?
12. Gik moko ariyo mage nyaka timre kaluore kod Mariko 16:16 kapok ng'ato owar kuom richone machon?
13. Yie reso kende ka otimo ang'o?

14. Jakobo owacho ang'o kuom yie kod tich?

15. Be ng'ato inyalo res kod yie? _____kaonge tich?

_____

16. Yie kod tich koriwore kelo _____

17. Yie biro keto ng'ato Kanye?

18. Ji ipuonjo mkondo odagi e _____.

19. Onengo wawuoth kod _____, to ok kod _____.

WACH 13: LOKRUOK

Tie wach lokruok nyiso ni dok chien, en dwaro mar chuny mondo olokre. Ewachni, nyiso ni weyo richo. Kuom adier, ng'ato ok nyal bedo gi geno mondo obed kaka Ruoth dwaro ni mondo obed mana ka odok chien owe richone kendo olokre engimane.

Kristo nokete mayot, "Ooyo, awachonu ni ka ok ulokoru uweyo richou, to uduto ubiro tho mana kaka ne githono!" Luka 13:3). Eyo machielo, lokri kata lal. Be ma onyiso ni onge pogruok moro amora kod Ruoth kata ng'ato olokre kata lal? Ooyo, kuome samoro onyalo kelo pogruok. Petro nowacho, "To kik uparni Ruoth odeko kuom timo gima osesingore ni obiro timo, kaka jomoko paro. Ooyo, ohorenu mos kapod orito, nikech ok odwar ni mondo ng'ato olal, to odwaro ni mondo ji duto olokre owe richogi" (2 Petro 3:9). Ruoth ok dwar ni mondo ng'ato olal, to ka ng'ato otamore lokore to obiro lal. Koro, en mana kuom ng'ato ka ng'ato.

Kowuoyo e got mar Mars, Paulo nowacho maler ni Nyasaye dwaro ni dhano mondo olokre owe richogi. Nowacho, "Nyasaye ne ok odewo richo mane ji osebedo katimo e ndalo mane ok ging'eyo dwarone. To koro osegolo chik ni ji duto kuonde duto, mondo olokre owe richogi" (Tich Jooto 17:30). Ng'ato ok nyal wacho ni Ruoth okowacho ni mondo olokre owe richone, to onengo olokre. Ose bende chikowa ni mondo walokre. Ka isegik e higa mar timo ma, tiende ni, higa mar ng'eyo ber kuom rach, to inie achiel kuom wachni.

Ng'ato ok nyal bedo maber ahinya mi ok onyal lokore owe richone kendo ng'ato ok nyal bedo jaricho ahinya mi ok onyal lokore owe richone ka odwaro. Ji duto, kata obedo kit ngima ma gidago, osetimo richo kendo gidwaro resruok. Paulo nowacho, "Ji duto osekethe, kendo girem kuom duong' mar Nyasaye" (Jo Rumi 3:23). Kendo mana kaka Ja Kristo, Johana nondiko, "Ka

wawacho ni waonge gi richo, to wawuondore kendwa, kendo adiera onge e chunywa” (1 Johana 1:8). Ma nyiso ni kata mana ja Kristo ok nikare. Onyalo koso, timo gima rach kod richo koluore kod koso ng’eyo kata ka obuothne. Eyorni, Johana nomedo ndiko, “To ka wahulo richowa, to oweyonwagi, kendo opwodhowa kuom tim duto ma ok odhi kare, nikech en jaadiera, kendo otimo mana gima kare” (1 Johana 1:9).

E wachni ok wawuo kuom ja Kristo kende to wawuoyo kuom gino ma jaricho onengo otim mondo oware to wayudo ni onengo olokre owe richone ka oseiyudo yie kuom Nyasaye. E puonjwa mokalo wayudo ni ng’ato nyaka winj adier kendo nyaka oyie kuom adier, kendo e puonjwa mabiro ibiro nyiswa ni nyaka ohul Kristo kendo obatise. To sani, e kind gigi duto, nyaka olokre. Ka wagolo ranyisi, Petro nonyiso ji odiochieng’ mar Pentecost ni onengo gitm gima owachni. “To Petro nowacho nigi niya, ‘Lokreuru, kendo ng’ato ka ng’ato kuomu nyaka batisi e nying Yesu Kristo, mondo richou owenu, eka Nyasaye nomiu Roho Maler” (Tich Joote 2:38). Kuom grube jomoko nowacho, “Mano omiyo, lokreuru oduog ir Nyasaye, mondo richou oruchi” (Tich Joote 3:19). 36

Koro wan gi ang’o? Wan gi chik ni momi ji ni mondo olokre owe richogi. Ne en mar Nyasaye kendo ochuno mondo oter ng’ato e warruok.

E wach moro amora e buk mar Tich Joote ibiro yudo ka owache ach-ing’, kata onyiso, ni kapok dhano obatisi negi lokore giweyo richogi. Koro en tinende ni kapok ng’ato obatisi nyaka ilokre iwe richoni. Kuom adier, ng’ato inyalo nyum ka okolore ei adiera to onyiso fuwo ne en owuon. Ruoth ong’eyo chunye to ka ok olokre oweyo richone, ok biwene richone kendo onge war-ruok.

Ng’ato nyaka tim mos ne richone ni onyalo weyogi ni mondo odag ngima maber (2 Jo Korintho 7:10). To ok timo mos kende ne richo ng’ato. Nyaka owegi chien. Kendo nyaka oket gigene e tim makare, ka ok kamano, richo machon biro duogo (Jo Galatia 5:19-24; Jo Efeso 4:24-29).

Lokruok weyo richo kende ok nyal konyo. Ng’ato nyalo weyo richone kendo odag e ngima maber, to mana ka ok omiyo luor chike mamoko mag Nyasaye, pod en mana jaricho. Mano be, ng’ato nyalo lokore owe richone, omi luor injili, kendo odag ngima ja Kristo kuom kinde matin to bang’e odok ericho. Ang’o mabiro timorene? Mana ka ok olokore kendo kendo odog ir Ruoth kolemo obiro lal mana kaka ne ok olokore mokuongo (2 Petro 2:20-22).

En gima yot timo gima kare ka iparo ni ka ikoso timo gima Ruoth owacho, itugo kod chunyi. Richo biro miyo ilal to gima kare biro resi (Jo Rumi 6:23). Par-ni, kamano be, gima ng'ato ochwoyo ema obiro kayo (Jo Galatia 6:7-8).

GIMA IPUONJORI

1. Ler tie “lokrok” _____.
2. Be wanyalo bedo gima wan ma Ruoth odwaro ka ok walokore?
3. Nyaka walokre kata _____.
4. Be ochuno kuom Kristo ni walokre kata walal?
5. Ka ng'ato otamore lokore be inyalo rese?
6. E higa mane ma ng'ato bedo e bwo chik mondo olokore?
7. Be nitie jomoko ma onge tiendgi gilokre?
8. Be nitie jomoko ma joricho ahinya ma lokruok ok bitimo negi maber?
9. Ang'o ma jo Rumi 3:23 wacho?
10. Be ja Kristo nyalo timo richo kendo odwar lokruok?
11. Ng'ato nyaka dwar _____ kuom Nyasaye kapok olokore.
12. Gik moko ariyo mage nyaka ng'ato tim bang' ka oselokore, mondo orese?
13. Be lokruok en gima long'o kuom resruok? 37
14. Ang'o matimore e buk moro amora mar Tich Joote?
15. Ka ng'ato ok _____ batiso ok biluoko richone.
16. Ng'ato nyaka ket kenge yore maricho kod ang'o?
17. Be lokruok kende nyalo reso?
18. Ka ng'ato moselokore momiyo luor Injili dok e richo mi odong' kanyo, ang'o mabiro timore ne?
19. Dhano pile _____ gima _____.

WACH 14: HULO

Hulo tiende en ni yie ni gino nikare, kete mondo ong'ere, wacho gimoro e yo maler, kata keto yie kuom gimoro. E wachni, ng'ato hulo ni Yesu Kristo en Wuod Nyasaye. Kaluore kod ndiko ma en hulo elela, koluore kod dhog ng'ato.

Kristo owuon nowacho, “Ng'ato ang'ata mohulo ni en ng'ata e nyim ji, an bende anahul ni en ng'ata e nyim Wuora mae polo. To ng'at ma okweda e nyim ji, an bende anakwede e nyim Wuora mae polo” (Mathayo 10:32, 33). Koro we wang'I weche moko matin. Mokuongo, Kristo nowacho ni ng'ato

ang'ata. Ok ochuno ni en ng'a, ka ng'ano nyalo hulo Kristo e nyim ji, en bende obiro hule e nyim Wuoro mae polo. Eyo mayot Kristo wacho ni, "hula to an bende abiro huli". Be mano ok en gima kare moromo? Biro neno ni en gima oromo. Eyo machielo, okete eyo mochuno ni ng'ato ang'ata mokwede e nyim ji ibiro kwede enyim Wuoro mae polo. Ma en, ng'ato ang'ata mabiro kwede kod dwarone e piny ka ibiro kwede chieng' bura.

Paulo nowacho, "En kamano nikech ng'ato nyaka yie gi chunye mondo obed e winjruok gi Nyasaye, kendo nyaka owuo e lela gi dhoge mondo orese" (Jo Rumi 10:10). Nitiere gik moko ariyo monengo wang'e e puonjni. Ka wachako kod, Paulo nowacho ni huloni nyaka time kod dhok, kendo wan kod ranyisi mag ndiko ma wadhi tiyogo bang'e kuom wachni. Mar ariyo, jandiko owacho ni yie kod hulo giterowa e warruok, kata gin yo matero ji kanyo. Ooyo, ng'ato ok owar mana nikech oyie kuom Ruoth to mano bende en gima adiera e hulo Kristo en Wuod Nyasaye. To okang' machielo maketo ng'ato e Kristo en mano mar obatiso. Som jo Rumi 6:3, 4 kod Jo Galatia 3:26, 27. We wadog e ndiko mar Tich Joote 8 mondo wasom ranyisi mag ndiko mawuoyo kuom yie mar ng'ato kohulo. Filipino nonyis ni mondo odhi opuonj jatend Ethiopia mabwoch adiera kendo ndiko wacho ni, "Malaika mar Ruoth nowuoyo gi Filipino, kawacho ni, 'Amalo, mondo idhi yo milambo e yo moa Jerusalem kadhi Gaza.' (Yorno ng'ado e thim.) Kuom mano, Filipino noa malo, modhi kuno. To noyudo jatend Ethiopia moro mabwoch wuotho e yorno. Ne en ng'at manigi duong' ahinya, mane orito mwandu mag kandake, ruoth madhako mar Ethiopia. Ne oyudo oa Jerusalem, kuma ne osedhi lamoe Nyasaye, kendo koro ne odok thurgi, koidho gache, kendo osomo kitap janabi Isaya.

Roho Maler nowacho ni Filipino niya, 'Dhiyo iwuoth e bath garino.' Omiyo Filipino noringo odhi, mi owinjo ka ng'atno somo kitap janabi Isaya. Nopenje niya, 'Bende iwinjo tiend gima isomono?' To ng'atno nodwoke ni, 'Ere kaka dawinj tiende, ka ng'ato ok onyisa?' Eka nokwayo Filipino mondo oidh kode gari. To kama ne oyudo osomo e Muma ne wacho kama: 'Ne ok owacho gimoro to noling' thi, mana ka rombo mitero kar yieng'o, kata ka rombo manie nyim joma ng'ado yiere. Ne otimne marach, kendo ne oketh buche. Onge kothe maji noparego, nikech ogol ngimane oko e piny.' Eka jatelo nowacho ne Filipino ni, 'Nyisa ane; janabi wuoyo kuome owuon, koso owuoyo kuom ng'at machielo?' Eka Filipino nochako mana kama ne osesomo e Mumano, mi opuonje Wach maber mar Yesu. To kane oyudo gidhi nyime gi wuoth, negichopo

kamoro manitie pi, mi ng'atno nowacho niya, 'Ne! Pi e e! Ang'o makoro dimona yudo batiso?' Filipino nodwoke ni, 'Inyalo yudo batiso, kiyie gi chunyi duto' Nodwoke ni, 'Ee, ayie ni Yesu Kristo en Wuod Nyasaye'. Bang' mano, jatelo nogolo chik mondo gari ochung'. Eka giduto ji ariyo, Filipino kod jatelono, ne jodonjo e pi, mi Filipino obatise. To kane giwuok e pi, Roho mar Nyasaye nokawo Filipino oago, mi jatelono ne ok ochako onene kendo, to nodhi nyime giwuodhe, komor ahinya" (Tich Joote 8:26-39).

E somono ibiro yudo ni onge gima tek kuom gima otimore. Malaika mar Ruoth nochiko Filipino mondo odhi kama obiro yudoe ng'ato. Fweny kata kamano, Malaika nokodhi kende to nooro jayalo mondo ochop Wach. Filipino noyudo ng'at malemo, ja Ethiopia mabwoch-, ng'at mong'ere kowuotho kodok dala bang' kosea Jerusalem lemo. Kata kamano ne ojayalo mar Judaism. To nosomo ndiko, kata obedo ni ne ok ong'eyo ni osomo Wach mar Kristo. Filipino noriwore kode, opuonje adiera, kendo konye kuom luorne e injili. To mondo omi luor adier, nyaka obed ng'atno moyie, mohulo ni Kristo en Wuod Nyasaye, kendo onengo obatise mondo owene richone. Mana bang' ma noyudod thuolo mar dhi nyime kod wuodhe komor kaka ja Kristo.

Wach mar hulo Kristo en okang' machielo e yor warruok.

GIMA IPUONJORI

1. Ler tie 'hulo' _____.
2. Ji adi momedi e rwak mar Wach mar hulo Kristo?
3. Be ochuno ni hulo onengo ohul e nyim ji?
4. Kristo nosingo ang'o ni obiro timo ni jogo mouhule?
5. Ka wakwede, obiro timo ang'o?
6. Yie kuom Kristo kod hulo kuom yie kuome gin_____ waruok_____.
7. Okang' machielo mar luor en_____.
8. Batiso, yie kiluwo kod lokruok kod hulo, keto ng'ato_____.
9. Be ja Ethiopia eunuch nopuonj kod malaika?
10. Ndiko mane ma Ja eunuch somo?
11. Ng'anma ne wach maduong' ka?
12. Bang' ka eunuch owinjo Wach Kristo mi oyie kode, nopenjo penjo mane?
13. Filipino nowacho ni obiro timo ang'o mokuongo?
14. Gik moko ariyo mage mane ja eunuch otimo?

15. Be ja eunuch ne ja Kristo kapok otise?
16. Ang'o mane otimo bang' ka osetieko ciwo luorne ne injili?
17. Hulo ni Kristo en Wuod Nyasaye en okang' machielo e yor_____.

WACH 15: BATISO

Wabiro koro e wach batiso magolo richo ng'ato kendo mede e kanisa. Ok en gino miparo apara kata malong'o ahinya moloyo chike mamoko miyudo e Muma. En okang' mogik moloyo ma ng'ato timo mondo odonj e Kristo, to nikech Nyasaye ochike, nyaka wamiye luor.

Batiso kende ok nyalo waro ng'ato moloyo kaka yie mawaro ng'ato to ng'ato ok nyal ware ka oonge kod tim. Ng'ato yie kuom Kristo, weyo richo nikech Kristo, hulo Kristo, kendo itise nikech en. E yo machielo, tim ka tim kelo ng'ato machiegni, to ng'ato ok ware ka pok otimo gigo duto ma Ruoth owacho. Kuom ranyisi, ng'ato nyalo bedo e ondamo mabor kod dhot mar ot. Ondamo mokuongo ok nyal keto ng'ato ei ot, to ka okawo ondamo machielo kendo ondamo mogik to mano kete ei ot. To mano ok onyal wacho ni ondamo mogik ema otiyo nikech nyaka to no okal e ondamo mamoko mondo ochopie ondamo mogikno motere e dhot. An kod adier ni ineno gimalong'o. Paulo nowacho, "Donge ung'eyo ni kane obatiswa, mi wariwore gi Yesu, to batisono nomiyo wariwore kode e thone?" (Jo Rumi 6:3). Kendo nowacho, "Un uduto osebatisu kuom Kristo, mi urwako Kristo owuon ka nanga" (Jo Galatia 3:27). Koro, ere kaka ng'ato bedo ja Kristo? En mana kuom yie kende? En mana kuom lokruok weyo richo? Kaluore kod Muma en batiso. Ka pok otisi kaluore kod Muma ok in ja Kristo. Inyalo wacho ni in to ok in. Nyadimang'eny, kiwacho ni owari maonge batiso en wacho ni owari oko mar Kristo, maonge Kristo. To ere ng'ama nyalo yie go?

Batiso ni keto ng'ato e Kristo, tim achiel ni keto ng'ato e ringre Kristo kata kanisa mar Kristo. "Kamano bend e kaka wan duto, bed ni wan Jo Yahudi kata joma ok Jo Yahudi, kata wasumbni kata joma nithuolo, to ose batiswa e ringruok achiel kuom Roho achiel, kendo wan duto osemiwa Roho achielno mondo wamadhi" (1 Jo Korintho 12:13). En mana kuom timni ema Ruoth medoi e kanisane (Tich Joote 2:47).

Batiso en ang'o? Ng'ato wacho ni en kiro, olo, kata nyumo kendo ng'ato nyalo kawo yo moro amora mohero. Kata kamano, ka ng'ato otimo nonro oyudo ni kiro en mana kiro to olo en mana olo. Onge achiel kuom mago ma

inyalo tigo kaka batiso. Wach batiso owach e dho Greek ni BAPTIZO manyiso ni nyumo, hik, nyumo matut, kod mamoko. Eyorni en hiko e pi (Jo Rumi 6:3, 4; Jo Kolosai 2:12; Tich Joote 8). Mondo ng'ato ogol oko paro mar olo kod kiro, fwenyni Muma olero Batiso owuon kaka hik (Jo Kolosai 2:12), to Paulo nowacho ni nitie to mana batiso achiel (Jo Efeso 4:5). Koro en ang'o? Nitiere mana batiso achiel ma en hik. Ma en, mane onge to nenitie to mane nitie ok bi bedo, kata wabiro yie kode kata ooyo. Ka osekiri kata oseoli to mano pok otisi. Inyalo paro ni osetisi kata osekoni ni osetisi to kaluore kod Muma pokotisi. Koro weche ng'a ma ibiro yie go? Gima dhano owacho koso gima Muma owacho?

Kaluore kod ndiko ng'ato nyaka batisi eka oware. Kristo nowacho, “Ng'ama oyie, kendo obatisi, nokwo, to ng'ama oOk oyie, bura nolo” (Mariko 16:16). Petro nowacho, “Pigno en rnyisi mar batiso, ma koro resou sani. Batiso ok en golo chilo kuom ringruok, to en singruok motim ni Nyasaye gi chuny maler” (1 Petro 3:21). Parni, Kristo kod Paulo nowacho ni batiso waro. Be ibiro wacho ni Batiso ok war?. Ang'o momiyi owaro? Nikech Ruoth owacho kamano, kendo mano en duoko makare. Kendo be, nokowacho, ni Muma oko puonjo, ni 'batiso' kende waro.

Be nitie ranyisi mar batiso ni okete chik? Petro nonyiso ji odiochieng' Pen41 tecost ni gilokre giwe richogi kendo obatisgi mondo owenegi richogi (Tich Joote 2:38). Nonyiso Cornelius kod joode ni onengo obatisgi (Tich Joote 10:48). Saulo nonyisi ni mondo ochung' malo obatiso mondo oluok richone (Tich Joote 22: 16). Koro ranyisi mang'eny onyisowa kaka nochik ji mondo obatisi kendo onyiso gimomiyo ne ibatisgi. Kuom adier, e wach moro amora e chik mar Singruok Manyien, ji nonyisni mondo obatisgi. Som Tich Joote, madongo, 2, 3, 8, 9, 10, kod 16.

Batiso nyiso ranyisi mar tho, hik, kod chier mar Kristo. Ng'ato tho ne richone, ihike kod Ruodhe e batiso, kendo ochier oa e bur pi mondo owuoth e ngima manyien. Som Jo Rumi 6 matut.

E batiso nitie nyuol manyien. Ruoth owacho ni ng'ato nyaka nyuole nyuol manyien to mano en mar pi kod Roho Maler. “Mar pi” nyiso ni batiso to “mar Roho Maler” nyiso ni kaluore kod dwach Nyasaye (Johana 3).

Adier ok okwa ahinya ni mondo ng'ato otim gima Ruoth ochiko. Luwu ranyisi mar ja Ethiopia ma jabuoch kendo obatisi to koro ibiro dhi nyime gi wuodhi kimor (Tich Jooteb 8). To okochun ng'ato.

GIMA IPUONJORI

1. Batiso timo ang'o?
2. Be batiso en chik malong'o e Singruok Manyien?
3. Be batiso kend waro?
4. E okang' mane ma batiso nyalo luoko richo ng'ato?
5. Ere kaka ng'ato bedo e Kristo?
6. Ka pok obatisi, to iwacho ni osewari, itemo wacho ang'o?
7. Eyo mane ma imedowa e kanisa?
8. "Kuom Roho achiel waduto _____kuom _____."
9. Be kiro en batiso? _____Be olo en batiso?
10. Batiso en ang'o?
11. Wan _____kode e batiso.
12. Batiso adi manitie e wang' Nyasaye?
13. Be batiso manie ndiko waro?
14. Gol ranyisi ariyo ma batiso ne ogole chik _____.
15. Be bitie ranyisi mamoko mag batiso?
16. Be batiso nogole chik e wach moro amora e Singruok Manyien?
17. Batiso golo ranyisi mane?⁴²
18. Be tho, hik, kod chier mar Kristo onyis e wach moro amora?
19. E tim mar batiso nitie _____.
20. Chieng' mane ma ng'ato "nyalo dhi nyime gi wuodhe komor?"

WACH 16: ODIACHIENG' LEMO

Odiochieng' mane en odiochieng' lemo? Be en tich abich, tich auchiel, kata jumapil? Jomoko biro wacho ni tich abich, ka gi jo Islam. Jomoko biro wacho tich auchiel, ka gitemo luwo chik machon. To moko kuom ji mang'eny biro wacho ni jumapil nikech giwacho ni gin jo Kristo kata nikech riekogi mar bedo ja Kristo. To Muma puonjo ang'o?

Muma ok opuonjo e yo moro amora Islam kata kamano kaka tich abich odiochieng' lemo to bende ok onengo wang'iyeye matut. To kuom tich auchiel, chik machon opuonjo ni chieng' sabato onengo orite. To adiera en, ok wadak e bwo chik kendo kata kamano ok otwewa mondo warit chieng' sabato kata walam Ruoth chieng' tich auchiel. Kaka ochiwu chik manyien chieng' lemo manyien ochiwu be. Ruoth ne ok bi mogik, to mokuongo. Koro, onyisowa ni kik walame odiochieng' mar abiryo mar juma, to odiochieng' mokuongo mar

juma. Paulo kod jo Kristo mamoko notimo ma kaka owach e Tich Joote 20:7. Winji, “Chieng’ mokuongo bang’ sabato, tiende ni chieng’ ngeso godhiambo, ne wachokore mondo wacham Sap Ruoth. To kaka Paulo ne ikore ni kinyne oa, nopuonjo nyaka dier odiewuor”. Koro fweny, owacho ni odiochieng’ mokuongo mar juma, ok odiochieng’ mar abiryo mar juma. Odiochieng’ mokuongo, odiochieng’no Kristo nochier oa e bur. Jo Kristo nochiki ni mondo girom gikawu Makati kod olemb divai mondo oparego.

Kendo, Paulo nowacho ni chiwo nyaka bed odiochieng’ mokuongo mar juma. Wasom, “Chieng’ jumapil ka jumapil, ng’ato ka ng’ato kuomu mondo opog moko kuom gik ma Nyasaye osekonyego, oket tenge mondo solro kik tim ka abiro” (1 Jo Korintho 16:2). To ang’o momiyi chiwo onengo otim chieng’ mokuongo mar juma? Nikech mano en odiochieng’ makare mar time to moloyo en odiochieng’ ma jo Kristo chokore mondo olam Nyasaye. En mayot kamano. Odiochieng’ mokuongo mar juma owach e yo makare. Adier Paulo de ok owacho ni Jo Kristo ochokre odiochieng’ mokuongo mar juma mondo gichiwu ka gilemo odiochieng’ mopogore kod ma.

Ja ndiko ma ja Hibrania wuoyo kuom wachni, “Kik wawe mak wachokore kaachiel, kaka jomoko oseweyo timo, to nyaka wajiwareuru ngato gi ng’ato, to moloyo onengo utim kamano kuneno ka chieng’ Ruoth sudo machiegni” (Jo Hibrania 10:25). Akwai ni mondo ifweny moko kuom gik mowach: 1) Kik wawe ma ok wachokore. 2) Kaka jomoko oseweyo timo. 3) To onengo wajiwareuru ng’ato gi ng’ato. 4) Onengo utim kamano kuneno ka chieng’ Ruoth sudo machiegni. Kuom ranyisi neging’eyo odiochieng’ mowal mondo gichokre, to nikech chieng’ sabato nogur e msalaba to odiochieng’ manyien okawo kare, koro en gima nenore ni en odiochieng’ mokuongo mar juma. Ma e wach mogik ma ng’ato nyalo gikie.

Johana nowacho chieng’ moro achiel, “To chieng’ Ruoth, Roho ne omaka, mi awinjo duol maduong’ ma ywak ka tung’, ka wuoyo gi yoka ng’eya” (Fweny 1:10). Jomoko biro wacho ni odiochieng’ duto gin odiochieng’ Ruoth. Kare, en adiirt seheduto gin seche mag Nyasaye, to Johana ne nigi odiochieng’ mowal e pache kata de ok ohulo odiochieng’no. Adier ka odiochieng’ duto gin mag Nyasaye to de ok owacho, “To chieng’ Ruoth, Roho ne omaka”. To nikech nowacho kamano, nosekawinjo odiochieng’ mokuongo mar juma, chieng’ lemo.

Ka wadok e chier mar Ruoth wayudo wach moro kuome, ni nochier odi-

ochieng' mokuongo mar juma e bur (Mathayo 28:1; Mariko 16:1, 2). Jomoko osemeno wach ni gimomiyo noko chier chieng' sabato nikech ne en odiochieng' momi ler. En fuwo manade. Ruoth ne ok ochengo chieng' sabato? Ooyo, Ruoth ne ok obiro chieng'no kata obedo ni ji wacho ni en odiochieng' lemo. Ka ogolo oko lemo ma chon, manyien obiro kendo manyienno nochiwe kod Kristo. Chik machon nogol bang'e chik manyien nochiwu. Kit lemo machon nogol to manyien to kel makare. Odiochieng' machon nogol to manyien nokel. Piny Ruoth mineno nogol to Piny Ruoth mar Roho nokel. Remb chiaye nogol to remb Kristo nobedo makare. Nying machon nogol oko to nying manyien nochiwu. Mano kaka chik Nyasaye nolok makare!

Ka itemo lamo Nyasaye kaka Muma wacho to mokuongo nyaka ilem odiochieng' mowalo, odiochieng' mokuongo mar juma. Onge pogruok, kata kamano Ruoth de ok ondike. Ogole chik 1 Jo Korintho 16:2, kendo wan gi ranyisi mag Jo Kristo ma lemo e odiochieng'ni. Koro otweyo Jo Kristo duto tinende.

GIMA IPUONJORI

1. Kaluore kod jo Islam, odiochieng'gi mar lemo en?
2. Kaluore kod jo Judea, odiochieng' lemo en?
3. Kaluore kod Singruok Manyien, odiochieng' lemo en?
4. Odiochieng' mane monengo wayie go ka Nyasaye imiyo duong'?
5. Ang'o momiyo chieng' sabato ok okete kaka chieng' lemo?
6. Onengo waket Nyasaye _____ to ok _____.
7. Tich Joote 20:7, Jo Kristo romo odiochieng' mane mondo gilem?
8. Jo Kristo chokore chieng' _____ mondo gipar Kristo ka gikawo sap Ruoth?
9. Chieng' mane mowal ni mondo wachiwu michwa ne Nyasaye?
10. Gin weche mage ang'wen ondik e Jo Hibrania 10:25?
11. Johana nowacho ni noyudo Roho odiochieng' mane?
12. Be secheduto gin mag Nyasaye?
13. Ang'o momiyo owach ni 'chieng' Ruoth' ne en chieng' malong'o?
14. Odiochieng' mane ma Kristo nochier oa bur?
15. Jomoko wacho ni ne ok ochier chieng' sabato nikech omiye luor. Ere kaka wanyalo ng'eyo ni ma ok en kamano?
16. Ang'o momiyo ne ok ochier chieng' sabato?

17. Chik _____nogol to _____manyien nochiwu.
18. _____lemo nogol to manyien _____.
19. Odiuchieng' _____nogol to manyien _____nochiwu.
20. Piny ruoth mineno _____nokel piny_____ manyien.

WACH 17: LEMO MOYIEGO

Nitie yo makare mar lemo kod yo marach. Nitie yor dhano kod yor Muma. Nitie sigana ma ok kel pogruok kaka ilemo mana ka ibolori kendo in ja adier. Kata kamano, Muma puonjo ni nitere yo achiel mar lemo to mano e yo ma Ruoth ochiko.

Kristo nowacho, “Nyasaye en Roho, kendo joma lame nyaka lame mana e yo ma Roho dwaro kendo gi adiera” (Johana 4:24). Ruoth nowacho ni ma e yo manyaka time. Nokowacho ni onengo obed kama mondo omorwa, to nowacho ni onengo obed kama. Ere kaka en mano? Lemo moyiego nyaka chim tir ir Nyasaye to nyaka obed mar Roho kendo mar adier. Ma en, ng'ato nyaka lam Nyasaye ka en giwinjo. Nyaka obed gi adiera kode. Kendo kamachiolo, nyaka olam Nyasaye kaluore kod adier, kata kaluore kod puonj Muma. Ma en lemo mar Roho kod adiera. En gima kare ni ilem ka in gi winjo to ok kaluore kod ndiko. To en gima kare mondo ilem kaka Muma puonjo to ka ok in gadia koda. Eyore gi, lemo machal kamano ok bi yiego. Lamo Nyasaye e yorni ni mondo imore, ng'ato nyaka lame kod adier e Roho.

To Singruok Manyien puonjo ang'o kaluore kod lemo? Kare, kaluore kod puonjruok ndiko ibiro yudo ni nitie migepe abich mag lemo, kata okang' abich ma Ruoth onyiso Ja Kristo otim ka odwaro time e yo makare. Wabiro puoniore achiel kachiel.

Mokuongo, Jo Kristo onengo ochokre kod joge Ruoth odiuchieng' mokuongo mar juma mondo gipuonjre ndiko. Paulo nowacho, “Tem matek mondo inyis ni in ng'at ma Nyasaye oyiego, kendo mapuonjo Wach mar adier e yo makare, kaka jatich ma tichne ok kuod wiye” (2 Timotheo 2:15).

Mar ariyo, Jo Kristo onengo ochokre odiuchieng' Ruoth (Jumapil) mondo olam Nyasaye. Nitie ndiko moko ma wacho ma. Kuom ranyisi, e Tich Joote 2:42 owacho ni Jo Kristo machon nodhi nyime keto chunyi kuom puonj joote, ma achiel kuomgi ne en lemo. Paulo nowacho e 1 Thesalonika 5:17 ni

onengo walem ma ok wawe. Ruoth nowacho e Luka 18:1 ni dhano onengo olem pile ka pile ma onge nyosruok.

Mar adek, Jo Kristo onengo ochokre mondo giwer wende pak ne Nyasaye. Wasom, “Weruru wende Zaburi, gi wende lemo ka un kaachiel, kendo kuwer kamano, to denduru Ruoth e chunyu” (Jo Efeso 5:19). Kendo, jandikono nowacho, “Wach Kristo, gi gueth duto mokelo, mondo odag e chunyu. Puonjreuru kendo jiwureuru gi rieko duto. Weruru mamit e chunyu ni Nyasaye, kugoyone erokamano gi wende zaburi gi wende pak kod wende mag chuny” (Jo Kolosai 3:16).

Mar ang’wen, Jo Kristo onengo ocham Sap Ruoth pile ka pile odiochieng’ mokuongo mar juma. Makati onengo ocham kiparo go Ringre Kristo to kikombe onengo okawu kiparogo Remb Kristo. Akwai ni mono iwinj ndiko kaka Ruoth owacho wach sao. “Kane gichiemo kamano, Yesu nokawo Makati, moguedho, eka nong’ingo, momiyo jopuonjrene, kowacho niya, ‘Kawuru, ucham. Ma e ringra’. Bang’e nokawo kikombe, kendo kane osegoyo ni Nyasaye erokamano, nomiyogi kowacho niya, ‘Madhuru uduto, nikech ma e remba, mochuer ni ji mang’eny, kitimonigigo winjuruok gi Nyasaye mondo owenegi richogi” (Mathayo 26:26, 28). E Jo Korintho 11 Paulo nonuoyo Wach Ruoth, kendo e Tich Joote 20:7 wan gi ranyisi manyisowa ni sap Ruothni nokawu odiochieng’ mokuongo mar juma.

Mar abich, wan gi chik ni Jo Kristo onengo ochiwu odiochieng’ mokuongo mar juma. Paulo nowacho, “Chieng’ jumapil ka jumapil, ng’ato ka ng’ato kuomu mondo opog moko kuom gik ma Nyasaye osekonyego, oket tenge mondo solro kik tim ka abiro” (1 Jo Korintho 16: 2). Nowacho kendo, “Ng’ato ka ng’ato kuomu mondo ochiwu kaka oseparo e chunye, ma ok ochune, kendo ma ok oyago ang’e, nikech jachiwo mamor ema Nyasaye ohero” (2 Jo Korintho 9:7).

Ma eyo ma Nyasaye onengo olam. Ka itimo mang’eny moloyo ma itmo mokalo. Ka timo matin otin ahinya. Nyasaye osewuoyo to dhano onengo oluwu. Yor Nyasaye to yot to mana e tim. Ochiwo thulo mar lemo kata idhier, imeo, isomo, ok isomo, kata eyo moro amora ma intie. Kata kamano, jomoko dwaro keto weche moko bedo matek kendo keto yore mamoko e lemo. Ginyalo bedo gik ma gikulorene, goyo chonggi, goyo koko, wang’o misoma, pangore, kod mamoko. Kete pachini, gin gige dhano to ok mar Nyasaye.

Ka dhano duto nyalo lamo Nyasaye achiel to ginyalo lamo Nyasaye e yo

achiel, ma en kaluore kod Muma. Ket pachi matut kuome.

GIMA IPUONJORI

1. En sigana mane ma dhano luwo kaluore kod lemo”?”
2. Lembwa ichiko kuom ng’a?
3. Nyaka walam ei _____ kendo ei _____.
4. Tie “ei Roho” nyiso?
5. Tie “ei adier” nyiso?
6. Ka ok wawinj gino ma watimo, be lembwa iyie go kod Nyasaye?
7. Ka ok walem kaluore kod okenge ma Nyasaye oketo, be lembwa oyiego?
8. Tije adi moket e lemo?
9. Ndik okang’ abichgi mag lemo _____.
10. Ang’o momiyo nyaka wapuonjre?
11. Lembwa wachiko kuom ng’a?
12. E wer, wapako _____, kendo wapuonjo kendo wajiwo _____.
13. Wachamo Makati ka waparo _____ Kristo.
14. Wachamo olemb mzabibu ka waparo go _____ Kristo.⁴⁷
15. Nyasaye ohero _____.
16. Ng’ato ang’ato ni gi thulo mar lamo Nyasaye kaluore kod chenro Nyasaye. Kare koso ok kare: _____.
17. Ka dhano duto nyalo _____ Nyasaye achiel, giduto negi nyalo _____, kaluore kod _____.

WACH 18: PUONJ MUMA

Nyalo nenore ni onge tiend bedo gi puonj Muma to wabiro neno ni nitie kendo ahinya mondo wabed gi puonj Muma. Nang’o? Mondo waket pachwa e kwan mag gik moko.

Ka wachako kod, obed ni en lemo mar jumapil gokinyi kata mar puonj Muma makawo thuolo mar kar dala, onengo obed mana mano. Ere kaka onyalo bedo puonj Muma ka Mumano okopuonjruok? Ma en mana wacho ni onge thuolo mar tije matindo, puonj dhano, kod chike dhano e seche mag puonj Muma. Muma en buk ma dhano onengo ong’e, kendo puonjruokne biro konyo ng’ato neno puonj dhano ka nie ataro kod dwach Ruoth.

Onengo waket pachwa bende ni wapuonjore Muma e seche duto ka

walamo Nyasaye. En achiel kuom gima long’o kata tich malong’o mar lemo. Ka ipuonjori ndiko ka ndiko ibiro bedo machiegni gi Ruoth. Ipuonjori ng’eyo Nyasaye. Ipuonjori ng’eyo Kristo kendo ing’eyo ni onego ichiwuri iwe richo mag piny. Ipuonjori kaka kanisa noyer, kendo ibiro puonjori chike Nyasaye mabiro chiki e ngimane. Puonj machal kamano biro keti maber mondo idag ngima ja Kristo kendo biro miyo ipuonj jomoko ka ng’ato ni kende kata e kind ji mang’eny.

Ng’ato onengo osom Muma dala, ma en, pile. Onengo ochiem e Wach, kata obiro tho kichuny. Adier ng’ato ok nyal dak kod chiemb chuny mane oyudo odiochieng’ Ruoth. Ma en gima long’o to onengo ochame pile ka pile. Ka ng’ato somo Weche mondiki mag Nyasaye, e yorni Nyasaye wuoyo kode kendo nyise gino monengo otim mondo obed jaadier kendo odhi e polo. Adier, ma en gima long’o kuom ja Kristo moro amora.

Jaote Paulo nowacho, “Tem matek mondo inyis ni in ng’at ma Nyasaye oyiego, kendo mapuonjo Wach mar adiera e yo makare, kaka jatich ma tichne ok kuod wiye” (2 Timotheo 2:15). Akwai ni mondo ifweny gino ma Paulo owacho. Mokuongo: Puonjri. Ma en, ket pachi, non, non gino ma osendiki. Machielo, nonyiso ji, nowacho, ‘Tem matek mondo inyis ni in ng’at ma Nyasaye oyiego.....’ Ng’ato ok onengo ong’i wadgi ahinya ni okwedore owuon. Mar adek, owacho ni onengo wapuonjre ni mondo Nyasaye oyie kodwa, ere kaka ng’ato Nyasaye nyalo yie kode ka otamore puonjore? Ka wadhi nyime, nowacho ni onengo wapuonjre mondo wabed jotich. Ka wang’eyo ni Muma puonjo to wanyalo timo tich malong’o ni Ruoth. Ka wasomo ndiko kaka waparo to obiro pogowa e wichkuot. Wabiro neno ni onge tinde bedo gi Wich kuot ne Nyasaye, Kristo, injili, kanisa, kod bedo ja Kristo. Kendo mogik, onengo wapuonjre Muma nikech wanyalo puonjo Wach mar adier e yo makare. Ang’o momiyo thoth dhano dok e chike Musa kendo gitemo tweyo chike apar ni dhano tinende? En nikech ok gipuonjre Muma kendo koro ok gipuonjore pogo Wach mar adiera mar Nyasaye. Koro Paulo nikod weche mathoth e puonjruok Muma kendo onengo wabed motang’ ne puonjne. Kaka owinjore, wabiro bedo kod ng’eyo matin e gik mang’eny malong’o.

Mondo wang’e mathoth e puonjgwa mar Muma, e lemo kata dala, we wang’i chike moko mag puonj Muma:

1. Ng’ama wuoyo? Seche duto penjri penjoni ka isomo ndiko. Be ne en Musa, Kristo, Paulo, koso ng’a? Ma biro konyowa winjo ndiko matut.

2. Nowuo kuome karang'o? Be nowuo kuome e ndalo chike Musa koso e bwo chik Kristo? Ma kelo pogruok maduong', mondo iwinj ndiko malong'o, onengo opoggi makare kaluore kod sehegi gichikegi.
3. Jandiko wuoyo kuom ng'a? Be nowuoyo kuom ng'at mandalone koso owuoyo kuomwa?
4. Ket pachi e puonjni. Kik ihel ahela Muma kamoro amora to ichako somo to som Muma kaka buk, kata kaka puonj ka puonj.
5. Be en manyisore koso mondiki? Onengo ing'i dhok ma Muma otiyogo to ok ni iyie kod gik mondiki ni monyisi to monyisi gin mondiki. Jomoko dware keto gik moko duto mondiki. Nyaka wang'i matut e ndiko mondo wang'e gima otemo nyiso.
6. Ti kod paro maliwu. Muma puonjo kaluore kod chik, ranyisi, kod ng'iyo ranyisi mar ndiko machielo. Kik ichop e giko kendo iketo gino ma Muma ok opuonjo, kata keto ndiko mopogore. Ok gikwedre, to moloyo gikelo kwe.
7. Seche duto som ndiko. Kik ikawu ndiko achiel kendo ipog kuom ndiko mamoko ni itemo keto ni mano kende eminyalo tiyogo kimeddo go sigandi mamoko. Som mos mondi ipuonjri Muma duto e ndiko ka ndiko, kendo iyie kode.

Kare, wan kod wach malong'o e puonjruok Muma, kendo kaka ipuonjruok Muma. Waduto, kata obedo ni nyadidi wasesomo Muma, onengo wamed somo nyadimang'eny e lemo kata dala. Kaka wamedo ng'eyo Muma, e kaka wamedo tiegore e puonjne e ngimawa.

GIMA IPUONJORI

1. Ang'o monengo obed bug puonj Muma?
2. Thoth ji mang'eny keto ang'o makare?
3. Kuom somo Muma wabiro puonjore ang'o kuom puonj dhano?
4. Be puonj Muma opogore kod lemo?
5. Be onengo opogore kod ngimawa mapile?
6. Gin gik mage ma wabiro puonjore e puonj Muma?
7. Be oromo mondo wapuonjre Wach Nyasaye odiochieng' jumapil?
8. Nyasaye wuoyo kodwa kuom _____ mondiki _____.
9. Ang'o mochiki e 2 Timotheo 2:15?
10. Kuom ng'a ma ndikoni wuoyo kuome?
11. Onengo wapuonjre mondo _____ mar Nyasaye; mondo

wabed _____; mondo kik wabed _____.

12. Gimomiyo niyie gwenyruok e dinde tinende en ni ng'eny ji ok pog Wach adier mar Nyasaye eyo makare. Kare koso ok kare: _____.

13. Gin chike mage abiryo mag puonj Muma?

14. Be ng'ato nyalo puonjore mang'eny e puonjne ka ochako helo buk kamoro amora?

15. Gin yore adek mage ma Muma puonjo?

16. Ndiko ok _____ to moloyo gi _____.

17. Koluwo winjo Muma wabiro nyalo _____ e _____.

WACH 19: LEMO

Lemo en puonj machielo maduong. En gima long'o nikech en achiel kuom lemo kendo en achiel kuom ngim ja Kristo. E yo moro amor, lemo ok nyal we oko.

Kristo nowacho, “-----opuonjgigo lamo Nyasaye pile mak ginyosore” (Luka 18:1). Paulo nondiko, “Lemuru ma ok uwe” (1 Thesalonika 5:17).

Weche ariyogo, mag Kristo kod Paulo wacho ni ng'ato onengo olem seche duto. Kare, ere kaka ma inyalo tim? Ka walemo kaka jomoko paro ni nyaka, to ma ok nyalre nikech gibiro miyowa wadhiye mor. To ng'ato nyalo lemo kama ji ng'eny kata kar kende. Onyalo lemo matek kata mos. Kamoro amora, saya saya, ng'ato nyalo ywayo lemo. Ma e gima Muma puonjo.

Ka walemo onengo walem kaluore kod dwach Nyasaye. Kata kama-no, Johana nowacho, “Wageno kuome chuth nikech wang'eyo ni ka wak-waye gimoro mowinjore gi dwarone, to owinjowa” (1 Johana 5:14). Jomoko okong'eyo gimomiyo Nyasaye ok dwok lembgi. Kare, ma dwoko. Mondo Nyasaye owinj kendo oduok lembi, nyaka gibed kuom dwache. Wanyalo paro ni nyadimang'eny ni gin, to ok gin. Nyalo bedo gino ma wakwayo ma ok onengo wabedgo, kata wakwayo kopogore gi Wach Nyasaye.

Ng'ato osewachoga ni Nyasaye winjo lamb ng'ato. E lemo mamoko owacho ni kare, to mamoko owacho ni ok kare, to odwoko ng'ato ka ng'ato. Nitiere adier kuom mano nikech Nyasaye nyadimang'eny owinjowa to ka pok odwoko lembwa ka walamogi, nyaka gibed e kwe kod dwach Nyasaye. Ma e gimomiyo onengo wapuonjre ndiko nyadimang'eny kendo wang'e lemo makare, nyadimang'eny wakia lemo kendo koro lembwa yom yom kendo ka wachako.

Yesu nokwedo lemo ka en mana miwinjo kendo mana mineno kod dha-no. To bende lembwa ok ochuno ni nyaka bed mabor ni mondo Ruoth owinjgi kendo nyadimang'eny ok onengo onwogi. Kristo dwaro ni mondo walem e chunywa, kuom adier, to ok dwaro gweth kende to nyiso gigo madongo ma osetimonwa (Mathayo 6).

Joricho to? Be Nyasaye winjo lemb jaricho? Be onyalo waro ng'ato mana kuom lemo kende? Duoko makare en mano mondik e Johana 9:31: "Wang'eyo ni Nyasaye ok winj wach joricho, to ng'at moluore, kendo matimo gik ma odwaro, ema owinjo". Kata kamano, Muma ok opuonjo ni Nyasaye biro winjo lemb jaricho e yor duoko lembgi kendo ware. Ka jaricho dwaro bedo Ja Kristo to we oluor injili eka mondo olem kaka nyathi Nyasaye. To fwenyni, nyaka orit chike ariyo. Mokuongo, nyaka obed jal malamo Nyasaye, kendo mar ariyo, nyaka obed jal matimo dwach Nyasaye. Ma winjore moromo, koso? Wach machielo malong'o ma lemo timo en Ja Kristo motimo ketho ohulo richone kendo olamo Nyasaye ni mondo owene kichuny. Jakobo nowacho, "Emomiyo, ng'ato ka ng'ato mondo ohul richone ni wadgi, kendo ng'ato ka ng'ato olem ni wadgi mondo obed mangima. Lemo mar ng'at makare nigi teko, kendo timo gik madongo" (Jakobo 5:16). 51

Par ka ilemo:

1. Lemne jogo matuo kod mogamo tuo.
2. Lemne jotend piny, kod pinje duto.
3. Lem ka igoyo erokamano ne gigo duto ma Nyasaye osetimo.
4. Lemne jo Nyasaye kamoro amora.
5. Lemne ngima.
6. Lemne richoni mondo owe.
7. Lemne teko kod jing'o mondo odhi nyime.
8. Lem pile e nying Kristo.

Lam Ruoth koluwo lemo kendo tine Nyasaye koluwo lemo. Onyalo bedo ligangla mabith ne in kata ni jomoko. Ibiro yudo ni inyalo muko gode mag site koluwo kede. Onyalo kelo pogruok maduong' e ngimani ka itime kaka onengo. Fwenyni, Nyasaye wuoyo kodwa mana koluwo Wachne, to yo kend minyalo wuoyo kede en lemo. En thuolo maber, kendo onengo wakawu berneno.

GIMA IPUONJORI

1. Ang'o momiyo lemo en gima long'o?

2. Kristo nowacho ni dhano onengo _____.
3. Paulo nowacho, _____ maonge weyo.
4. Ji mang'eny paro ni mondo ilem, ng'ato nyaka dhi mang'eny_____.
5. Ang'o ma Muma puonjo e puonjni?
6. Lembwa nyaka bed mamuol kod ang'o?
7. Be Nyasaye winjo lemo duto?
8. Ka lembwa ok owinjo e tim, be mano nyiso ni ok oduokgi?
9. Ere kaka wanyalo puonjore maber lemo?
10. Yesu okwedo jo0go mabiro lemo ne ang'o?
11. Be lembwa onengo obed mabor kendo minwoyo?
12. Be Nyasaye waro jaricho koluwo lemo?
13. Gin okenge mage ariyo nyaka ng'ato luwu kapok lemkbbe owinj?
14. Ja Kristo moyimo ketho onengo oti kod lemo e yor mane?
15. Ndik gik moko monengo waleme _____.
16. Ere kaka Nyasaye wuoyo kodwa?
17. Ere kaka wawuoyo kod Nyasaye?
18. Lemo biro muko ang'o?
19. Lembwa onengo obed e nying ng'a?52

WACH 20: WER

Kit lemo mar Jo Kristo en gino mopogore ka en kit lemo mar wer. Muma puonjo ni wer en kit lemo. Koro, achiel kuom gigo momiyo jo Ruoth chokore odiochieng' mokuongo mar juma en ni mondo giwer wende pak ni Nyasaye.

Jaote Paulo nowacho, “Weruru wende zaburi, gi wende lemo ka un kaachiel, kendo kuwer kamano, to denduru Ruoth e chunyu” (Jo Efeso 5:19). Paulo wacho ang'o? Owacho ni ma en gir grup, ma en jomoriwore wer kanyakla, kata kanisa wer. Nyadimang'eny, owacho ni ng'ato ka ng'ato onen-go ower wende zaburi, pak, kod wende mag chuny. Wende zaburi, pak, kod wende chuny gin kit wende mopogore. Kata kamano, mago duto nyaka bed e kichuny, mondo gibed gi lony mar ywayo ng'ato machiegni gi Ruoth. Ere kaka wende pak itimo? Itimo kichuny. To iwerone ng'a? Ne dhano, koso Ruoth? Ne Ruoth, kuom adiera.

Wach machal kamano be owach kod Paulo, ka owacho, “Wach Kristo, gi

gueth duto mokelo, mondo odag e chunyu. Puonjreuru kendo jiwreuru gi rieko duto. Weruru mamit e chunyu ni Nyasaye, kugoyone erokamano gi wende zaburi gi wende oak kod wende mag chuny” (Jo Kolosai 3:16). Nitiere wach achiel ma dwaro mana paro matut e ndikoni, kendo en mano ma Paulo owacho ni onengo wapuonjre kendo wajiwreuru ng’ato ka ng’ato e wendewa. Wer, koro, en mar pako kod lamo Nyasaye, puonjo kendo jiwo jogo manitie, kendo mondo wamed jiwo jogo mawer.

Nitiere penjo achiel malong’o mawuok pile ka iwero, kendo ma en, be wende mag tung’ itiyogo ka iwer? Duoko en ooyo, to wabiro dwaro ng’eyo weche mimino e wende tung’, kendo nyisi ka waluwo ndiko ni giromo golo ranyisi.

Mokuongo, nyaka wang’e ni Nyasaye nenigi chik, chik Musa, to endalo manok nogolo oko mondo ochiwu chik manyien kendo maber koluwo Kristo. Echik mokuongo wende miwero kod tung’ noyie kodgi, to nitiere misango mag chiaye kod mamoko kaluore kod ndalogo. To E bwo chik manyien chenro manyien mar lemo nochiwu kendo en mano mar wer. To ng’ato ochiegni wacho, “Okowacho ni kik wati kod tung’ e wer”. To owacho, osenyisowa gino monengo watim kendo weyo tim mamoko. Kaka onyiswa ni wer en gino mochuno opogore kod wende mag tung’. Kuom ranyisi, onyiswa ni mondo wacham Makati mokoketie thowi ka waparogo ringre Kristo kod olemb mzabibu ka waparo go remb Kristo. Koro ng’ato nyalo wacho ni, “To ok owacho ni kik wati kod cake kod soda ka wacho sap Ruoth koro abiro tiyo kod mago” To owacho gima onengo watigo, kendo onengo wawe tiyo kod cake kod soda. Ka wadhi nyime, Nyasaye nyalo dwaro ni chwechne olame moloyo gino ma wachweyo. E yorni wapake. Ka walame kod pachwa to wan ema ibiro miwa luor. Mano e gima omiyo jandiko ma ja Hibrania nowacho, “E momiyo, kuom Yesu, pile watimuru ni Nyasaye misango mar pak. Adier, dhowa mahulo nyinge mondo opake pile” (Jo Hibrania 13:15).

Kaka wasefweyo, Jo Efeso 5:19 kod Jo Kolosai 3:16 wacho ni wende mag pak onengo ower e chuny, ok kuom wende mag tung’. Mino wachno inyalo tim e dho Urdu nikech owacho ni wawer kendo watugi. Adier, kata bende jonon dho Udru biro wacho ni ndiko nolok marach, kendo orach kaluore kod dho Udru. E dho Greek, ma onengo wadokie ka waloko dhok moro owacho, ni mana wer ema ogole chik.

Ng’at machielo wacho ni, “To donge wahero”. Kare, wanyalo hero gik

mang'eny to mano ok onyiso ni wakelgi e lemo. "To wende tung' e polo?" Osiepna, waonge e polo sani, koro onengo wabed moromo kod gino ma Nyasaye onyisowa ni mondo watim e piny. To kata kamano, onge gigo mag piny biro bedo e polo koro wanyalo bedo gi adiera ni wende mag tung' ok onengo obedi.

Nitiere weche mang'eny momin kuom wende tung' e lemo to onge achiel kuomgi mabiro chung' e bwo ndiko. Wende tung' nyalo bedo maber to kare ka en dala, e arus, kod mamoko, to Ruoth ok ochike e lemo, koro wanyalo weye oko. E ndiko gi duto mawuoyo kuom wer e Singruok Manyien, onge kama omedi kata ojiwu wach tiyo kod tung'. Koro ang'o momiyo ji tiyogo kendo ang'o momiyo ji dwarogi? Nikech gineno ka jomoko tiyogo kendo giparo en gino maber timo. Koro kik ipenj ka en kare kata ok kare. To ng'ato ka ng'ato onengo osom Muma owuon kendo one gino mopuonjo. Ka opuonjo tiyo kod tung' e lemo to dhi nyime tiyogo. Ka ok opuonje to weye, kata kik medi kata gol (Fweny 22:18, 19).

Jo Kristo onengo ower. Ji duto oyie kod ma. Kendo ji duto be oyie ni Nyasaye inyalo lam kaonge wende mitiyo kod tung'. Ang'o momiyo ikawo thuolono? Bed kama kare. Tim mana mano ma ineno ni en kare. 54

GIMA IPUONJORI

1. Bedo ja Kristo_____lemo.
2. En wach mane mamiyo jo Kristo chokore chieng' Ruoth?
3. Ang'o ma Jo Efeso owacho kaluore kod wer?
4. Ndik kit wende adek:
5. Wende mag pak itimo Kanye?
6. Onengo_____kendo_____kanyakla e wendwa.
7. Penjo mage matuch ka wach wer iwacho?
8. Be wende mag tung' ochik e chik Musa?
9. Be wende tung' ochik ka chik manyien nochiwu?
10. Nyasaye dwaro ni_____olame.
11. Okonyisowa ni mondo walame kiwan _____.
12. Onengo wachiwu pak ne en kaka _____mar _____.
13. Jo Efeso 5:19 wacho nang'o e dho Urdu?
14. Be ma en kare?
15. Dhok moro amora onengo opim kod mane ka penjo owuok e loko?

16. Be biro bedo wende tung' e polo?
17. Be ok en kare ka imielo tung' dala?
18. Be wende tung oko medi kata jiwu e chik mar wer e lamo Nyasaye e Singruok Manyien?
19. Nyaka waluw ndiko e puonjni ka ok kamano to _____.

WACH 21: SAP RUOTH

Muma puonjo ni Jo Kristo onego ochokre odiochieng' mokuongo mar juma mondo ocham Sap Ruoth. Wan kod ranyisi manyiso ni Jo Kristo machon ne timo. Wasom, "Chieng' mokuongo bang' sabato, tiende ni chieng' ngeso godhiambo, ne wachokore mondo wacham sap Ruoth. To ka Paulo ni ikore ni mondo kinyne oa, nopuonjo nyaka dier odiewuor" (Tich Joote 20:7). Sap Ruoth en ang'o? en chiemo, chiemo malong'o, en chiemo michamo mondo wapar go Ruoth. Makati onengo okawu mondo wapar go ringre Kristo to kikombe onengo okawu mondo wapar go remb Kristo. Kristo owuon nowuoyo kuom saoni, to ndiko wacho, "Kane gichiemo kamano, Yesu nokawo Makati, moguedho, eka nong'ingo, momiyu jopuonjrene, kowacho niya, 55 'Kawuru, uacham. Ma e ringre'. Bang'e nokawo kikombe, kendo kane ose-goyo ni Nyasaye erokamano, nomiyogi kowacho niya, 'Madhuru uduto, nikech ma e remba, mochuer ni ji mang'eny, kitimonigigo winjruok gi Nyasaye mondo owenigi richogi" (Mathayo 26:26, 28).

Kondiko ni jo Korintho, Paulo nokwerogi kuom loko Sap Ruoth obedo chiemo mar mor kendo nodhi nyime nyisogi tiend Sap Ruoth. We wasom kendwa. "Kapod apuonjou wach lemo kama, to an gi wach moro monego akweru: Ka uchokoru to chokruok ok kel ber, to okelo mana rach. Mokuongo, awinjo ni kuchokoru e lemo, to pogruok nie kindu, kendo aparo ni wachno en adier, nikech pogruok nyaka bed e kindu, mondo joma ogen ong'ere ratiro! Ka uchokoru kaachiel, to gima uchamo ok en Sap Ruoth, nikech ng'ato ka ng'ato rikni mono ocham chiembe owuon, omiyu jomoko denyo, ka jomoko mer! Donge un gi mier munyalo chiemo kendo methoe? Koso uchayo jo Nyasaye, momiyu ukuodo wi joma odhier? Uparo ni dawach ang'o kuom wachni? Uparoni dapaku? Ooyo, ok dapaku!

Puonj mane uyudo kuom Ruoth, mi amiyu, chal kama: Ruoth Yesu nokawo Makati e otieno nogo mane ondhoge, mogoyo ni Nyasaye erokamano, eka ong'ingo makatino, kowacho niya, 'Ma e ringra, mochiw nikech un'. Tim-

uru kamano mondo uparago, ‘kamano bende, bang’ chiemo, nokawo kikombe kowacho niya, kikombeni e remba, motimngo Winjruok Manyien gi Nyasaye. E kinde ka kinde mumadhee, to timuru kamano mondo uparego.’

Kamano e kinde ka kinde ma uchamoe makatino, kendo umethoe kikombeno, to tho Ruodhwa ema uhulo nyaka chop obi. Emomiyo ka ng’ato ochamo Makati mar Ruoth, kata ometho e kikombene e yo ma ok owinjore, to en gi bura kuom ringre Ruoth kod remb Ruoth. Kuom mano, ng’ato nyaka nonre mondi, eka ocham makatino kendo omethi e kikombeno, nikech ng’at mochamo makatino kendo ometho e kikombeno ka ok odewo ni gin ringre Ruoth, to okelo bura kuome owuon, Kuom chiemob kendo metho kamano. Mano emmomiyo joma ng’eny kuomu tuo kendo nigi midekre, kendo moko osetho” (1 Jo Korintho 11:17-30).

We wang’i adiera moko kuom ndiko ma wasesomo:

1. Paulo nokwero jo Korintho kuom pogruok manie kindgi.
2. Nokwerogi kuom tiyo gi Sap Ruoth kaka yor metho kod chiemo e mor. Nonyisgi ni mondo gicham chiembgi dala, to ka gibiro kanyakla mondo gikawu Sap Ruoth onego gichokre kende mondo gilam Ruoth, ok chamo chiemb mor.
3. Nolero nigi ni oyudo mar Ruoth mane omiyogi.
4. Nonwoyo weche Ruoth kaluore kod Sap Ruoth.
5. Jogo macho Sap Ruoth e yo ma ok owinjore nigi bura e ringre kod remb Kristo. E yo machielo, jo Kristo ma ok kare biro lal.
6. Koro ng’ama onengo ocham Sap Ruoth nyaka ononre owuon ka en ng’at makare mondo okawu. Ma en, onego oket gik moko obed makare kod Nyasaye ka pok ong’ado wach mogik.
7. Ka idhi nyime kawo Sap Ruoth ka in Ja Kristo manigi ketho kata ja Kristo ma ok kare, ng’ato chiemo kendo metho ne en owuon. Mano en wacho ni eyorni Sap Ruoth ok bi golo richone kendo rese, to obiro lal nyaka olokre owe richone.

Chamo Sap Ruoth en gino malong’o. En gino malong’o kendo makare. Onego otime e luor kendo e bolruok, ka iparogo misango mar Kristo.

Jo Kristo ok onego ochame kende odiochieng’ mokuongo mar juma mondo olam Ruoth, to en mar konye ni mondo opar go Kristo nyaka chieng’ moduogo kendo. Ere kaka ng’ato nyalo pare ka ok en gi paro mar chamo Sap Ruoth chieng’ Ruoth pile ka pile? Dichiel e higa okoromo, kata dichiel e due, kata dichiel bang’ wige ariyo. Jo Kristo onego okawe pile odiochieng’ mokuon-

go mar juma mondo obed adier, makare, kendo maler kuome nyaka chieng' oduogi.

GIMA IPUONJORI

1. Ng'ama ochik no mondo ochokre okawu Sap Ruoth?
2. Onego gichokre Kanye?
3. Onego gichokre nyadidi?
4. Ng'ama nogolo chik e Sawoni?
5. 'Sap Ruoth' en ang'o?
6. Gin okenge ariyo mage mag sawo?
7. Makati iluongo nang'o?
8. Waparo ang'o ka wamadho olemb mzabibu?
9. Jo Kristo mani korinth notimo ang'o e Sawo?
10. Chamo Sap Ruoth konyowa paro _____ mar Kristo.
11. Koluwo kuom Sawo wang'iyo _____.
12. Ka ng'ato okawe eyo ma ok kare ochiemo kendo ometho ang'o?
13. Nyaka waket gik moko duto makare ir Nyasaye ka pok watimo ang'o?
14. Chamo Sap Ruoth onego otime _____ kendo _____ ka wapa ro Kristo _____.
15. Be ng'ato nyalo paro Kristo ka ok oparo malong'o chamo Sap Ruoth jumapil ka jumapil?
16. Be dichiel e due oromo?
17. Wan, kaka jo Kristo, onego wacham Sap Ruoth mondo wapar _____, _____ nyaka oduogi.

WACH 22: CHIWO

Ka Muma puonjo gimoro maler, opuonjo chiwo. Ndiko opong' kod puonj. To wadwaro fwenyo ma Nyasaye ochiko Jo Kristo ochiwu odiochieng' mar juma pile ka pile. Mano en yo machielo mar wacho ni Jo Kristo onego ochiwu, kata golo, pile chieng' Ruoth. Paulo nowacho, "Chieng' jumapil ka jumapil, ng'ato ka ng'ato kuomu mondo opog moko kuom gik ma Nyasaye osekonyego, oket tenge mondo solro kik tim ka abiro" (1 Jo Korintho 16:2) We wandik e yo machuok gima Paulo owacho ka wang'iye achiel kachiel:

1. "Odiochieng' mokuongo mar juma" Ma e odiochieng' ma chiwo onego ogol. To ang'o momiyo chieng'ni to ok chieng' mamoko? Kare, nenore ni ma e odiochieng' makare monego ochiwu, nikech ma e odiochieng' ma Jo Kristo

chokore mondo olam Nyasaye. Kuom adier, jomoko dwaro golo chiwo seche duto magirome, to ng'at Nyasaye owacho odiochieng' monego ochiwe, kata odiochieng' Ruoth. Kendo mano emonego watim ka waluwo Muma.

2. “Ng'ato ka ng'ato” Ma inyiso ng'a? Nikech ondikone jo Kristo, kuom adier watiekoni ja Kristo ka Ja Kristo onego ochiwu Nikech jo Kristo gin jogo moluoro injili kendo osebedo achiel kuom jopiny Ruoth, kendo gin jogo monego oland adier. Tijni dwaro pesa, koro Jo Kristo onego ochiwu mondo tij kanisa odhi nyime.

3. “Opog moko kuom gik ma Nyasaye okonyego” Ma nyiso ni jo Kristo onengo ochiwu gigo magin go. Ka en pesa to onego gichiwu pesa. Kata kamano, onyiso gik mang'eny, kaka chiemo, kod gik moko monego ochiwu.

4. “Kaka Nyasaye okonyego” Ja Kristo onego ochiwu mana kaka oseyudo. Ka ok oyudo, ok onego ochiwu. To ka oyudo, ok onego okwal mag Nyasaye . Ma e kama chandruok nitie. To ka ochiwu kaka onego ochiwu. E bwo chik machon Jo Yunani nechiwu kaluore kod achiel kuom apar magiloso, to nikech wadak e bwo chikno makare, kendo nikech ogwedhwa moloyo kod singo 58 mabeyo, koro ere kaka dewawach ni wan Jo-Kristo kendo wachiwo matin moloyo achiel kuom apar mar gigo mawayudo? Kuom mano, onengo wabed gi dwaro mar chiwo mang'eny.

5. “Mondo solro kik tim ka abiro.” Paulo nonyiso Jo-Korintho ni onengo gi ket tenge gigo mosegwedhigigo chieng' Jumapil ka Jumapil kane obiro mondo opog ne joma nigi dwaro. Tinende onengo wachiwo e odiochieng' mokuongo mar juma mondo ka pesa inyalo dwar kor ka lando injili onengo bed nitie oikore kendo inyalo tigo, ok ni tich Nyasaye ok nyal dhi nyime ni nikech nokoi-kore.

Koro neye ni nitie gimaduong' minyalo puonjruok kuom Muma kaluwore kod chiwo. Ma en adiera kuom Jo-Korintho 16:2, to nitiere ndiko moko ariyo mabende onengo waket pachwa kuomgi. Kondiko mar ariyo ne Jo-Korintho, Paulo nowacho, “Ng'euru ni, ng'ama chwoyo manok, kayo manok, to ng'am chwuyo mang'eny, kayo mang'eny. Ng'ato kang'ato ochiw kaka oseparo e chunye, ma ok ochune, kendo ma ok oywago ang'e, nikech jachiwo mamor ema Nyasaye ohero” (2 Jo-Korintho 9:6,7). Puonj en ni: “chiwo manok, en kayo manok, chiwo mang'eny, en kayo mang'eny.” Moloyo, ja-kristo onengo ochiw kaluore gi kaka osegwedhe go. Onengo ochiw kaka oseparo e chunye kapok lemo ochakore, kendo ka saa ochopo onengo ochwal chiwo mare “os-

eng'ado e chunye.” Kochiwo e yorni nyalo konye, chiwo maonge ng'ur kata kaka odwaro ok ni nyaka ogol kuom achune, kendo dhi konye mondo obed jachiwo mamor. Komakore kod wach mane osekadho, jo-kristo onengo opar weche mag Ruoth, “ni chiwo kelo gueth moloyo kawo” (Tich Jooto 20:35). Jomoko nyalo loke kendo makete ni ber mondo ng'ato okaw moloyo chiwo. Kik wawe ma oketwa e richo.

Ka ng'ato ok dhi chiwo kaka Muma puonjo ok onyal bedo ni en ja-kristo. Onengo opuonjre kaka onyalo chiwo mang'eny kendo nyading'eny, ok mana kokalo kuom yorene, kata en mana bende owuon, kendo ibiro guethe kod gueth e pinyni, kendo chieng' moro achiel ibiroguedhe kod ngima mochwere. Par ni, dhano kayo mana kaka osechwoyo.

GIMA IPUONJORI

1. Be “chiwo” en puonj manie Muma?
2. Jokomage mane owachnigi ni mondo gi chiw?
3. Karang'o, kendo ere kaka onengo wachiw?59
4. Ere kaka dinde timo solro margi?
5. To bende kaka dinde timo Muma oyiego?
6. To bende jokristo duto ochikigi mondo gi chiw?
7. Ang'o monengo wachiw?
8. Ka ng'ato ok oguedhe gi gimoro amora e juma mokalo, be en bwo chik ni nyaka ochiw?
9. Onengo wabed motang' ni kik _____Nyasaye.
10. Adi mane ji chiwo kaluore kod chik Musa?
11. Ere kaka wan, onengo wadak e bwo chik Kisto, chiw dwoko moromo?
12. Ang'o momiyo onengo wachiw pile odiochieng' mokuongo mar juma?
13. Kawachiwo manok, ere kaka onengo wayudi?
14. Onengo wa _____wachiw e chunywa.
15. Be en gima rach wachiw e achune?
16. Nyasaye ohero jachiwo_____.
17. “En gueth moloyo ka _____ moloyo _____.”
18. Be ng'ato nyalo bedo jakristo ka ok ochiw kaluore kod Muma?
19. Gueth mane mabironwa koluwo chiwo magwa?

WACH 23: NGIMA JA KRISTO

Onge ng'ama onyuol e pinyni ja Kristo. Bende onge ng'ama ja Kristo nikech owacho. To mondo ibed ja Kristo nyaka iluor injili mar Kristo kendo mondo ibed achiel kuom, nyaka odag ngima ja Kristo.

Odiochieng' Pentecost, bang' jogo manowar mokuongo, ndiko wacho, "Jogo noketo chunyi kuom puonj joote, kendo kuom timo gik moko kaachiel, kendo kuom chamo Sap Ruoth, kendo kuom lemo" (Tich Joote 2:42).

Ng'eny ndiko mag Singruok Manyien ondiki mondo opuonj kendo ojiwu jo Kristo mondo obed ng'ama oyie kuom Kristo. Mokuongo we wasom kwan mag ndiko mamoko. Kuom ranyisi, "Emomiyo owetena mahero, chunguru motegno ma ok ung'ingni, kutiyo matek pile e tich Ruoth, kendo kung'eyo ni tich mutiyo kuom Ruoth ok nobed kayiem nono" (1 Jo Korintho 15:58). Jakobo nowacho, "To kik uwuondru, kuwinjo wach awinja, to beduru joma timo gima uwinjo" (Jakobo 1:22). Kendo wan kod wachni, "Kuum mano, osiepena, kaka ne uwinjo wachna kane an kodu, to ber mondo uwinj wachna moloyo. Tiuru gi luor kod kibaji, mondo umi warruok ochop kare" (Jo Filipi 2:12). Machielo wadwaro ng'iyio matut kuom jogo madhi dago ngima Ja Kristo.

Achiel kuom tich malong'o monego otim en lamo Nyasaye. Jo Kristo onego ochokre chieng' mokuongo mar juma pile ka pile mondo gipak Nyasaye, kendo, nomedo wacho, "Kik wawe mak wachokore kaachiel, kaka jomoko oseweyo timo, to nyaka wajiwareuru ng'ato gi ng'ato, to moloyo onego utim kamano kuneno ka chieng' Ruoth sudo machiegni" (Jo Hibrania 10:25). Onego opuonjre lemo makare ma en konyo jogo manigi dwar. Winj kuom Jakobo, kaka owacho, "Lemo mar adiera kendo maker e nyim Nyasaye Wuoro, en limo nyithi kiye kod mond liete e chandrokgi, kendo bedo gi ritruok kuom richo mag piny" (Jakobo 1:27). Onego obed gir tich komanyo jogo molal kod injili. Kuom mano Kristo osehikowa ni mondo wayal kata wapuonj injili kendo Paulo nowacho ni onego wayal Wach (Mariko 16:15; 2 Timotheo 4:2). Dak kuom Ruoth gin yore ariyo. Nitiere gigo monego ng'ato kik tim, kendo nitiere moko monego obed e ngima ng'ato. Paulo nedwaro wawinj wachni ka owuoyo kuom tich ringruok kod olemb chuny. Wasom, "Timbe mag ngima mar dhano nenore ratiro. Gin terruok, tim ma ok ler, anjawo, lamo nyiseche manono, jwok, sigu, dhaw, nyiego, mirima, ichlit, miero, pogruok e kanyakla, gombo, mier, dwanyruok, kod gik moko machal kamago. To asiemou, kaka nasiemou chon ni, joma timo gik makago ok noyud gweth mar loch Nyasaye.

To gik ma Roho nyago gin: Hera, mor, kue, horuok, ng'wono, ber, bedo jaadiera, muolo, kod ritruok. Onge chik makwedo gik ma kamago. Joma oyie kuom Krito Yesu ose guro gombo mag ngima mar dhano kod herane marach e msalaba. Ka wabedo mangima kuom Roho, to ber mondo wawuothuru bende kuom Roho. Waweuru wuorruok, kendo kik wakwinyre, bende kik ng'ato tim nyiego gi wadgi" (Jo Galatia 5:19-26). Kendo, jaote nowacho, "Nyaka watim kamano nikech ng'wono mar Nyasaye makelo warruok ni ji duto osefwenyore. Ng'wonono puonjowa mondo wawe richo gi gombo mag piny, mi wabed joma oritore kendo makare, ka waluoro Nyasaye e pinyni" (Titi 2:11, 12). Jo Kristo ok onyisgi gino monego gitim kende, to onyisgi bende gino monego kik gitim, to mago duto gin gik malong'o e ngima ja Kristo. We wang'i kuom gigo mamiyo ngima ja Kristo bedo. Ng'ato nyaka kuong her Nyasaye (Mathayo 22:37). Nyaka oher osiepne kaka oherore owuon (Mathayo 22:39). Nyaka omi luor Wach Nyasaye (Fweny 22:18, 19). Nyaka olem (1 Jo Thesalonika 5:17). Nyaka ochul gopene (Jo Rumi 13:8). Nyaka obed jaadiera e gik moko duto (Jo Rumi 12:17). Nyaka okony joode (1 Timotheo 5:8). Kendo eimago duto, nyaka otim dwach Wuoro (Mathayo 7:21). Paulo nowacho ni 61 onego watim duto e nying Wuoro (Jo Kolosai 3:17).

Ok en gima yot dago ngima ja Kristo. Bedo ja Kristo ok onyiso ni ng'ato nigiti tich kata ngima moro mayot. Ok onyiso ni okobiyudo chandruok moro amora kata sandruok. To bedo ja Kristo kendo dago ngima ja Kristo nyiso ni ng'ato inyalo war kendo Ruoth biro gwedhe e ngimane duto kendo e ngimane mabiro e yorene.

Koro, ng'ato onego okwan ohalano ka pok obedo ja Kristo. To ka owachochi ni odwaro ni mondo obed achiel kuom onego oket gimoro amora ma en go kuome. Ok onego obed ng'ama timbene richo to onego ochiwre ne Nyasaye. Ok onego owuond ji to onego obed jaadiera kendo oti matek konyo ji. Ka otamore bedo jaadiera to obiro podho kendo obiro lal.

Muma puonjo ni mana jogo modago ngima ja Kristo mar adiera biro yudo pok. Ka ng'ato odonjo e ng'we ja Kristo odonjo mondo oyud pok to ok onego owe nyaka oyude. To moloyo, jo Kristo osingnegi ma, "Kik iluor sand ma ibiro yudo, nikech jachien biro bolo jomoko kuomu e jela mondo otemu, kendo ubiro yudo sandruok kuom ndalo apar. To bed jaadiera nyaka kar tho, mi anamiyi osimbo mar ngima, kaka ranyisi ni iselocho" (Fweny 2:10).

GIMA IPUONJORI

1. Be ng'ato onyuol J a Kristo e piny?
2. Ere kaka ng'ato bedo ja Kristo?
3. Jok mage ma Singruok Manyien wuoyo kuom?
4. Onego wa _____ , _____ secheduto ka watwere e Tich Ruoth.
5. Jo Kristo ok onego we chokore kod Jo Kristo wetene pile odiochieng' Ruoth mondo _____ Nyasaye.
6. Puonjruok lemo makare oting'o konyo jogo
7. Jo Kristo onego otim ang'o kod injili?
8. Yore ariyo mage ma Ja Kristo nigo?
9. Be watimo moromo ni mondo wapogre kuom richo?
10. Be watimo moromo ni mondo wapuonjre tich maber?
11. Gin tije mage mag ringruok?
12. Gin tije mage mag Roho?
13. Ere kaka onego wadagi e ngima ma tinende?
14. Gin chike mage mag Jo Kristo?62
15. Be yot dago ngima ja Kristo?
16. Ka wan jo Kristo be omiwa tich kod ngima mayot?
17. Be jo Kristo orit kuom chandruok?
18. En pok mane mosingne jo Kristo?

WACH 24: JA KRISTO MANIGI KETHO

Be ja Kristo nyalo podho koa e yie? Eyo machielo, be onyalo timo richo ahinya mi olal? Ji mang'eny biro wacho ni ooyo, to Muma puonjo ni kare. Mano ok onyiso ni jo Kristo onego opodhi mi dog jogo ma ok kare, to onyiso jo Kristo nyalo, ni nyalore, kendo osetimore chien, kendo onyalo timore kendo.

Siem moro amora mayudore e Singruok Manyien nyiso ni ja Kristo ma en nyathi Nyasaye nyalo podho dok e richo. Ka ok kamano, to ang'o momiyo siem nitie? Siem moro amora makare nyiso be ni ng'ato nyalo timo richo ahinya mi olal. To ang'o ma ka Ja Kristo otamore luoro chike gi? Ok binyiso ni okuluoro Nyasaye kendo ka otimo kamano obiro lal nikech otimo kamano? Adiera obiro lal.

Ok adiera kende mowachi ni gin adier, to mondo wanon matut adiera gi Muma ochiwo wach ni ja Kristo manigi ketho nyaka luw wechegi ka odwaro

ni mondo olokre e herane mokuongo. Jakobo nowacho, “Emomiyo, ng’ato ka ng’ato mondo ohul richone ni wadgi, kendo ng’ato ka ng’ato olem ni wadgi mondo obed mangima. Lemo mar ng’at makare nigi teko, kendo timo gik madongo” (Jakobo 5:16). Kata obedo ni lokruok weyo richo ok owach ka to bende en gima long’o mowachi. Ng’at machal kamano nyaka lokre owe richone, kendo ohulgi. Kendo mogik onego olem mondo ochange ki Roho kata owene richone.

Ma ketowa e wacho ma. Ka ng’ato otimo richo e chunye onego olokre owe richone e chunye, ohul ni Nyasaye, kendo okwa mondo owene. To ka richo ng’ato ong’e kod jirani kata osiep, to onego okawu wachno ne ng’atno kendo gi lalre. Kata kamano, ka ng’ato otimo richo mi kanisa ong’eyo kod anywola, onego okawu wachno oket e nyim kanisa. Lokruok weyo richo biro miyo otim kamano, kendo Jakobo 5:16 wacho ni nitiere jomoko motimo richo onego gihul ne jowetene, kendo gichiw alam ni Ruoth ni mondo owenegi richogi. Koro hulo richo onego obed elela kaka richo; ok mang’eny kata matin. Ma egima Ruoth dwaro ni ng’ato ka ng’ato onego otim ka odwaro ni mondo owene ri chone. Ka ok kamano, obiro lal.

Nitiere ranyisi mang’eny mokalo achiel kuom magi e Singruok Manyien. Mokuongo ma wabiro ng’iyo en mano mar Simon ja sorcerer. Nyiso ni Simon ne en ajuoga kendo newuondo ji. Kane Filipino odhi Samaria yalo, ng’eny ji noyie kendo omiyo luor injili. Simon ne en achiel kuom jogo. To we wasom ndiko: “Kata mana Simon owuon bende nolokore, moyie kuom Yesu, kendo kane osebatise nosiko kowuotho gi Filipino, kendo nowuoro ahinya koneno honni kod ranyisi mang’eny katimore. Kane joote man Jerusalem owinjo ni jo-Samaria oseyie Wach Nyasaye, ne gioronigi Petro kod Johana, mi odhi kuno kendo olemo nigi mondo ginwang’ Roho Maler, nikech Roho Maler ne pok olor kuom moro kuomgi. Ne osebatisgi mana kuom mana e nying Yesu Kristo kende. Petro kod Johana ne joyieyo lwetgi kuomgi, mi ginwang’o Roho Maler. Kane Simon oneno ni ji oyudo Roho Maler ka joote oyieyo lwetgi kuomgi, ne omiyo Petro gi Johana pesa, kowachonigi niya, ‘An bende miyaeuru tekono, mondo ng’ato ka ng’ato ma ayieyo lweta kuome to oyud Roho Maler’. To Petro nodwoke ni, ‘Pesani mondo olal nono kodi, nikech iparo ni inyalo ng’iewo mich mar Nyasaye gi pesa! Ionge gi giri moro, kata migawo moro e tijwani, nikech chunyu ok long’o e nyim Nyasaye. Omiyo lokri iwe paroni marachno, ikwa Ruoth Nyasaye mondo kanyalore to oweni kuom paro ma kamano,

nikech aneno ni chunyi opong' gi nyiego, kendo gi misumba richo.' Simon nodwoko Petro gi Johana niya, 'Yieuru ulamna Ruoth mondo gik musewachogo kik timrena'" (Tich Jooto 8:13-24). Koro ang'o ma wan go? Waneno ka ja Kristo oketho. Wach mane mane onyise? Nonyise ni mondo olem owene richone kendo olam Nyasaye ni paro manie chunye inyalo ng'wonne. Be notimo? Ee, nikech nokwayo Petro mondo olamne ni gimachal kamano kik timrene. Ma en, nohulo richone eka nodwaro ni mondo owene.

Nitiere be sigand wuowi moro e ndiko mar Luka 15. Ne en gi wuoro to noweye. Mogik, kane ofwenyo richone nogombo ni mondo odog ir Wuoro. Nowacho ni otimo richo kendo nodwaro ni mondo wuongi oyiene odwog dala. Wuongi noyie. Koro ne en nyathi Nyasaye mopodho odok chien, to nolokore owe richone kendo ohulo richone. Bang'e nokwayo wuongi mondo owene richone, to adiera nowene.

Ka ja Kristo otimo richo, opodho, kata owe dhi kanisa, olal. Onyalo dhi nyime kamano kendo lal kichuny kata onyalo lokore owe richone, ohul richone, kendo olam Nyasaye mondo owene kendo odhi nyime kod ngimane kodak e Ruoth. Ng'ato ok nyal bedo ja Kristo kendo odak ngima machon mi odhi e polo. Ka odwaro yudo ngima mochwere nyaka odag kaluore kod puonj Muma.

GIMA IPUONJORI

1. Be ja Kristo nyalo podho?
2. Siem ka siem mayudore e Singruok Manyien nyiso ang'o?
3. Ka ja Kristo oweyo luoro Nyasaye, obiro yudore Kanye?
4. Gin okenge adek mage ma nyaka ja Kristo otim mondo owene?
5. Ka ng'ato otimo richo e chunye, onego otim ang'o?
6. Ka richone ong'ere kod jirande, ang'o monego otim?
7. Ka richo ng'ato ong'e kod kanisa, onego otim ang'o?
8. Ang'o ma biro timorene ng'ano motamore dok ir Nyasaye?
9. Ang'o mane Simon ajuoga otemo timo?
10. Petro nonyise ang'o?
11. Duoko mane ma Simon nochiwo?
12. Wuoro ne nyiso ang'o e sigand wuowi matin?
13. Wuowi nyiso ang'o?
14. Wuowi notimo ang'o kane oweyo od Wuoro?

15. Ang'o mane otimo kane ofwenyorchone?
16. Wuoro notimo ang'o?
17. Ja Kristo lal ka otimo ang'o?
18. Ka odhi nyime kamano ang'o mabiro timorene?
19. Ang'o ma onyalo timo ka pok odago ngima Ruoth?
20. Ka ng'ato onego oyud ngima mochwere, ere kaka onego odagi?

WACH 25: TUEYO

Kuonde mang'eny e piny, tweyo en gino malong'o e ngima jogo malemo. Tweyo ok en gino manyien, kata kamano, nikech joge Nyasaye osetweyo e ndalo moko kaluwore kod iga. Penjo en, be Ruoth oketo chik mar tweyo ni jogene tinende?

Ka pok waduoko penjo no, we wakete maler ni onge gima rach kod tweyo ka ok warido wachno. Eyo machielo, thoth ji mang'eny ma wacho kuom tweyo to ok gitwe. Gitime kaka owinjore ka gitime ni mondo omor dhano to ok mondo okony ng'ano motweyo kata miyo duong' Ruoth. Onge kama Muma puonjo ni ng'ato ang'ata machoko tweyo time mopogore, kata e chulo kuoro kata miyo ng'ato chulo kuoro ne gima ochwoyo. Bende onge kama Muma puonjo ni joge Nyasaye otwe e seche mamoko ei odiochieng', ka seche mamoko icheme kende imethe. Weyo metho kendo chiemo odiochieng', kendo chiemo Otieno thuru bor kiwuoyo kuom tweyo. En ayany e timno kendo e lony mar ng'ato.

Ka wadok e Muma ok tim kende wabiro yudo ni thoth ji mang'eni e Singruok Machon netweyo, to wan kod ranyisi mag jo Kristo mane otweyo. Chieng' moro achiel notweyo ndalo piero ang'wen odiochieng' kod Otieno ka ok ochiem kendo modho pi (Mathayo 4). Ne opuonjo jopuonjrene be kamano mondo otwe, to ok mar mor ma ok owinjore. Kristo nopuonjo, "Ka utweyo chiemo, to kik ujuond wang'u ka joma wuondore ni ohero Nyasaye timo, nikech gin gijuondo wang'gi mondo ji one maonge kiawa ni gitweyo chiemo. Adiera an awachonu gin giseyudo pokgi. To in, kitweyo chiemo, to los alosa wiyi kendo iluok wang'i kaka pile, mondo ji kik ng'e ni itweyo chiemo, to mak mana Wuonu ma ok ne ema mondo ong'e, eka Wuonu nogo maneno gik motin ling' ling' nomiye pok" (Mathayo 6:16-18). Koro Ruoth nokoketo chik e tweyo, nikech nitime gi gimomiyo. Kuom adiera, donere ka nonyiso jopuonjrene mondo otwe kendo olem. To ne oketo chik kende e tweyo mane onenore

kuom dhano mane lemo kendo tweyo kaka ok owinjore ndalogo. Kristo owa-cho ni ka watweyo ok onego ong'ere kod dhano, to ka wan jo adiera, Nyasaye biro mor kod tweyowa.

Tweyo ok otweyowa wan jo Kristo e ndiko duto manie Singruok Man-yien. Jo Kristo ok oketnegi chik e odiochieng' kata ndalo monego gitweye. Ok onyisgi ni gitwe eka mondo gilam Ruoth. Nyiso ni ma egima Kristo oweyone ja Kristo moro amora. Ka gidwaro tweyo to ginyalo. Ka gineno ni gin gi gim-omiyo monego gitwe to ginyalo. To ok okete chik, kendo koro ja Krsto moro ok onego oketne wadgi chik. Ka otimo kamano, to otimo marach. Wan kod adiera ni wan gi ranyisi mar Ruoth kane otueyo, to ne ok oketonwa chik ni mondo watwe. Ka ng'ato otemo keto chik ne jomoko nikech Kristo notweyo, be onyalo keto jo Kristo ni mondo ogurgi bende kaka Kristo? Mana ka tweyo tiego yiewa, kendo ketowa machiegni gi Nyasaye, oonge gi tich moro amora kuomwa.

To ang'o momiyo watweyo? Nyiso ni Ruoth notueyo mondo obed machiegni kod Nyasaye, obed motegno, omed bedo gi paro kuom Nyasaye kod weche mag Roho, mondo olo jachien. Kamano bende, de onyiso Weche Ruoth ne jopuonjrene ni ma ne en dwache mar tweyo. Ok onego gitwe ka gip-aro ni gibi ro yudo pok moro, to mondo ni okonygi.

Ang'o momiyo jo Kristo onego otwe tinende? Mondo gibed mabor kod gigo mag piny mineno to gibed machiegni kod gigo mag chuny; giket pachgi ir Ruoth; gibed gi thuolo mar lemo ahinya; giyud teko mar Ruoth; gibed giteko mar kalo masiche; gibed gi paro makare; gimed bedo makare.

Ong'ere ni thoth jo Kristo tweyo matin tinende, kata jogo maluongore ni jo Kristo. Onge kiawa ma rach. Kata obedo ni tweyo ok okete chik to mano ok onyiso ni onge thuolo mare. Nitie thuolo mar tweyo, ka ok wapodho ebuge jomoko kendo oketwa mi wayie giketnwa chik moloyo okonywa. Jo Kristo kamoro amora nyalo timo maber ka gitweyo, ok ni mondo onengi kod dhano to mondo onengi kod Nyasaye. Ok en gino makare mondo ong'e kod piny to Nyasaye biro ng'eye kendo obiro gwedho ng'ano motimo kamano.

Ka itweyo nikech gik moko, mondo dendi oto, mondo ipakri kod mamoko, to mano itweyo kayiem nono. To ka itweyo gi adiera ni idwaro bedo machiegni gi Ruoth, to obiro konyi. Par kuom wechegi.

GIMA IPUONJORI

1. Be tweyo en gino manyien?
2. Be en gino mosebed kitimo e piny duto?
3. Be en kare ka itweyo ahinya ma ok owinjore?
4. Ji mang'eny tweyo mondo onengi kod ng'a?
5. Be Nyasaye mor kodwa?
6. Be en tweyo mar adiera ni ng'ato tweyo odiochieng' to Otieno ochiemo thuru?
7. Be Kristo notweyo?
8. Ere kaka Kristo nowacho kuom tweyo ma ok kare?
9. Ne okwero jopuonjre kuom ang'o?
10. Be tweyowa onego obed elela mondo Nyasaye ong'e?
11. Be Jo Kristo oketnegi chik e ndalo kata odiochieng' monego gitueye?
12. Be tweyo en achiel kuom lemo?
13. Be ok en kare kitueyo?
14. Mana ka tweyo timo ng'o ariyo, ok en gino makonyowa?
15. Ng'ama onego oyud konyruok e tueyo?
16. Ang'o momiyo jo Kristo onego otue tinende?
17. Be thoth jo Kristo tueyo tinede?
18. Ere gik ma kayiem nono ka otue?⁶⁷
19. Gin duoko mage ka watueyo gi adiera mondo wabed machiegni gi Nyasaye?

WACH 26: KENY

Kenya en gino moti kaka dhano. E chakruok Nyasaye noketo chik mabiro tayo kenya malerni. Ndiko wacho, "Ruoth Nyasaye nowacho niya, 'Ok ber ka dhano obet kende. Omiyo obiro miye ng'ama konye.' Kuom mano, nokawo lowo, mochueyogo le mae thim kod winy duto, mi nokelogi ni dhano mondo ochakgi nying', kendo nying' mane dhano omiyo moro kamoro ema nobedo nyinge. Kamano Adam nomiyo jamni gi le mae thim kod winy duto nyinggi, to ne pod onge ng'ama konye kata madak kode.

Kuom mano, Ruoth Nyasaye nomiyo nindo matut otero Adam, kendo kane onindo, Nyasaye nogolo ng'etne achiel, mi nochako odino kama nogoloe ng'edno, mokele ir Adam. Mi Adam nowacho niya, 'Thoo, ma e kita, chogo moa kuom choka, ringruok moa kuom ringra. Ibiro lounge ni 'Dhako', nikech

noa kuom dhano.’ Ma emomiyo ng’ato weyo Wuon gi Min, to padore kuom chiege, kendo gidoko ringruok achiel” (Chakruok 2:18-24).

E ndalo Kristo wan kod Wachni, “Jo- Farisai moko nobiro ire mondo oteme. Ne gipenje ni, ‘Bende chikwa oyie mondo ng’ato oriemb chiege nikech wach moro amora koso? To Yesu nodwoko, kapenjogi niya, ‘Pok usomo e Muma ni, ‘Nyaka a chakruok, jachuech nochueyo dichwo gi dhako’? Kendo ni, ‘Mano emomiyo ng’ato weyo wuon gi min, to padore kuom chiege, kendo ji ariyogo doko ringruok achiel’? Kamano koro ok gin ji ariyo, to gin mana ringruok achiel. Kuom mano, gima Nyasaye oseriwo kik dhano pogi’. To Jo-Farisaigo nomedo penje niya, ‘Ka kamano, to marang’o Musa noketo chik ni ng’ato nyalo riembo chiege, koseniye barup weruok?’ Yesu nodwokogi niya, ‘Musa noyienu mondo uriemb mondeu kamano mana nikech wichkuot, to ne ok en kamano nyaka a chakruok. Awachonu ni ng’at moriembo chiege nikech wach moro amora ma ok mana wach terruok, to eka bang’e okendo machielo, to mano oterore” (Mathayo 19:3-9).

Kendo, Kristo nowacho, “Bende ne owachi niya, ‘Ng’at moriembo chiege, to nyaka mi chiegeno barup weruok’ An to awachonu ni ng’at moriembo chiege nikech wach moro amora ma ok mana wach terruok, miyo chiege chiegeno bedo jaterruok. To bende ng’at mokendo dhako ma chwore oriembo, en bende oterore” (Mathayo 5:31-32).

Kaluore kod ndikogo wanyalo ng’eyo adiera gi:

1. Nyasaye noketo chik e kenya.
2. Noneno ni ok ber mondo dhano obed kende ni onego obed gi jakony.
3. Dichwo onego owe wuon kod min mondo opadre kuom chiege.
4. E kenya dichwo kod dhako bedo e ringruok achiel.
5. Kristo opuonjo ni a chakruok Nyasaye nowacho ni mondo obed dichwo kod dhako achiel e kenya.
6. Nopuonjo ni jogo ma Nyasaye oriwo dhano moro amora kik poggi.
7. Nopuonjo ni barup pogruok oyiego nikech wichkuot mar dhano, to a chakruok Nyasaye nokochiko mano mondo obedi.
8. Nyasaye nochiwo to mana wach achiel mar pogruok kod kenya machielo, kendo gima notemo nyiso.
9. Ka ng’ato okwayo barup pogruok kendo onyombo kendo ka onge terruok, jalno oterore.

Kaluore kod ndiko ka ng’ato okendo, onego obed mar ngima. Ng’ato ok

oyiene riembo chiege kuom wach moro amora kendo ok oyiene ng'ato mondo okend dhako mokalo achiel.

Adiera ka ng'ato oyudo wadgi ka terore to oyiene mondo okend kata onyuome kendo. To kopogore gi ma ok onego wanyuomre kendo, kaka ndiko owacho.

Ka ng'ato odak gi dhako mokalo achiel, kata oterore, to mondo obed ja Kristo biro chune mondo oket tenge mondene to mana mokuongo kendo biro chune owe terruok.

Nikech keny en mzabibu to gimomiyo itime en ni mondo joma kendore obed kanyakla, kendo mondo ochop kare chuech, mondo opong' piny. Ok ni nitie chike kende mag Nyasaye machiko keny, pogruok, kod keny nyadiriyo to ndiko nokod weche mamoko machiko dichwo kod dhano, kod nyithindo. Dichwo onego oher chiege to dhako onego oher chwore. Jonyuolgo onego opuonj nyithindgi makare eka mondo gibed joma kare, kendo mondo gi bed gi luor ne Wuonegi kod minegi. Som Jo Efeso 6:1-4; 5:22-25; Jo Kolosai 3:18-21. Koro we keny omi luor kod ji duto. Luor chike Nyasaye kendo kete e tim kendo ibiro gwedhi ahinya. Ka ok kamano, ibiro bedo kod site kendo ibiro chule e pinyni kendo e piny ma biro.

GIMA IPUONJORI

1. Are ndalo mane keny obedo gino mong'ere kod dhano?
2. Ang'o momiyo Nyasaye nochweyo dhako?
3. Ang'o momiyo ng'et mane olos koluwo ng'et Adam niluongo ' dhako'?
4. Ka dichwo okendo onego owe_____kendo_____kendo_____nyaka_____.
5. Be en richo ka dichwo oriembo chiege nikech weche mamoko?
6. Gima Nyasaye oriwo kanayakla, kik dhano moro amora_____.
7. Ang'o momiyo chik Musa noyie kod pogruok?
8. Be ne en paro Nyasaye are a chakruok?
9. Ere gino momiyo achiel ni pogruok nitie?
10. Ka ng'ato ok oluwo chik Nyasaye kaluwore kod keny, otimo richo mane?
11. Ng'ama noketo chik e keny?
12. E keny dichwo kod dhako bedo_____.
13. Keny onego obed e ndalo marom nade?
14. Be ng'ato ni thuolo e nyombo ka wadgi otho?

15. Be ng'ato oyiene ni mondo obed gi dhako mokalo achiel?
16. Kata obedo ni chik Musa oyie kod bedo gi mon mang'eny, be wadak e chikno tinende?
17. Be chik Kristo oyiene ng'ato obed gi mon mokalo achiel?
18. Ang'o momiyo kenya nitie?
19. Dichwo kod dhako ochik ni mondo _____ng'ato ka ng'ato, kendo _____kendo _____nyithindgi.

WACH 27:

ODIOCHIENGE DINDE MOWAL MAG MOR

E dinde duto nitie odiochieng' mowal mag sewuni kod mor. Odiochienge gi itimogi bang' iga ka iga kendo nitie gik mang'eny mitimie. Oko makore kod gino miluongo ni bedo ja Kristo. Awacho "Gino miluongo ni bedo ja Kristo" nikech ja Kristo mar adier okriwure kod odiochiengegi mowal mag sewuni. Muma ok oyie kodgi. Paulo nonyiso jo Galatia, kokwerogi, "Emomiyo, kinde moro amora ma wayudoe thuolo, to ber mondo watim ni ji duto maber, to moloyo ni jogo ma owetewa kuom yie. Neyeuru kaka andikonu awuon gi nukta madongo dongo!" (Jo Galatia 6:10-11). Kendo onge kiawa ka Paulo de 70 entiere tinende de owacho mana kamano kuom jogo mawuondore ni gin jo Kristo. Nango? Nikech gi ng'iyo ndalo, seche, dueche, kod igni, mana kaka jo Galatia mofuo.

Achiel kuom odiochieng' mowal ma Muma ok oyiego ma thoth jodinde ng'iyo en nyuol mar Yesu kata miluongo ni Christmas. Adier en, onge kama Muma owacho ni onego wang'i odiochieng' ma Kristo nonyuole, kod tarik mane onyuole ma wiwa ne osewilgo. Ok owachi ni ne en December 25 kata odiochieng' moro mowal. Gima long'o en ni nonyuole kata kamano ok wanyal paro odiochieng' mane onyuole kata odiochieng' mane othoe nikech ne en kuom thone, hikne, kod chierne, ni mondo owenwa richowa kod geno mar ngima mochwere. Ka wanyalo paro gimoro amora to onego wapar mano, kendo ok time dichiel e higa to odiochieng' mokuongo pile ka pile ka wachamo Sap Ruoth (Mathayo 26:26-28; Tich Joote 20:7). To ng'ano mane ochako Christmas? Kanisa mar Catholic. Giwacho ni thoth jogo momi luor nigi ji mang'eny momiyogi luor to onge moluoro Kristo. Koro negi chako gino miluongo ni Christ-mass. Kendo ne okete e sewuni mag jogo ma ok lem. Negi loko sewuni mag jogo ma ok lem, mor mar miyo sol luor nyasach chieng',

obedo Christmas. Bang' higni mokalo, obedo gino mokadho, kendo kawuono ji oyie kod Christmas kaka odiochieng' mowal mar sewuni. To obor koluore kod Muma kaka onego obedi. Adier ng'ato ang'ata ma osesomo Muma nigi ng'eyo moloyo loso dhano mamoro ji, loso yiend Christmas, mich mag mor, kod mamoko, ma Muma ok oyie go. Kendo jogo ma jo Kristo mar adier ok ng'i odiochienge gi mag mor.

Odiochieng' machielo mag dinde ma jo Kristo mathoth oyiego e piny en Easter. Oyie kod odiochieng' mor mane Kristo othoe, mana kaka chierne ka oa e bur, ma en wach mogik mar Easter. Wangi good Friday, "odiochieng' mane Kristo othoe," kod Easter Sunday, "odiochieng' mane Kristo ochiere". Odiochieng' Easter Sunday nitiere gigo matimore kaka chiwo mich moko mag chie-mo mondo opar go tho mar Kristo, ma kama jomoko tueyo, kata ok cham kit chie-mo moro. Odhi nyime e odiochieng' Easter Sunday. Thoth jo dinde nigi gino miluongo wuok chieng' odiochieng'no mar jumapil to kuom nyithindo gi boko tong' kata giweng'o, kendo thoth gi rwakore kaka gino magiluongo "lep Easter". To magi duto gin kayiem nono. Kuom adiera en ni ka ifwenyo ni en dongruok ma jogo ma ok jo Kristo timo sewuni mag nyasi kagimoso "nyasach teru". Ma en, kanisa mar Catholic oloke okete kaka Easter. To ang'o momiyo iyiero odiochieng' achiel e higa kitimo sewni ma Ruoth ka ja Kristo mar adier time odiochieng' mokuongo mar juma nyadinuoya e higa? (Tich Joote 20:7; Jo Korintho 11). Kata kamano, Easter en gino ma Muma ok opuodho kendo jo Kristo ok onengo oket genogi kuome.

Nitiere ranyisi mamoko matindo tindo mag sewni e higa, to mago duto ok otenore kod puonj mag Muma. Ruoth nofwenyo gino marach kuom jo Kristo e neno odiochienge, dueche, higni, kod mamoko, koro ne ok ogolo chik mar ng'iyo moko kuomgi kende, to ne okwedo ng'iyogi. En gima rach ni dhano temo luwo yore owuon kendo odhi nyime timo nyasi mag odiochieng'gi. Dhano luwo timgi kendo ibiro neno jomoko mabiro temo nyisi ni nyasi machal kamago ginie Muma. Kata kamano, thoth ji luwo odiochieng' ni ka ok gipenjo nikech giluwu ji mang'eny. Kuomgi ng'ato ka ng'ato time kendo giparo ni en gino makare.

Ng'ato ka ng'ato onego osom Muma kendo one gino ma opuonjo kaluore kod odiochieng'. Ka weche Nyasaye oyiego, to mano kare, to ka ok oyiego, onego owegi kendo jogo makia onego osiemgi kuom. Nikech onego wabed mabor kod gik mokalo, machon, kod puonj mag dhano, kendo ng'iyo gima

Muma puonjo. Wanyalo bedo kod adiera makende mana ka watimo gima
Muma puonjo. Adiera, en gino mamiyo ji nyiero ka idhi nikech piny dhi e gigo
machal kamagi, to en ng'ano ma watemo moro? Wan kendwa, dhano, koso
Nyasaye?

Kete e pachi ni ja Kristo mar adier ok kawu sechene e nyasi makamagi.
Ka ng'ato owacho ni en ja Kristo to otimo gigo machal kamago to mano ny-
iso ni ok en jalno mawacho ni en. Ooyo, jo Kristo ok bed machiegni kod gik
machal kamago nikech gipogore, to mana nikech Ruoth okdwar nimar mano
watimo nyasi ma Muma ok oyiego.

GIMA IUONJORI

1. Be jo Kristo mar adier timo nyasi mag dinde?
2. Ang'o momiyo?
3. Paulo nonyiwso jo Galatia ang'o?
4. Be Muma puonjo ni onengo watim nyasi e nyuol mar Kristo?
5. Be wang'eyo odiochieng' mane onyuole?
6. Ng'ama nochako nyasi mar "Christmas"?
7. Kuom nyasi mar din mane mane ochakore?
8. Ang'o miluongo "Easter" nyasi?
9. Ang'o ma ji timo e ndalo mag chiwo mich chiemo?⁷²
10. Ere kama Muma oyie ni watim nyai machal kamago?
11. Gin nyasi mage machon magin achiel kuom "Easter"?
12. Nyasi nodongore koa kuom nyasi mane?
13. Odiochieng' mane ma Jo Kristo ochiki mondo otim nyasi mar chier mar
Ruoth?
14. Be dhano temo ng'iyo matut nyasi mag dindegi?
15. Be ma inyalo tim?
16. Ang'o monego watim mondo kik waluwu chike machongi?
17. Ka ng'ato oluwo nyasi mag dindegi be en ja Kristo mar adier?

WACH 28:

NYINGE MANIGI DUONG' E DINDE

Dhano en ng'ano mohero nyinge mamiye duong'. Ohero manyo nyinge
mamoko manigi duong' mondo nyinge mar nyuol wich owil go. Nitiere seche
moko ma ma ok rach, ka ok gin nyinge mag dinde, to ka nyinge gi gin mag

dinde mamiyo ji duong' to adier Muma ok oyie kodgi.

Nying dinde thothgi tinende kod duong' margi Muma ok oyie kodgi. Muma ok oyie kodgi nikech onge kamoro amora e Muma ma owachi ni gin kare. Ka wadhi nyisogi, Muma nokwedogi nikech gimiyo dhano duong' kendo miye telo moro kendo owinjo ng'asruok moro ma ok onego obedgo kendo ok onego obedgo.

Nying Pope Muma ok oyiego kaka en no. Onge kamoro amora e Muma ma owachi en kare bedo Pope. Onge kamoro amora e piny ma dhano nyalo wuondore ni en jatelo mar kanisa. Kendo jogo makulorene ji machal kamago timo gima Muma ok oyiego kendo gitimo richo. Muma puonjo ni Kristo ewi kanisa, ok dhano mamoko (Jo Kolosai 1:18; Jo Efeso 1:22,23).

Nyinge machal kaka mag cardinal, bishop, kod arch bishop gin nyinge ma Muma ok oyiego. Onge chakruok moro amora kaka mar riwruok mar kanisa mar catholic. Ka wasomo ndiko wayudo ni Kristo e wi kanisa kendo e kanisa ka kanisa onego obed jodongo kod jokony jotend kanisa, ma ok ni ng'ato achiel ema telone kanisni mang'eny kata kanisni duto. Paulo nonyiso Tito, "Ne aweyo idong' e chula mar Krete mondo ilos gik mane pod orem, kendo iyier jodong kanyakla mag jo- Kristo e mier duto, kaka ne achiki" (Tito 1:5). Kendo nodhi nyime wacho gik mamiyo ng'ato bedo jaduong' kanisa kata bishop, kendo achiel kuomgi en ni jaduong' kanisa nyaka bed jal ma osenyombo kendo en gi nyithindo moyie kuom Nyasaye. Paulo nonyiso Timotheo be e buk mar Timotheo mokuongo 3. Ma biro mako kanisni mang'eny kaka riwruok mar catholic kod kanisni mamoko mang'eny.

Nying machielo ma Nyasaye ok dwar en mano mar luongo ng'ato father. Kristo nokwero, "Bende kik uluong ng'ato ni wuonu e piny ka, nimar un gi wuoro achiel kende, manie polo" (Mathayo 23:9). Jogo mabiro bedo gi jogo miluongo ni wuoro, kendo gi jogo manigi jotendgi miluongo ni wuoro ki nying dinde, ok giluro Wach Nyasaye. Wabiro tiyone Nyasaye koso dhano? Ka wadhi nyime kod siem, Kristo nokwedo nying mar Rabbi ka orwak kod nying dhano, nikech nolero, "To un kik luongu ni japuonj, nikech ng'at achiel kende e japuonj, to un duto un owete" (Mathayo 23:8). Kamano bende nowach kuom "jotelo". Winji, "Kata kik luongu ni jotelo, nikech ng'at achiel kende, ma en Kristo, e jatendu" (Mathayo 23:10). Nitiere jomoko luongore ni rabbi kod jotelo. Koro gitimo gima rach kaluore kod Wach Kristo.

Alufe mag jomoko luongore ni reverend (Jma nigi duong'), Reverend

makare, Ng'at makare ma Reverend, Jathieth, kod mamoko. To “Mano kaka nyinge ler, kendo duong’” (Zaburi 111:9). Koro penjo: Ere ng'ano manyalo wacho ni oromre gi Nyasaye? To mano egima thoth dhano timo ka gin gi dhano maluogi kendo miyogi luor ka luongogi reverend. Be ma nyalo moro Nyasaye?

Nyinge duto machal kamagi manigi duong', kaka mago minyalo tigo, ok oyie go kod Muma nikech Muma ok opuonjogi kata puodhogi e yo moro amora. Achiel kuom gigo momiyogiricho en nikech gibiro ketho pach dhano kendo biro ketogi e tieng' moro nimondo omigi duong' kendo olamgi. To dhano ok onego olam dhano. Ji duto osetimo richo kendo gidwaro resruok (Jo Rumi 3:23; Jo Rumi 5:8). Moloyo ng'ato odwar resruok to en odwaro ni mondo otine (Mathayo 11:23, 24). Petro ne ok oyie ni Cornelius okulrene kolame to nolerone, “Chungi, nikech an to an mana dhano” (Tich Joote 10:25, 26). Ing'eyo ni ka Petro de owacho wach machal kama to nyadidi ma joyal ma tinende dewach wach machal kama?.

Achiel kuom gino marach e dinde matinde e piny en ni thoth dhano mang'eny dwaro ni mondo gibed giduong' e wi jomoko, to mano be gidwaro ni mondo otinegi. Giparo ni nikech nyingegi momigi nikod duong', gino magiwacho nyaka tim ei chik kendo maonge mino wach kata penjo. Ma en richo marom nade! Wach machielo marach manie piny en neno dhano ka kulorene dhano wadgi, koluore kod nying magin go. Onego ofweny ni onyalo somo Muma en owuon, ni en gi paro mamare en owuon, ni Nyasaye ok dwar ni okulrene dhano wadgi to onego oluor mana Ruoth.

Koro kete pachi ni dhano morwako nyinge machal kamagi kaka pope, cardinal, bishop, pastor, father, reverend, rabbi, jatelo, kod mamoko ok luw Ruoth. Onyalo paro ni oluwe to ooyo, nikech orwako nyinge machal kamagi oloso nying ruoth kuome. Ruoth mane ma ibiro miyo luor kendo lamo? Nyasach polo gi piny, koso dhano moro mokwalo puoch kod nyinge mag jachwechne?

GIMA IPUONJORI

1. Be nyinge duto ma thoth dinde tgiyogo oyiego kod Nyasaye?
2. Ang'o momiyog Muma ok oyie kodgi?
3. Ang'o momiyog nyingegi itiyo kodgi?
4. Onge dhano manie pinyni nyalo wuondore _____

mar_____.

5. En ng'a wi kanisa?
6. En nying mane ma ng'ato dwaro kao nying Kristo koyigo e chik kimiye luor?
7. En kit telo mane monego oyud e kanisni mag Kristo?
8. Be en kare mondo ng'ato otelne kanisni mokalo achiel?
9. En ang'o ma ng'ato nyaka time ka obed achiel kuom jodong kanisa?
10. "Kik ulong ng'ato ang'ata_____e piny: Nikech nitiere mana Wuoro achiel e polo".
11. Jogo mabiro luongo jomoko "wuongi" ok giluro ang'o?
12. Nying duong' mar_____e dhano okwedgi.
13. Ang'o momiyo kik luongwa, "jotelo"?
14. Be dhano inyalo luongi "reverend" ka Muma ok oyie?
15. Wachni wuoyo kuom ng'a: "Nyinge ler kendo duong'?"
16. Jogo mabiro bedo "reverend" giketore marom kod _____.
17. Ang'o momiyo nyinge machal kamago richo ka dhano tiyogo?
18. Onego wadwar timo ang'o kuom owetewa?
19. Be Petro noyie ni dhano okulrene?
20. Ka ng'ato orwako nying monego oluong go Ruoth kata Kristo, ang'o motemo nyisore?

WACH 29: PUONJ MAG MIRIAMBO

Ok ni gigo duto mopuonj kiluongo go nying lemo gin adier. Ok ni japuonj kata jayalo moro amora mawacho ni en mar Nyasaye en mar Nyasaye. Ng'ato nyalo ng'eyo ni samoro gino en adier mana ka ong'iye kod Muma ka en adier kaka opuonjo. Kendo ibiro yudo achien en mar Nyasaye ka iteme kod Wach Nyasaye. Johana nowacho, "Osiepena, kik uyie ni ji duto mawacho ni nigi Roho, nigi Roho adier, to temgiuru mondo une ane ka Roho ma gin-go oa kuom Nyasaye, nikech johul wach mang'eny mag miriambo osebiro e piny" (1 Johana 4:1).

Koro we waket eyo machuok puonj mamoko mag miriambo. Ok gin mag miriambo nikech ng'ato ok oyie kodgi, to nikech Muma puonjo ni ok giluw yor Muma. To ne in owuon.

1. Puonj mar miriambo en mano ma Nyasaye ochano ni tin ji mondo oresi to thothgi olal kendo onge ng'ato ang'ata manyalo loko pache. Ma en miriam-

bo nikech Muma ok opuonjo ni Nyasaye tiyo mana gi ng'ato achiel kachiel, to mana kanyakla mar ji. Ne osechano reso joma kare kendo kwedo joma ok kare, to omiyo dhano yo mar yiero ni obed ei kanyakla mane e kind ariyogo. De ma ok adier to Muma dobedo kayiem nono kendo maketho mana seche. Paulo nowacho, “Kuom herane, noyierowa kuom Kristo kapok ochue piny, mondo wabed maler kendo maonge mbala e nyime. Nowalowa chon mondo wadok yawuote kuom Yesu Kristo, nikech mano e kaka ne odwaro, kendo omorgo. Ne otimo kamano mondo ji opak ng'wonone man gi duong', mane otimonwa kuom Wuode mohero” (Jo Efeso 1:4-6). Ma en, Paulo wacho ni oloso chenro mar joma kare ni mondo oresgi, to ok owacho ni oseyiero jogo mabiro bedo e grup mani kama kare. Oweyonwa mano mondo wayier kendwa.

2. Puonj mar miriambo en mano ni nyathi onyuol e richo. Mondo ji oyie kod ma thoth ji tiyo kod ranyisi mar Daudi, kane owacho, “Asebedo katimo richo chakre ndalo mane onywolae. Adier, nyaka achieng' mane mama omakoe ichna, asebedo jaricho” (Zaburi 51:5). Kata kamano, Daudi ok wach ni nonywole kod richo. Kanyo nitie pogruok. Kata kamano, piny monywolwae otimo richo mathoth, kendo nikech ji duto manie iye otimo richo, to onyalo bedo adier kowach ni “wanie richo” to onge kama owachi ni Daudi, kata nyathi moro amora, nonyuole ka en gi richo. Mondo wanyisi kaka puonjgo gin mag miriambo, wan gi puonj moro ma Kristo ne puonjo nyithindo matindo. Kane jopuonjre openjo ng'ano mane duong' e piny Ruoth manowacho, “Yesu nologongo nyathi matin, mi ochungo e diergi. Eka nowachonigi ni, ‘Adier, akonu ni, ka ok ulokoru, mi udoko machal gi nyithindo matindo, to ok unudonj e piny Ruodh polo ngang'. Ng'at modok mamuol ka nyathi matinni, ema duong'ie moloyo e Loch Polo” (Mathayo 18:1-4). Koro ka nyithindo onyuol kod richo to ing'eyo ni Ruoth dokonyiso jopuonjrene gichal kaka nyithindo. To nyathi inyuolo kaonge gi richo kendo gibedo kamano maonge richo nyaka gichop eiga mar pogo ber kod rach. Bang'e en kod nyalo mar yie, lokruok owe richon, ohul Kristo kod dhoge, kendo otise mondo owene richone kaka Muma opuonjo (Mariko 16:16; Tich Joote 17:30; Jo Rumi 10:10; Tich Joote 2:38). Ka onge ma jal molal ok nyal ware kendo Kristo ok onyisowa mondo watim gino ma ok nyalre. Nikech nyathi matin oonge gi nyalo mar ng'eyo kod puonjore adier, en gima nenore ni nyaka sechego ochopi eka mondo obed ginyalo mar timo chike Nyasaye, ma nyiso ni enie kidienny makare.

3. Puonj mar miriambo en mano ni nitiere kanisni mang'eny kendo ni macha

ber moloyo machielo. Owacho kendo ni kanisa ok en gima long'o. To Muma wacho ni nitie to mana kanisa achiel to mano ne en gima long'o kuom Kristo nimar ochwero rembe kuome (Mathayo 16:18; Jo Efeso 4:4; Tich Jooto 20:28). En adier ni nitiere kanisni mang'eny molos kod dhano, nimar macha ber moloyo machielo, kendo ni gionge gi nengo to ma ok nyal wach kuom kanisa mar Kristo.

4. Puonj mar miriambo en mano ma ni yie kende ema reso. Ka oreso, ang'o momiyo Ruoth ogolo chik ni ng'ato nyaka lokre owe richone, ohul, otise, odag ngima ja Kristo, otim tije Nyasaye? Som Jakobo 2. Yie en mana misengni ma wachakogo gedo.

5. Puonj mar miriambo en mano ni ka ng'ato owar oware chuth. Kristo nopuonjo ni ng'ato nyaka bed jaadier nyaka tho (Fweny 2:10). To ang'o ma ka ok en jaadier nyaka tho? Okolal? Adiera en ni onge kama Muma opuonjo ni onge ng'ama nyalo podho kuom adier, to moloyo opuonjo ni ng'ato nyalo.

6. Puonj mar miriambo en ni honni inyalo tim tinende. Ka en kamano, eregi? Ang'o momiyo ok chier jomotho, ochang rong'onde, jomotur e lwedo, joma muofni, kod mamoko. Ooyo, honni ok tim tinende. Ne itimogi chon, mondo piny ong'e Wach kendo ong'e ni gin mag Nyasaye. To nikech wase ng'eyo Wach, honni ok ochuno. Ka ng'ato ok oyie kod ndiko to okobiye kod hono ka oneno dichiel (Johana 20:30-31).

7. Puonj mar miriambo en mano ma ikiro kod holo kaka obatiso. Ma en 77 miriambo nikech kiro kod holo ok en batiso nikech batiso en hik, nyumo, kod mamoko. (Jo Rumi 6:3-4; Jo Kolosai 2:12). Ka pok onyumi e pi pokotisi, to nitie mana batiso achiel (Jo Efeso 4:5).

Kuom adier, nitiere ranyisi mang'eny mag puonj mag miriambo. Gin miriambo nikech Muma ok opuonjogi. Inyalo yalgi nyadinuoya to alufe mag ji nyalo yie kodgi to mano ok ketgi jo adiera. Kik iyie kuom puonj moro amora mana nikech ng'ato owacho ni nikare, to yie kuom gimoro nikech Muma puonje. Ka ok kamano inyalo wuondi kendo lal.

GIMA IPUONJORI

1. Be gimoro amora mopuonji kaluore kod lemo en kare?
2. Ere kaka wanyalo ng'ayo ni puonjni en kare?
3. Ang'o mane Johana onyisowa ni mondo watim?
4. Ang'o momiyo puonj mamoko gin mag miriambo?

5. Nyasaye oseloso chenro ni _____ kanyakla minyalo war kod _____ kanyakla mar jogo molal.
6. Ng'ama nyalo yiero kanyakla mane monego oyier obedie?
7. Ka ok wanyal yiero timo maner kata marach, gigo duto mowach kata mosingi kata mogole chik gin _____.
8. Be nyithindo onyuol kod richo?
9. Be Daudi nowacho ni onyuole kod richo?
10. Kristo nonyiso jopuonjrene ni nyaka gibed kaka _____.
11. Ere kaka ng'ato bedo jaricho?
12. Be nitie kanisni mang'eny kaluore kod Muma?
13. Be din achiel ber kaka machielo?
14. Be yie kende reso ng'ato?
15. Yie reso ng'ato kaka ang'o?
16. Ng'ato nyaka _____ nyaka _____ mondo orese.
17. Be ng'ato nyalo chiero ng'ama otho tinende?
18. Tich mar hono ne en ang'o ndalo mane Kristo osetho?
19. Ang'o momiyo ok dwargi tinende?
20. Batiso en ang'o?
21. Ka wayie kod puonj mar miriambo ang'o mabiro timorenwa? 78

WACH 30

PUONJ MAG MUMA MANIGI NENGO

E puonjwa mogik ni wadwaro wacho moko kuom puonj Muma ma pok wabedo kod thuolo mar ng'eyogi. Ma biro bedo puonjruok machuok kuomgi to inyalo puonjori matutu kiin. Parni, bende, nikech owachgi e yo machuok ok onyiso ni gin gi nengo ahinya moloyo puonj mamoko Manie Muma. Koro akwai ni mondo ifweny:

1. Muma puonjo riwruok. Kristo nolemo ni mondo wabed kaachiel (Johana 17). En kod kanisa to mana achiel, nying achiel, kit lemo achiel, yie achiel, batiso achiel, yo achiel mar dak, kod yo achiel mar dhi e polo. Ka ji duto nyalo luwo Muma biro bedo mana achiel mar gigi duto.
2. Dwaro mar bedo ja Kristo ok onego bed ni en mar yudo tich, mondo omed ohala ei loko, kod mamoko, to ni mondo owari, itim dwach Nyasaye, kendo gi konyo jomoko.

3. Ng'ato nyaka bed piny mi opar maber ka pok okawo nengo mar bedo ja Kristo. Ka oyie kod gimoro amora manyalo birone kaluore kod gigo maricho mane otimo kata kit dakne, kata tem moro amora matek moseyudo, to en kod thuolo mar luwo Ruoth. Ka ok ogomb chulo gino mane otimo ok onego obed ja Kristo.

4. Nitiere mana yo achiel mondo idhi ir Kristo to mano en mana kuom miyo luor injili, to yo mogik mar miyo luor injili en obatiso. Muma puonjo ni ng'ato ibatise e nying Kristo (Jo Rumi 6:3, 4). Ka ng'ato ja Kristo, enie Kristo, ka obatise kuome. Ka pok nonyume e pi, oonge ei Kristo, kendo koro ok en ja Kristo. To en mana kuom Kristo ma ng'ato nyalo yudo gweth mag chuny mag Nyasaye (Jo Efeso 1:3).

5. Kaluore kod Singruok Manyien ringre chiaye duto ler kendo inyalo chamgi. Puonjni no puonj kod Petro e Tich Joote 10 kod 11. Paulo nowacho ni ndalo biro biro ma jomoko ibiro tam ni kik nyombi kendo ibiro migi chik mar kik gicham ring'o kendo nodhi nyime kowacho, "..... ma Nyasaye ema ochueyo mondo joma oyie, kendo ong'eyo adiera, ocham gi erokamano. To gik moko duto mane Nyasaye ochueyo beyo, kendo onge monego ji kuer, to onego chamgi kigoyo ni Nyasaye erokamano, nikech Wach Nyasaye gi lemo miyo gebed maler" (1 Timotheo 4:1-5). En adier ni e bwo chik Musa, Nyasaye nokwero jogene ni kik cham ring'o mamoko, to e bwo Singruok Manyien nopuonjo ni ringre chiaye duto ler kendo mondo ochamgi.

Be ing'eyo gima ng'ato timo ka otamore chamo ring'o ni moko ok ler? Onyiso mana fupe e Ndiko. Adier, ka ng'ato ok ohero chiemo mamoko kata okodwar chamo ring'o moro to en kare kuome mondo kik ocham. To ok onego onyis jomoko ni en richo ka ng'ato ochamo. Mano en keto chik kaka Nyasaye okokete to kendo en richo.

6. Muma okwedo dhano ka okulorene nyiseche. Kata kamano, ma ok onego bed gima ineno kata minyalo mul. Gimoro amora ma dhano omiyo pache kata makawo sechene en nyasache. Onyalo bedo tije, pesane, joode, kata gik mamoko. Ruoth dwarowa ni mondo walame kendo watine, ka wakete e nyimwa kod piny Ruodhe mokuongo (Mathayo 6:33).

7. Ng'ato ok onyuole e pinyni ka oja Kristo to obedo ja Kristo kende mana ka oseochopo e higa mar ng'eyo ber kod rach kendo miyo luor injili mar Kristo. Ji mang'eny paro ni nikech giluongore ni jo Kristo, kata nikech jonyuolgi gin jo Kristo, mano ketogi gibedo jo Kristo, to ok ketgi.

8. Jogo duto moluoro injili giyudo mich mar Roho Maler (Tich Joote 2:38). Kata kamano, ma ok mi ng'ato otim honni, kod mamoko. Honni nitimo nyaka chop Wach Nyasaye nochiwu kondiki to bang' mano negirumo nikech onge tiend bedo kodgi. Roho Maler, ka onge honni, tiyo kuom ng'ato, konye mondo owuoth machiegni kod Nyasaye kendo obed ja adier.

9. Muma puonjo ni ji duto biro tho (Jo Hibrania 9:27). Opuonj kendo ni ji duto biro chung' e nyim bura chieng' moro achiel king'adonegi bura kaluore kod gigo mane gitimo kiringruok kata obedo ni gibeyo kata giricho (2 Jo Korintho 5:10). Koluwo kuom ma, Muma be puonjo ni ji duto biro chier kendo joma kare biro dhi e polo to joma ok kare biro dhi e mach (Joahana 5:28-29; Mathayo 25).

10. Ruoth biro duogo kendo ndalo moko. Ok wang'eyo odiochieng' mane to mana Nyasaye ema ong'eyo (Matahayo 24:36). Ka obiro obiro ketho piny kod mach.

Kendo kamano e kaka Muma puonjo. De wadhi nyime kod wacho adier, to moromo osewachi ma biro keti mondo idwar puonjori ahinya kuom weche-gi kendo kuom adiera moko manie Muma. Mad Nyasaye gwedhu e gikoni.

GIMA IPUONJORI

1. Kristo lemo ni ang'o?
2. Ndik moko kuom ni nitie mana achiel kuom chenro Nyasa80
ye _____
3. Ang'o momiyo ng'ato onego obed ja Kristo?
4. Ang'o monego ng'ato otim ka pok obedo ja Kristo?
5. Ang'o monego otim kuom wach mar Kristo?
6. Ere kaka ng'ato nyalo bedo e Kristo?
7. En okang' mane mogik e miyo luor injili?
8. Ng'a gini mayudo gweth mar Roho?
9. Puonj mane mane opuonj kod Petro e Tich Joote 10 kod 11?
10. Paulo nowacho ang'o kuom chamo ring'o?
11. Kwero chamo ring'o mamoko en _____ kama Nyasaye ok oketo.
12. Dhano okwer ni kik lam ang'o?
13. Ndik gik moko manyalo bedo nyiseche kuomwa _____.
14. Onego pile waket Nyasaye _____

15. Ji duto nyaka_____kendo ji duto onego ochung' e nyim

---

16. Kuom ndalo adi ma polo kod mach biro betie?

17. Kristo biro timo ang'o ka oduogo?

18. Jogo duto momiyu injili luor biro yudo ang'o?

19. Ere kaka Roho Maler konyowa?

20. Ere kaka ng'ato bedo ja Kristo?

21. Be in ja Kristo kaluwore kod Weche Nyasaye?